

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ/JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

e-ISSN: 2980-2911

Cilt/Volume: 2-Sayı/Issue: 3 (Haziran 2024)

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü/ Proprietor and Redactor in Chief

Prof. Dr. Ü. Gülsüm POLAT

Editör/Editor

Prof. Dr. Ü. Gülsüm POLAT editor@tarihetkikleri.com

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman POLAT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Assoc. Prof. Rosa Maria DELLI QUADRI (Università di Firenze)

Doç. Dr. Selim TEZCAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Dr. Ardian MUHAJ (Akademia e Studimeve Albanologjike-Faqe Zyrtare/Tirana)

Dr. Claudia PINGARO (Università degli Studi della Campania Luigi Vanvitelli)

Eros CALCARA (Universidad de Córdoba)

Danışma Kurulu/ International Advisory Board

Prof. Dr. Fatma AKKUŞ (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

Prof. Dr. Nurgül BOZKURT (İzmir Bakırçay Üniversitesi)

Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman KÖKSAL (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR (Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEN (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayşe ÖZKAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet TOPAL (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Güzin ÇAYKIRAN (Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı)

Doç. Dr. Çağla DERYA TAĞMAT (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Selda GÜNER ÖZDEN (Hacettepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Ökkeş Kürşat KARACAGİL (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Volkan MARTTİN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Esra ÖZSÜER (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Nasrullah UZMAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Harun YENİ (TOBB ETÜ Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi)

Dr. Alper ERSAYDI (Uşak Üniversitesi)

Yazı İşleri/Editorial Office

Sergen DOĞRU

Emine YAMAN

Adres/Address

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Emniyet Mah., Abant I Caddesi, No:

10/2 D Blok, 7. Kat, Yenimahalle/ANKARA

mail: editor@tarihtetikleri.com web: www.tarihtetikleri.com

Yayın tarihi: 30 Haziran 2024

Derginin tarandığı indeksler:

YAZIM KURALLARI

Tarih Tetkikleri Dergisi'nde, özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, kitap tanıtımı yayımlanır. Yazıların tarih araştırma metodolojisine uygun bir şekilde kaleme aldığı çalışmalarında, alana bir katkı getirmesi ve özgün metinler üretmesi beklenmektedir. Bunun dışında bilimsel -akademik toplantılarda sunulmuş bildiriler, daha önce yayınlanmamış olması kaydıyla kabul edilebilir.

- Tarih Tetkikleri Dergisi'nin dili Türkçedir. Dergi'de İngilizce makalelere de yer verilebilmektedir.

- Metinlerin dil açısından TDK Yazım Kılavuzuna uygun olması gerekmektedir.

-Yazılara eklenmesi istenen resim, çizim, harita veya belgelere numara verilerek içeriği hakkında kısa bilgiler eklenmesi istenmektedir.

-Özgün makalelerin kelime sayısı aralığı 3000-10000 olmalıdır. Bunun üzerine çıkılmaması gerekmektedir.

-Makalelerde, 150-250 kelimeyi aşmayacak Türkçe ve İngilizce özetler ve 5-8 kelime aralığında anahtar kelimeler bulunmalıdır.

-Makalelerin tüm içeriği ayrıca çalışmaya eklenen ek statüsündeki (resim, çizim, harita, belge vb.) sorumluluğu yazara/yazarlara aittir.

-Makaleler üzerinde Editör/Editör Kurulu'nun redaksiyon yapma, minor düzeltmeler ile müdahale etme hakkı bulunmaktadır.

- **Makaleler**, A4 boyutunda Microsoft Word uyumlu programda Times New Roman yazı karakterinde yazılmalıdır. Şu kurallarla kaleme alınmalıdır.

* **Başlık**, 12 punto, regular (normal) ve küçük harf olmalıdır. Başlık ortadan hizalı olmalıdır. Metinde ana ve ara başlıklar kullanılması ve bu başlıklara sayı verilmesi gerekmektedir. Metin içindeki ana başlıklar 10,5 punto, küçük harf ve bold (koyu) olarak sola hizalı; ara başlıklar 10,5 punto, koyu (bold) ve küçük harf yazılmalı, sola hizalı olmalıdır. Başlıklar ve paragrafların arasında 6 nk aralık bırakılmalıdır.

* **Yazar adı ve soyadı**, ana başlığın altına 12 nk aralık bırakıldıktan sonra 11 punto regular (normal), küçük harf ve ortaya hizalı olarak yazılmalıdır. (*) işareti ile sayfanın altına **unvan, üniversite, fakülte, bölüm, şehir/ülke, e-posta ve ORCID** bilgileri 8,5 punto olarak verilmelidir.

* **Özet** ve **Abstract** kısmındaki satır aralığı 1, **Giriş** kısmından sonuna kadar ki satır aralığı ise 1,15 olmalıdır.

* **Metin**, 11 punto, iki yana dayalı olmalıdır. Üstten: 2,5 cm, alttan: 2,5 cm, sağdan: 2,5 cm, soldan: 2,5 cm boşluk bırakılmalıdır. Satır aralığı tam aralık 12 nk olmalıdır. Paragraf araları 6nk, paragraf girintisi bir tab şeklinde olacaktır. (Metin içinde yer alan görseller ve ekler için satır aralığı birden çok, 1,15 nk olmalıdır.)

* **Üstbilgi-Altbilgi**, makalenin ilk sayfasında olmayacak şekilde üstbilgi kısmında çift sayfaya yazarın adı ve soyadı; tek sayfaya makalenin anlamlı kısaltılmış hâli küçük harfle, 11 punto yazılmalıdır. Üst bilgi kısmında yazar isminin ilk nüshada eklenmemesi, hakemlik süreçlerinden sonra eklenmesi gerekmektedir.

* **Sayfa numaraları**, makalenin ilk sayfasında yer almayacak şekilde, üstbilgi içinde sağ ve sol üst kenara 8 punto olarak yerleştirilmelidir.

* **Alıntılar**, 5 satırı geçtiğinde paragraf girintisinden 1 cm içeriden başlatılmalı, tırnak içinde metne göre 1 punto küçük düz olarak yazılmalıdır. 5 satırdan az olan alıntılar metin içerisinde italik olarak verilir. Vurgulanması gereken ifadeler de italik yapılıır.

* **Dipnotlar**, 8,5 punto tam aralık yazılmalıdır. Hizalaması iki yana dayalı olmalıdır. Fakat paragraf girintisi olmamalıdır. Makalelerde atıflar sayfa altında dipnot şeklinde 1'den başlayarak numaralandırılmalıdır. Bunun dışında metin içinde atıf yapılmamalıdır. Dipnotlarda kaynaklar verilirken, kitap ve dergi ismi *italik* olmalı, makale isimleri tırnak içerisinde, düz olarak verilmelidir. Dipnotlarda, ilk geçtiği yerde kaynak künyesi tam olarak verilmeli, daha sonra *age*, *agm*, veya *agt* gibi yazarın belirlediği kısaltmalarla yazılmalıdır. Bir yazarın birden fazla kitap ve makalesi kullanılıyorsa ikinci eserin ilk kullanımından sonra, yazarın soyadı, sonra kitap veya makalenin tam veya kısaltılmış adı verilmelidir. Çok yazarlı kaynakların ilk geçtiği yerde yazarların tümü yazılmalı, daha sonrakilerde kısaltarak verilmelidir. Dipnotlarda yazarlar a.g.e, a.g.m kısaltmalarını hiç kullanmaksızın yazar soyadı ve ardından eser-makalenin mantıklı bir kısaltmasını vererek dipnot gösterebilirler.

***Bibliyografya**: Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynaklar, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 10,5 punto yazılmalıdır. Bibliyografya'da metin içinde atıfta bulunan kaynaklar yer almalıdır, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

Kaynak Göstermeye Dair Detaylar-Örnekler

1. Tarih Tetkikleri Dergisi'ne gönderilen makale metinleri dipnot kullanılarak yazılmış olmalıdır. Dipnot cümle bitiminde noktadan önce verilmelidir.

Örnek:

Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 172.

Kütükoğlu'nun eseri ikinci kez atıf yapılırken:

Kütükoğlu, *age*, s. 184. (Ya da Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili, (İtalik)*, s. 184.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 370.

Uzunçarşılı'nın eseri ikinci kez atıf yapılırken:

Uzunçarşılı, *age.*, s. 375. (Ya da Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, (italik)*, s. 375.)

Aynı eserin dipnotta arka arkaya kullanılması gerektiği durumlarda yine yazarın soyadından sonra “*age*. (adı geçen eser), *agm*. (adı geçen makale), *agt* (adı geçen tez)” gibi kısaltmalar kullanılır. Dipnotlarda bir yazarın birden fazla kitap ve makalesi kullanılıyorsa ikinci eserin ilk kullanımından sonra yazarın soyadı ve kitap veya makalenin anlamlı kısaltması verilmelidir.

4. Kaynaklar, dipnotlarda “Ad Soyad” sıralaması, kaynakça bölümünde ise “Soyad, Ad” sıralaması şeklinde verilmelidir. Kitapla ilgili künye bilgileri kaynaklar bölümünde verilirken sayfa bilgisine tekrar yer verilmez.

Örnek:

Dipnot: Yaşar Yücel, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 30.

Bibliyografya: YÜCEL, Yaşar, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

5. Alıntı, bir makaleden yapılmışsa dipnotta alıntının geçtiği sayfa veya sayfaların bilgisi verilir. Kaynaklar bölümünde ise makalenin dergideki sayfa aralığıyla ilgili bilgiler verilmelidir.

Örnek:

Dipnot: Ü. Gülsüm Polat, “I. Dünya Savaşı’nda Hindistan’ın Kuzey Batı Sınırı Eyaleti’nde İngiliz Karşısı Hareketler ve Osmanlı Devleti’nin Etkisi”, *Bellekten*, C. 86, S. 308, Aralık 2022, s. 1036.

Bu makaleye ikinci kez atıf yaparken;

Polat, a.g.m., s. 1037.

Ya da;

Polat, *I. Dünya Savaşı’nda Hindistan’ın Kuzey Batı Sınırı Eyaleti’nde...*, s. 1037.

Bu usullerden birisi tercih edilebilir. Aynı yazarın birden fazla makalesine atıf yaparken “a.g.m” usulü değil makalenin kısaltılmış isminin verilmesi usulü benimsenmelidir.

BİBLİYOGRAFYA:

EMECEN, Feridun M., “Geç Orta Çağ Anadolu’sunda Bir Selçuklu Kenti Bolvadin’in Tarihi Gelişimi Üzerine Bazı Notlar”, *Bellekten*, C. LXXXV/S. 302, Nisan 2021, s. 17-28.

Dipnot ve Kaynaklarda Arşiv Kullanımı Örnekleri

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Dipnot: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Maliye (C. ML), 753/30679, 27 Ca 1196 / 10 Mayıs 1782, (Hicri takvim yerine Rumi takvim de kullanılabilir), (Yazının hangi makamdan hangi makama gönderildiği gibi detaylar da eklenebilir). Birden fazla saydan oluşan Osmanlıca belgelerde belge sayfası lef. 1, lef. 2, şeklinde verilebilir.

İlk dipnottan sonra BOA kısaltması kullanılır.

İkinci Kez Kullanım: BOA, C. ML, 753/30679.

Bibliyografya: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Cevdet Maliye (C. ML), 753/30679.

Dipnot: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.1.0.0/15.79.7., 02.05.1935.

İlk dipnottan sonra BCA kısaltması kullanılır. *İkinci Kez Kullanım:* BCA, 490.1.0.0/15.79.7.

Bibliyografya: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.1/15.79.7.

2. Türk Tarih Kurumu Arşivi

Dipnotta İlk Kullanım: Türk Tarih Kurumu Arşivi, Osman Ferit Sağlam Koleksiyonu (OFS), 238/19.

İkinci Kez Kullanım: TTK Arşivi, OFS, 238/19.

Bibliyografya: Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK Arşivi) başlığı altında

Osman Ferit Sağlam Koleksiyonu (OFS), 238/19 şeklinde verilmelidir.

3. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

Dipnot: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGM.), Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.), 49, vr. 7a.

İkinci Kez Kullanım: TKGM.TT.d., 49, vr. 7a.

Bibliyografya: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGM.) başlığı altında

Tapu Tahrir Defterleri, 49. Şeklinde verilmelidir.

4. Kızılay Arşivi

Dipnot: Kızılay Arşivi (KA), 171/91.

İkinci Kez Kullanım: KA, 171/91.

Bibliyografya: Kızılay Arşivi (KA) başlığı altında

171/91 şeklinde verilmelidir.

5. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Dipnot: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.), İstanbul Vakfiye Defterleri (VKF.İST.d.) 579, s. 152.

İlk dipnottan sonra VGMA. kısaltması kullanılır. *İkinci kez kullanım:* VGMA.VKF.İST.d., 579, s. 152.

Bibliyografya: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.) başlığı altında İstanbul Vakfiye Defterleri (VKF.İST.d.), 579 şeklinde verilmelidir.

6. Tek yazarlı kitap

Dipnot: Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 172.

Bibliyografya: KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

7. İki ve ikiden fazla yazarlı kitap

Dipnot: Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 45.

İkinci Kez Kullanım: Sevim-Merçil, *age*, s. 57 ya da Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 45.

Bibliyografya: SEVİM, Ali-MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

8. Tek yazarlı makale

Dipnot: Ü. Gülsüm Polat, “I. Dünya Savaşı’nda Hindistan’ın Kuzey Batı Sınırı Eyaleti’nde İngiliz Karşıtı Hareketler ve Osmanlı Devleti’nin Etkisi”, *Bellekten*, C. 86, S. 308, Aralık 2022, s. 1036.

Bibliyografya: POLAT, Ü. Gülsüm, “I. Dünya Savaşı’nda Hindistan’ın Kuzey Batı Sınırı Eyaleti’nde İngiliz Karşıtı Hareketler ve Osmanlı Devleti’nin Etkisi”, *Bellekten*, C. 86, S. 308, Aralık 2022, s. 1035-1076.

9. İki yazarlı makale

Dipnot: Kemal Beydilli-İsmail E. Erünsal, “Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa’nın Viyana Elçiliği (1711)”, *Belgeler*, C XXII/S. 26, Ocak 2001, s. 12.

İkinci Kez Kullanım: Beydilli-Erünsal, *a.g.m.*, s. 15. Ya da Beydilli-Erünsal, “Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs”, s.15.

Bibliyografya: BEYDİLLİ, Kemal-ERÜNSAL, İsmail E., “Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa’nın Viyana Elçiliği (1711)”, *Belgeler*, C XXII/S. 26, Ocak 2001, s. 1-129.

10. Yazarı olan ve aynı zamanda yayıma hazırlanan eserler

Dipnot: Kerîmüddin Mahmud-i Aksariyî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, (Yay.Haz. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2023, s. 30.

Bibliyografya: Kerîmüddin Mahmud-i Aksariyî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, (Yay.Haz. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2023.

11. Yazmalar

Dipnot: Alâeddin Ali Çelebi, *Hümâyunnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi 374, vr. 290a.

Bibliyografya: Alâeddin Ali Çelebi, *Hümâyunnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi 374.

12. Yazarı belirtilmemiş kitap

Dipnot: Atatürk’ün *Özdeyişleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 18.

Bibliyografya: Atatürk'ün Özdeyişleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

13. Çeviri kitap

Dipnot: Gleb Golubev, *Uluğ Bey*, çev. Abdrasul İsakov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 70.

Bibliyografya: GOLUBEY, Gleb, *Uluğ Bey*, çev. Abdrasul İsakov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

14. Sempozyum ve kongrelerde sunulan bildiri

Dipnot: Ü. Gülsüm Polat, "İmparatorluğun Sonunda Belirginleş(tiril)en Sınırlar Ve Deyrizor-Telafer Olayları (1919-1920)", *Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın sonu: Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu*, (Kahramanmaraş 24-26 Ekim 2018), C. II, (Yay. Haz. Aynur Yavuz Akengin H. Aytuğ Tokur), Ankara 2019, s. 715.

Bibliyografya: POLAT, Ü. Gülsüm, "İmparatorluğun Sonunda Belirginleş(tiril)en Sınırlar Ve Deyrizor-Telafer Olayları (1919-1920)", *Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın sonu: Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu*, (Kahramanmaraş 24-26 Ekim 2018), C. II, (Yay. Haz. Aynur Yavuz Akengin H. Aytuğ Tokur), Ankara 2019, s. 713-730.

15. Editörlü kitapta bölüm

Dipnot: Ü.Gülsüm Polat, "Arşiv Belgeleri Işığında Cebel-i Musa Ermenilerinin İsyanı ve Osmanlı Devleti'ne Karşı Faaliyetleri", *Türk-Ermeni İlişkileri, Dünü, Bugünü, Yarını*, (Ed. Süleyman Beyoğlu, Gürbüz Arslan), Nobel Yay, Ankara 2022, s. 269.

Bibliyografya: POLAT, Ü. Gülsüm, "Arşiv Belgeleri Işığında Cebel-i Musa Ermenilerinin İsyanı ve Osmanlı Devleti'ne Karşı Faaliyetleri", *Türk-Ermeni İlişkileri, Dünü, Bugünü, Yarını*, (Ed. Süleyman Beyoğlu, Gürbüz Arslan), Nobel Yay, Ankara 2022, s. 269-296.

16. Editörsüz ya da editörü belli olmayan kitapta bölüm

Dipnot: M. Tayyip Gökbilgin, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Âmilleri, Geçirdiği Safhalar", *Kanunî Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 9.

Bibliyografya: GÖKBİLGİN, M. Tayyip, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Âmilleri, Geçirdiği Safhalar", *Kanunî Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 5-39.

17. Tez

Dipnot: Süleyman Polat, *17. Yüzyılda Mühimme Defterlerine Göre Kütahya*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2005, s. 10.

Bibliyografya: POLAT, Süleyman, *17. Yüzyılda Mühimme Defterlerine Göre Kütahya*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2005.

18. Ansiklopedi maddesi

Dipnot: Abdülkadir Özcan, “Târîh-i Osmânî Encümeni”, *DİA*, C 5, İstanbul 2011, s. 84.

Bibliyografya: ÖZCAN, Abdülkadir, “Târîh-i Osmânî Encümeni”, *DİA*, C 5, İstanbul 2011, s. 83-86.

19. Yazarlı gazete haberi-köşe yazısı

Dipnot: Hüseyin Cahid Yalçın, “Millî Matem”, *Yeni Sabah*, 10 İkinciteşrin 1940, s. 1.

Bibliyografya: YALÇIN, Hüseyin Cahid, “Millî Matem”, *Yeni Sabah*, 10 İkinciteşrin 1940.

Gazete haberlerinde Miladi takvim öncesi tarihin geçerli olduğu dönem için önce Rumi takvim parantez içerisinde miladi takvim olarak ilgili güne atıf yapılmalıdır

20. Yazarı belli olmayan gazete yazısı

Dipnot: “İngilizler Dün Münih Şehrini Bombaladılar”, *Yeni Sabah*, 10 İkinciteşrin 1940, s. 3.

Bibliyografya: “İngilizler Dün Münih Şehrini Bombaladılar”, *Yeni Sabah*, 10 İkinciteşrin 1940.

Gazete haberlerinde Miladi takvim öncesi tarihin geçerli olduğu dönem için önce Rumi takvim parantez içerisinde miladi takvim olarak ilgili güne atıf yapılmalıdır.

21. İnternet Sayfası

Dipnot: <https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/fotograflarla-ttk>, son erişim tarihi: 01.05.2021.

Kaynaklar: <https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/fotograflarla-ttk>, son erişim tarihi: 01.05.2021.

22. E-Kitap

Dipnot: E Kitap olarak nitelenen eserden, eserin sadece dijital plformda yayınlanmasıdır. Eğer eserin basılı hali varsa esere uzantı verilmesine gerek yoktur. Örneğin 18. Tarık Kongresi Bildirileri dijital olarak yayınlanmıştır. Buradaki bir bildiriden faydalanıldığında şu şekilde gösterilmesi mümkündür:

Altay Tayfun Özcan, “Karolenj Sarayındaki Rus Elçilerinin Kağanı: Rus Kağanı mı Hazar Kağanı mı?”, XVIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 1-5 Eylül 2018), (Haz. Semiha Nurdan, Muhammed Özler), C. X, Ankara 2022, s. 83, Erişim: <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/Cilt-10.pdf>, Erişim tarihi: 03.06.2023.

Bibliyografya: ÖZCAN, Altay Tayfun, “Karolenj Sarayındaki Rus Elçilerinin Kağanı: Rus Kağanı mı Hazar Kağanı mı?”, XVIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 1-5 Eylül 2018), (Haz. Semiha Nurdan, Muhammed Özler), C. X, Ankara 2022, s. 81-96, Erişim: <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/Cilt-10.pdf>.

SPELLING RULES

Articles should be written in Microsoft Word-compatible software, on A4 size paper, using the Times New Roman font. The following rules should be followed:

The title should be in lowercase, regular (normal) font, and 12-point size. The title should be centered. The main and subheadings should be used in the text, and these headings should be numbered. Main headings within the text should be written in lowercase, bold, 10.5 point size, and aligned to the left;

subheadings should be written in lowercase, bold, 10.5-point size, and aligned to the left. There should be a 6-point space between headings and paragraphs.

The author's name and surname should be written 12 points below the main heading, in regular (normal) font, lowercase, and aligned to the right. Underneath the author's name, the title, university, faculty, department, city/country, email, and ORCID information should be provided in 8.5-point font.

The text should be 11-point size and justified. There should be a 2.5 cm margin on the top, bottom, right, and left sides of the paper. The line spacing should be exactly 12 points. There should be a 6-point space between paragraphs, and the paragraphs should be indented with a tab. (For images and attachments within the text, the line spacing should be 1.15 points.)

The name of the author and the meaningful abbreviation of the title of the article should be written in lowercase, 11 points, in the header section, not on the first page of the article. In the header, the name of the author should not be included in the first copy, but should be added after the refereeing processes.

Abstract and Abstract line spacing should be 1, and line spacing from the Introduction to the end should be 1.15.

Page numbers should be placed in the upper header section, aligned to the right and left, in 8-point font, and should not appear on the first page of the article.

Quotations that exceed 5 lines should be indented 1 cm from the paragraph and should be written in a smaller font size without quotation marks. Quotations with fewer than 5 lines should be written in italics within the text. Expressions that need to be emphasized should also be in italics.

Footnotes should be written in 8.5 point full spacing. Its alignment should be based on both sides. But there should be no paragraph indentation. In articles, citations should be numbered as footnotes at the bottom of the page, starting from 1. No in-text citations should be used. When providing references in footnotes, book and journal names should be in italics, while article titles should be in quotation marks. In footnotes, the full citation should be provided the first time it is mentioned, and afterwards, abbreviations such as "ibid," "op. cit.," or "loc. cit." can be used as determined by the author. If an author's multiple books or articles are used, the author's surname should be followed by the full or abbreviated title of the book or article after the first use. In the case of multiple authors, all authors should be listed the first time and subsequently abbreviated. In footnotes, authors can provide the author's surname followed by the full or abbreviated title of the work or article, without using "ibid" or "op. cit." abbreviations.

Details and Examples for Source Citation

1. Article texts submitted to the Journal of Historical Studies should be written using footnotes. Footnotes should be placed end of the sentence point.

Example: Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* [The Language of Ottoman Documents (Diplomatic)], Türk Tarih Kurumu Yayınları [Turkish Historical Society Publications], Ankara 2018, p. 172.

When citing Kütükoğlu's work for the second time: Kütükoğlu, *ibid.*, p. 184. (Or Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili* [in italics], p. 184.)

Ismail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* [History of the Ottoman Empire], Vol. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, p. 370.

When citing Uzunçarşılı's work for the second time: Uzunçarşılı, *ibid.*, p. 375. (Or Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* [in italics], p. 375.)

When the same work needs to be cited consecutively in footnotes, abbreviations such as “*ibid.* (the aforementioned work), can be used. If a single author's multiple books and articles are used in footnotes, the author's last name should be followed by a meaningful abbreviation of the book or article after the first usage.

In footnotes, sources should be listed in the “Name Surname” order, while in the Bibliography section, they should be listed in the “SURNAME, Name” order. Bibliographic information about the book should be provided in the Bibliography section, without repeating the page information.

Example: Footnote: Yaşar Yücel, Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl [46 Years with Magnificent Turk Kanuni], Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, p. 30.

Bibliography: YÜCEL, Yaşar, Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl [in italics], Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

2. If a quotation is made from an article, the page or page range where the quotation appears should be provided in the footnote. In the bibliography, information about the article's page range in the journal should be provided.

Example: Footnote: Ü. Gülsüm Polat, “I. Dünya Savaşı'nda Hindistan'ın Kuzey Batı Sınırı Eyaleti'nde İngiliz Karşıtı Hareketler ve Osmanlı Devleti'nin Etkisi” [Anti-British Movements in the Northwestern Border Province of India during World War I and the Influence of the Ottoman Empire], *Belleten*, Vol. 86, No. 308, December 2022, p. 1036.

When citing this article for the second time: Polat, *ibid.*, p. 1037. Or: Polat, “I. Dünya Savaşı'nda Hindistan'ın Kuzey Batı Sınırı Eyaleti'nde...” [in italics], p. 1037. Either of these methods can be preferred.

Bibliyography: EMECEN, Feridun M., “Some Notes on the Historical Development of Bolvadin, a Seljuk City in the Late Middle Ages Anatolia,” *Belleten*, Vol. 85/No. 302, April 2021, pp. 17-28.

Examples of Archive Usage in Footnotes and References:

Footnote:

1. State Archives Footnote: (Ottoman Archives):

Presidency of the Republic State Archives, Ottoman Archives (BOA), Cevdet Maliye (C. ML), 753/30679, 27 Jum 1196 / 10 May 1782. (Instead of Hijri calendar, Rumi calendar can also be used)

BOA abbreviation is used after the first footnote. Second Usage: BOA, C. ML, 753/30679.

Bibliography: Presidency of the Republic State Archives, Ottoman Archives (BOA), Cevdet Maliye (C. ML), 753/30679.

Presidency of the Republic State Archives, Republic Archives (BCA), 490.1.0.0/15.79.7, 02.05.1935.

BCA Second Usage: BCA, 490.1.0.0/15.79.7.

Bibliography: Presidency of the Republic State Archives, Republic Archives (BCA), 490.1/15.79.7.

2. Turkish Historical Society Archives

Footnote First Usage: *Turkish Historical Society Archives*, Osman Ferit Sağlam Collection (OFS), 238/19.

Second Usage: TTK Archives, OFS, 238/19.

Bibliography: Turkish Historical Society Archives (TTK Archives) should be given as Osman Ferit Sağlam Collection (OFS), 238/19.

3. General Directorate of Land Registry and Cadastre Archives Footnote: *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi*, [General Directorate of Land Registry and Cadastre Archives] Tapu Tahrir Defterleri (TKGM.), [Land Registry Survey Books], Tapu Tahrir Defterleri, (TT.d.), 49, fol. 7a. Second Usage: TKGM.TT.d., 49, fol. 7a.

Bibliography: General Directorate of Land Registry and Cadastre Archives (TKGM.), TT.d, 49.

4. Red Crescent Archives Footnote: *Kızılay Arşivi* [Turkish Red Crescent Archive] (KA), 171/91. Second Usage: KA, 171/91.

Bibliography: Kızılay Arşivi (KA), 171/91.

5. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, General Directorate of Foundations Archives (VGMA.), İstanbul Vakfiye Defterleri, [İstanbul Foundation Register Books] (VKF.İST.d.) 579, p. 152. VGMA abbreviation is used after the first footnote.

Second Usage: VGMA.VKF.İST.d., 579, p. 152.

Bibliography: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.)

İstanbul Vakfiye Defterleri (VKF.İST.d.), 579

6. Single-authored book

Footnote: Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, p. 172.

Bibliography: KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

7. Book with two or more authors

Footnote: Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, p. 45.

Subsequent Usage: Sevim-Merçil, *ibid*, p. 57 or Sevim-Merçil, *History, Politics, Organization and Culture of the Seljuk States*, p. 45.

Bibliography: SEVİM, Ali MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

8. Single-authored article footnote: Ü. Gülsüm Polat, “I. Dünya Savaşı’nda Hindistan’ın Kuzey Batı Sınırı Eyaleti’nde İngiliz Karşıtı Hareketler ve Osmanlı Devleti’nin Etkisi”, *Belleten*, Vol. 86, No. 308, December 2022, p. 1036.

Bibliography: POLAT, Ü. Gülsüm, “I. Dünya Savaşı’nda Hindistan’ın Kuzey Batı Sınırı Eyaleti’nde İngiliz Karşıtı Hareketler ve Osmanlı Devleti’nin Etkisi”, *Belleten*, Vol. 86, No. 308, December 2022, pp. 1035-1076.

9. Article with two authors Footnote: Kemal Beydilli-İsmail E. Erünsal, “Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa’nın Viyana Elçiliği (1711)” *Belgeler*, Vol. XXII, No. 26, January 2001, p. 12.

Subsequent Usage: Beydilli-Erünsal, loc. cit., p. 15 or Beydilli-Erünsal, “Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs,” p. 15.

Bibliography: BEYDİLLİ, Kemal ERÜNSAL, İsmail E., “Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa’nın Viyana Elçiliği (1711),” *Belgeler*, Vol. XXII, No. 26, January 2001, pp. 1-129.

10. Works authored and prepared for publication:

Footnote: Kerîmüddin Mahmud-i Aksariyî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, (Edited by Mürsel Öztürk), Turkish Historical Society Publications, Ankara 2023, p. 30.

Bibliography: Kerîmüddin Mahmud-i Aksariyî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, (Edited by Mürsel Öztürk), Turkish Historical Society Publications, Ankara 2023.

11. Manuscripts

Footnote: Alâeddin Ali Çelebi, *Hümâyunnâme*, Süleymaniye Library, Hâlet Efendi 374, folio 290a.

Bibliography: Alâeddin Ali Çelebi, *Hümâyunnâme*, Süleymaniye Library, Hâlet Efendi 374.

12. Unattributed book

Footnote: *Atatürk’ün Özdeyişleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, p. 18.

Bibliography: *Atatürk’ün Özdeyişleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

13. Translated book

Footnote: Gleb Golubev, *Uluğ Bey*, translated by Abdrasul İsakov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, p. 70.

Bibliography: GOLUBEV, Gleb, *Uluğ Bey*, translated by Abdrasul İsakov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

14. Conference paper presented at a symposium or congress

Footnote: POLAT, Ü. Gülsüm, “İmparatorluğun Sonunda Belirginleş(tiril)en Sınırlar Ve Deyrizor-Telafer Olayları (1919-1920)”, in *Mondros Armistice’s 100th Anniversary: The End of World War I: Armistices and Peace Treaties International Symposium*, (Kahramanmaraş, October 24-26, 2018), Vol. II, edited by Aynur Yavuz Akengin and H. Aytuğ Tokur, Ankara, 2019, p. 715.

Bibliography: POLAT, Ü. Gülsüm, “ İmparatorluğun Sonunda Belirginleş(tiril)en Sınırlar Ve Deyrizor-Telafer Olayları (1919-1920)”, in *Mondros Armistice’s 100th Anniversary: The End of World War I: Armistices and Peace Treaties International Symposium*, (Kahramanmaraş, October 24-26, 2018), Vol. II, edited by Aynur Yavuz Akengin and H. Aytuğ Tokur, Ankara, 2019, pp. 713-730.

15. Chapter in an edited book

Footnote: POLAT, Ü. Gülsüm, “ Arşiv Belgeleri Işığında Cebel-i Musa Ermenilerinin İsyanı ve Osmanlı Devleti’ne Karşı Faaliyetleri”, in *Turkish-Armenian Relations, Past, Present, Future*, edited by Süleyman Beyoğlu and Gürbüz Arslan, Nobel Yay, Ankara, 2022, p. 269.

Bibliography: POLAT, Ü. Gülsüm, “The Arşiv Belgeleri Işığında Cebel-i Musa Ermenilerinin İsyanı ve Osmanlı Devleti’ne Karşı Faaliyetleri “, in *Turkish-Armenian Relations, Past, Present, Future*, edited by Süleyman Beyoğlu and Gürbüz Arslan, Nobel Yay, Ankara, 2022, pp. 269-296.

16. Chapter in an unedited or editor-unspecified book

Footnote: GÖKBİLGİN, M. Tayyip, “ Kanunî Sultan Süleyman’ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Âmilleri, Geçirdiği Safhalar”, in *Kanuni Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, p. 9.

Bibliography: GÖKBİLGİN, M. Tayyip, “ Kanunî Sultan Süleyman’ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Âmilleri, Geçirdiği Safhalar”, in *Kanuni Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, pp. 5-39.

17. Encyclopedia Entry

Footnote: Abdülkadir Özcan, “Târîh-i Osmânî Encümeni,” *DİA*, Vol. 5, İstanbul 2011, p. 84.

Bibliography: ÖZCAN, Abdülkadir, “Târîh-i Osmânî Encümeni,” *DİA*, Vol. 5, İstanbul 2011, pp. 83-86.

18. Thesis

Footnote: POLAT, Süleyman, *Kütahya in the 17th Century According to Mühimme Register Books*, Unpublished Master’s Thesis, Dumlupınar University, Institute of Social Sciences, Kütahya, 2005, p. 10.

Bibliography: POLAT, Süleyman, *Kütahya in the 17th Century According to Mühimme Register Books*, Unpublished Master’s Thesis, Dumlupınar University, Institute of Social Sciences, Kütahya, 2005.

19. Authored newspaper news/article

Footnote: YALÇIN, Hüseyin Cahid, “Millî Matem” [National Mourning], *Yeni Sabah*, 10 İkinciteşrin 1940 (November 10, 1940), p. 1. 00

Bibliography: YALÇIN, Hüseyin Cahid, “Millî Matem” [National Mourning], *Yeni Sabah*, 10 İkinciteşrin 1940 (November 10, 1940).

20. Newspaper article without authors

Footnote: “İngilizler Dün Münih Şehrini Bombaladılar” [The British Bombed the City of Munich Yesterday], *Yeni Sabah*, 10 İkinciteşrin 1940 (November 10, 1940), p. 3.

Bibliography: “İngilizler Dün Münih Şehrini Bombaladılar” [The British Bombed the City of Munich Yesterday], *Yeni Sabah*, 10 İkinciteşrin 1940 (November 10, 1940).

21. Internet pages

Footnote: “<https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/fotograflarla-ttk>“, last accessed on May 1, 2021.

Bibliography: “<https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/fotograflarla-ttk>“, last accessed on May 1, 2021.

22. E-Books

Footnote: Altay Tayfun Özcan, “Karolenj Sarayındaki Rus Elçilerinin Kağanı: Rus Kağanı mı Hazar Kağanı mı?” [The Khagan of the Russian Envoys in the Carolingian Palace: Russian Khagan or Khagan of the Khazars?], in *XVIII. Türk Tarih Kongresi* [18th Turkish History Congress] (Ankara: September 1-5, 2018), edited by Semiha Nurdan and Muhammed Özler, vol. X, Ankara 2022, pp. 83, Access: <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/Cilt-10.pdf>, Access date: June 3, 2023.

Bibliography: ÖZCAN, Altay Tayfun, “Karolenj Sarayındaki Rus Elçilerinin Kağanı: Rus Kağanı mı Hazar Kağanı mı?” [The Khagan of the Russian Envoys in the Carolingian Palace: Russian Khagan or Khagan of the Khazars?], in *XVIII. Türk Tarih Kongresi* [18th Turkish History Congress] (Ankara: September 1-5, 2018), edited by Semiha Nurdan and Muhammed Özler, vol. X, Ankara 2022, pp. 81-96, Access: <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/Cilt-10.pdf>.

İÇİNDEKİLER

Altay Tayfun ÖZCAN, Münevver ADIGÜZEL

Roger Bacon'un Opus Maius Adlı Eserinde Moğollar ve Egemenliklerindeki Ükelere İlişkin Bilgilere Dair

1-17

Onurcan KARADAĞ

Bir Kadı'nın (Edirneli Şânî Efendi) Sakk Eserinde Yer Alan Asker Kişilerin Dava Kayıtlarına Dair Değerlendirme

18-27

E. Vildan TÜRKAN

Sadakat Döneminde Muhalif Kadınlar

28-42

Recep Ali ABİŞ

Son Dönem Osmanlı Yemen'inde İstikrarsızlık ve Kıtılık

43-62

Simge ALAN

Yeni Belgelerin Işığında Kıbrıs'ta Kanlı Noel

63-73

CONTENTS

Altay Tayfun ÖZCAN, Münevver ADIGÜZEL

On the Information about the Mongols and the Countries Under Their Sovereignty in Roger Bacon's
Opus Maius

1-17

Onurcan KARADAĞ

An Assessment of the Case Records of Military Persons Included in the Sakk Manuscripts of
a Kadi (from Edirne Şani Efendi)

18-27

E. Vildan TÜRKAN

Dissident Women in the Era of Loyalty

28-42

Recep Ali ABİŞ

Instability and Famine in Late Ottoman Yemen

43-62

Simge ALAN

Bloody Christmas in Cyprus in the Light of New Documents

63-73

EDİTÖRDEN

Tarih Tetkikleri Dergisi üçüncü sayısı ile yayın hayatına devam etmektedir. Bilindiği üzere Akademik dergi yayıncılığında tarih alanının özellikle spesifik ve ana kaynağa dayalı araştırmalarını okuyucusunun dikkatine sunmaktadır. Diğer iki sayıda olduğu gibi bu sayıda da beş makale bulunmaktadır.

Bunlardan ilki Altay Tayfun ÖZCAN, Münevver ADIGÜZEL tarafından kaleme alınan “Roger Bacon’un Opus Maius Adlı Eserinde Moğollar ve Egemenliklerindeki Ülkelere İlişkin Bilgilere Dair” başlıklı çalışmadır. Orta Çağ Avrupası’nın en önemli bilim insanlarından biri olan Roger Bacon (1214–1292) tarafından 1260’lı yıllarda kaleme alınan ve dönemin papası IV. Clementis’e sunulmak üzere hazırlanan, Matematikten astronomiye, tıbbı varıncaya kadar çok sayıda bilimsel araştırma sahasına değinen Opus Majus (Büyük Çalışma) üzerine yoğunlaşmaktadır. Roger Bacon’un eserinin Moğollarla ve genel olarak doğuya ilişkin bilgilerinde Rubruklu Willem’in eserinin etkisi ele alınmaktadır. Özcan ve Adıgüzel’in detaylı incelemesinde Roger Bacon’un, Moğolların ve komşularının tarihlerine ilişkin bilgiler verilmektedir.

İkinci çalışma Onurcan KARADAĞ tarafından kaleme alınmıştır. “Bir Kadı’nın (Edirneli Şânî Efendi) Sakk Eserinde Yer Alan Asker Kişilerin Dava Kayıtlarına Dair Değerlendirme” başlıklı çalışma Kastamonu İl Halk Kütüphanesi’nde Arşiv numarası: 37 Hk 1892/1 ile tutulan bu yazma nüshasının müellifi: Şânî Edirnevî Mehmed b. Derviş Mehmed’dir. 311 tane belge sureti barındıran eser ile ilgili inceleme ise 17. yüzyıl Osmanlı dünyasındaki asker taifesinin hukuki muamelelerine ışık tutmaktadır.

E. Vildan TÜRKAN tarafından kaleme alınan “Sadakat Döneminde Muhafiz Kadınlar” başlıklı çalışma ise 33 sene hüküm süren II. Abdülhamid döneminde kadınlar tarafından çıkarılan gazetelerin yönetim karşısında nasıl konumlandığına ve bu kapsamda kadın muhalefetinin seyrini takip etmektedir. Çalışmada ele alınan örnekler içerisinde yazarın kendi deyimiyle Türk Jan Dark’larının içinden geçtiği dönem ve olayları bu çalışma kapsamında izlemek mümkün olmaktadır.

Recep Ali ABİŞ tarafından kaleme alınan “Son Dönem Osmanlı Yemen’inde İstikrarsızlık ve Kıtılık” başlıklı çalışma ise Türk ve İngiliz belgeleri ile ismi sıklıkla açlık ve kıtılıkla anılan İmparatorluğun uzak periferisindeki iâşe meselelerine odaklanmaktadır. 1902-1907 yılları arasında Yemen’de yaşanan gıda sorununa odaklanan çalışma ile okuyucu bölgedeki merkezi imparatorluk ile yaşanan çatışmalara başka bir perspektiften bakabilecektir.

Simge Alan’ın kaleme aldığı Yeni Belgelerin Işığında Kıbrıs’ta Kanlı Noel başlıklı çalışma ise Kıbrıs’ta Rumların Türk nüfusa yönelttikleri ve tarihe ‘Kanlı Noel’ olarak geçen 1963 yılı Aralığında yaşanan olaylara yeni kaynaklar ışığında yaklaşmaktadır. Alan, bu çalışmada Eleftheria ve sahibi EOKAcı Nikos Sampson olan İ Mahi gazetelerini incelemektedir.

Tarih Tetkikleri Dergisinin üçüncü sayısı ile okuyucusuna faydalı bir içerik sunabilmiş olmasını temenni ediyoruz. Bu sayıda çalışmaları inceleyerek, görüşleriyle sürecin ilerlemesine büyük katkı sunan sayı hakemlerimize şükranlarımızı sunuyoruz.

Editör

Prof. Dr. Ü. Gülsüm POLAT

Editorial,

The Journal of Historical Studies continues its publication journey with its third issue. As is well known, academic journal publishing, especially in the field of history, presents its readers with specific research based on primary sources. Like the previous two issues, this one also contains five articles.

The first article, titled “On the Information about the Mongols and the Countries Under Their Sovereignty in Roger Bacon's Opus Maius” is authored by Altay Tayfun ÖZCAN and Münevver ADIGÜZEL. This study focuses on the Opus Maius (Great Work), written in the 1260s by Roger Bacon (1214–1292), one of the most significant scholars of Medieval Europe, and prepared to be presented to Pope Clement IV. The work covers various scientific research fields from mathematics to astronomy and medicine. This detailed examination by Özcan and Adıgüzel discusses the influence of Willem of Rubruck’s work on Bacon’s information regarding the Mongols and the East in general, providing historical notes on the Mongols and their neighbors.

The second article, written by Onurcan KARADAĞ, is titled “An Assessment of the Case Records of Military Persons Included in the Sakk Manuscripts of a Kadi (from Edirne Şani Efendi)”. This study examines the manuscript, archived with the number 37 Hk 1892/1 at the Kastamonu Provincial Public Library, authored by Şânî Edirnevî Mehmed b. Dervîş Mehmed. The manuscript, which contains 311 document copies, sheds light on the legal proceedings involving military personnel in the 17th-century Ottoman world.

The article “Dissident Women in the Era of Loyalty” written by E. Vildan TÜRKAN, follows the trajectory of women’s opposition during the 33-year reign of Sultan Abdulhamid II, focusing on how newspapers published by women positioned themselves against the administration. The study allows readers to trace the events and periods experienced by what the author refers to as Turkish Joan of Arcs.

Recep Ali ABİŞ’s article, titled “Instability and Famine in Late Ottoman Yemen,” focuses on the food supply issues frequently associated with hunger and famine in the empire’s distant periphery, using Turkish and British documents. This study, concentrating on the food problems in Yemen between 1902-1907, provides readers with a different perspective on the conflicts with the central empire in the region.

Simge ALAN’s article, “Bloody Christmas in Cyprus in the Light of New Documents”, approaches the events of December 1963, known as “Bloody Christmas,” where Greeks targeted the Turkish population in Cyprus, in light of new sources. In this study, Alan examines the newspapers Eleftheria and İ Mahi, owned by EOKA member Nikos Sampson.

We hope that the third issue of the Journal of Historical Studies provides valuable content to its readers. We extend our gratitude to the reviewers whose insights and feedback have greatly contributed to the progress of this issue.

Editor

Prof. Dr. Ü. Gülsüm POLAT

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

Cilt/Vol.: 2-Sayı/Issue: 3
Haziran 2024/June 2024

Başvuru/Submitted: 16 Şubat 2024/20 February 2024
Kabul/accepted: 20 Mart 2024/20 March 2024

<https://tarihtetkikleri.com>

DOI Number: 10.5281/zenodo.10820919

Araştırma Makalesi

Altı ayda bir yayınlanan hakemli, tarih dergisi
A refereed history journal published every six months

Roger Bacon'un *Opus Maius* Adlı Eserinde Moğollar ve Egemenliklerindeki Ülkelere İlişkin Bilgilere Dair

Altay Tayfun ÖZCAN*

Münevver ADIGÜZEL**

Özet

Orta Çağ Avrupası'nın önemli bilim insanlarından Roger Bacon (1214–1292) tarafından 1260'lı yıllarda kaleme alınan *Opus Majus* (Büyük Çalışma) onun akademik hayatının en görkemli üretimidir. Dönemin papası IV. Clementis'e sunulmak üzere hazırlanan bu eserde Roger Bacon astronomiden matematiğe, kimyadan teoloji konularına varıncaya kadar pek çok alana hâkim bir kişi olduğunu gösteriyordu. Şüphesiz ki bu eseri ile, kendi zamanına olduğu kadar sonraki yıllardaki bilimsel çabalara da önemli bir katkı sundu. Eserin dikkat çekici özelliklerinden biri de Moğolistan'a kadar uzanan seyahatlere çıkan Plano Carpinili Johannes ve Rubruklu Willem'in eserlerine dayanarak şimdiye değin Avrupalı entelektüeller tarafından bilinmeyen pek çok diyarı ve orada yaşanan halklara dair verdiği güncel bilgilerden ileri gelir. Bu bilgiler, bir açıdan şimdiye kadar Asya'nın önemli bir kısmını sadece efsanevi bilgilerde geçtiği kadarıyla bilen, burada efsanevi canlıların yaşadıklarına inanan entelektüellerden biri olan Roger Bacon'un entelektüel değişimi üzerinden dönemindeki entelektüellerin zihni değişimini yansıtması açısından önemlidir.

Bu çalışmada Roger Bacon'un *Opus Maius* adlı eserinde Moğollar ve egemenlikleri altındaki ülkelere ilişkin verdiği bilgiler değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, Roger Bacon, Kıpçaklar, Rusya

On the Information about the Mongols and the Countries Under Their Sovereignty in Roger Bacon's *Opus Maius*

Abstract

The *Opus Majus* (Great Work), written in the 1260s by Roger Bacon (1214-1292), one of the most important scientists of medieval Europe, is the most magnificent production of his academic life. In this work, which was prepared to be presented to Clementis IV, the pope of the period, Roger Bacon showed that he was a person who had a command of many fields from astronomy to mathematics, chemistry to theology. Undoubtedly, with this work, he made an important contribution not only to his own time but also to the scientific endeavours of the following years. One of the remarkable features

* Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı. Kütahya/Türkiye, e-posta: altayfun@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-6409-9711>

** Yüksek Lisans öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya/Türkiye, e-posta: munevveradiguzel7@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-1326-5801>

of the work is the up-to-date information on many lands and peoples hitherto unknown to European intellectuals, based on the works of Johannes of Plano Carpini and Willhem of Rubruk, who travelled as far as Mongolia. This information is important in the sense that it reflects the intellectual change of the intellectuals of his time through the intellectual change of Roger Bacon, who was one of the intellectuals who knew an important part of Asia only as far as it was mentioned in legendary information and believed that legendary creatures lived here.

This study analyses the information given by Roger Bacon in his *Opus Maius* about the Mongols and the countries under their sovereignty.

Keywords: Mongols, Roger Bacon, Kipchacks, Russia.

1236 senesinde başlayan Moğol seferinin İtil Bulgaryası, Rusya ve Deşt-i Kıpçak'ın ardından 1241'de beklenmedik şekilde Avrupa'ya yönelmesi¹, batı dünyasının gözlerini, daha önce ilgilenmedikleri Türkistan ve Moğolistan'a çekmelerine neden oldu. Plano Carpinili Johannes, Cremonalı Ascelinus, Longjumeaulu Andre, Rubruklu Willem gibi din adamlarının elçilik göreviyle Moğol egemenliğindeki topraklara gönderilmeleri İmparatorluk çatısı altında yaşayan halklara dair bilgilerin Avrupa'ya aktarılmasını beraberinde getirdi. Artık Avrupalı entelektüellerin önünde dünya, hurafelerle sınırlandırılmış bilgilerle değil, tecrübeye ve soruşturmaya dayalı bilgilerle aydınlanıyor, adeta dünyanın sınırları genişliyordu. Batı dünyasının doğuyu keşfi serüvenine entelektüel düzeyde çok sayıda insan katıldı. Parisli Matthew veya Beuvaisli Vincent gibi araştırmacılar, çeşitli seyahat raporları veya Moğol saldırısına uğrayan kimselerin deneyimlerine dayanarak Moğollara ilişkin bilgileri derledi veya değerlendirdiler. Esas itibari ile bu kimseler Moğol tarihinin ilk araştırmacıları oldular. Bu kimselerden biri de Paris'in önemli âlimlerinden Roger Bacon'du.

Roger Bacon, eğitim hayatının önemli bir kısmını, zamanın Avrupası'nın en önemli bilim kenti Paris'te geçirdi. Burada İslam bilginlerin çalışmalarıyla tanıştı ve bu, bilim hayatının gelişiminde önemli bir yer tuttu. Farabi, İbni Sina, Gazali, el- Harezmi gibi kimseler, Roger Bacon'un entelektüel dünyasında mühim şahsiyetler olarak kaldı ve 1292'deki ölümüne değin kaleme aldığı eserlerinde söz konusu Müslüman bilim insanlarından ve eserlerinden sıklıkla bahsetti. Onun bilime erişme heyecanı, öğrenme sürecinin içerisine filolojinin de dahil olmasını beraberinde getirdi. Arapça ve Aramice yanında Grekçe üzerine de çalıştı, hatta bu dilde bir gramer kitabı da hazırladı. Ancak bu bilgiye erişme isteği sadece matematik, tıp ve filoloji ile sınırlı değildi. Roger Bacon metafizikten, astronomiye, teorik coğrafyaya, felsefeye ve psikolojiye kadar pek çok konuda bilgi sahibi bir âlimdi. Tüm bu entelektüel birikimini en iyi yansıtan eser, 1266'da tamamladığı *Opus Maius* (Büyük Çalışma) adlı eseri idi. Burada yazar hayatının tüm bilimsel deneyimini bir arada toplamış ve kendisinden sonra gelen araştırmacılara önemli bir külliyat bırakmıştır. Matematikten astronomiye tıbbaya kadar çok sayıda bilimsel araştırma sahasına yetkinlikle değinen Roger Bacon'un ele aldığı konulardan birisi de coğrafyaydı.

Coğrafya ilmi, Roger Bacon'un entelektüel hayatının zirvesinde olduğu 1250'lerde dünyanın en hızlı gelişme gösteren alanlarının başında geliyordu. Moğol egemenliğindeki topraklara yapılan her bir seyahat beraberinde Avrupalıların zihin dünyasını sadece dünyanın sınırları açısından değil, aynı zamanda bu ülkelerde yaşayan insanlar ve kültürleri hakkında da değiştiriyordu. Roger Bacon, şüphesiz ki bu bilgileri edinen kimseler arasında şanslı bir kişiydi. Çünkü Paris'te bulunduğu sırada Fransa Kralı IX. Louis'nin emri ile Moğol topraklarına giden Rubruklu Willem ile birlikte bulunmuş

¹ Moğolların batı seferinin gelişimi ile ilgili olarak bk. A. Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022, s.97-152; A.T. Özcan, "Giriş", *Moğollar Avrupa'da*, hazırlayan, çeviren ve notlandıran Altay Tayfun Özcan, Kronik kitap, İstanbul 2020, s.6-24.

ve sadece eserini okumakla kalmamış bazı hususlarda ona danışmıştı da². Buna karşın Willem'in seyahatine dayanarak bilgi verirken bunlardan hangilerini doğrudan kendisinden işittiğine değinmez. Eserindeki bilgilere genel olarak bakıldığında sunduğu malumatın büyük oranda Willem'in seyahatnamesine dayandığı ve aralarındaki “müzakere”nin esere pek yansımadağı görülür. Ancak yine de aralarındaki temasların, aklına takılan kimi hususları tartışmaktan ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Bu gerçek veya değil, ancak Willem'in seyahatnamesinin Roger Bacon'un Moğollara dair aktarımı üzerindeki baskınlığı, yer yer neredeyse aynı ifadelerin zikredilmesinde de görülebilir ki bu husus daha J. Charpentier'in bir çalışmasında da geniş çaplı ele alınmıştı³. Buna karşın diğer hususlarda Roger Bacon'un iyi bir özetçi olduğunu ve Willem'in eserinin genel bir özetini okurun karşısına koyduğunu ifade etmek gerekir.

Roger Bacon'un Moğol bahislerinin bir diğer kaynağı ise Plano Carpinili Johannes'ti. Bununla birlikte *Tatarların Yaşamı* başlığı ile andığı bu eseri ancak iki yerde zikreder. İfadeleri, bu kitabı gördüğünü açık bir şekilde göstermektedir. Nitekim bu eserde geçtiğinden bahsettiği bilgiler, Johannes'in eserinin günümüze ulaşan versiyonlarında bulunmaktadır. Ancak Roger Bacon, bu esere Rubruklu Willem'in eseri seviyesinde değer vermemiş ve sınırlı bir şekilde kullanmıştır. Nitekim iki din adamının seyahatnamelerinde yer alan kimi farklılıklarda Roger Bacon hiçbir zaman Plano Carpinili Johannes'in eserine şans tanımamış ve ona ancak Willem'in eserindeki bilgileri doğruladığı derecede yer vermiştir. Bu durum, Willem'i şahsen tanınmasının beraberinde getireceği bir “pozitif ayırım” ile ilgili olabileceği gibi Johannes'in eserinin eline çok geç bir tarihte ulaşması veya yeteri kadar inceleme fırsatı bulamaması ile de ilgili olabilir. Yoksa, Johannes'in aslında *Ystoria Mongalorum* (Moğolların Tarihi) başlıklı eseri, dönemin entelektüelleri arasında dikkat çekmiş bir eserd. Mesela Splitli Thomas'in eserinde yer alan bazı bilgilerde Plano Carpinili rahibin eserinin tesirleri olduğu hissedilir⁴. XVI. yüzyılda Muenster isimli bir kişi tarafından yazılmış “*Omnium gentium mores*” isimli eserde Moğollara dair verilen bilgilerde de onun “*Historiya Mongolorum*”unun kesin hâkimiyeti bulunmaktadır⁵. Yine Beauvaisli Vincent'in 1253'te kaleme aldığı eserinde de Johannes'in seyahatnamesinin üstün bir konum elde ettiği görülür. Hatta burada Johannes'in eserinden alıntılar o kadar çoktur ki Orta Çağ'daki pek çok kişi öyle görünüyor ki eserin orijinalini görmek yerine Beauvaisli Vincent'in eserine başvurdular. Böylelikle de eserin Avrupa'daki dolaşımı kısıtlandı⁶. Bu türden örneklerin varlığı, zamanında Johannes'in eserinin rağbet gördüğüne işaret etmektedir. Buna karşın Roger Bacon'un eserinde Plano Carpinili rahibin eserinin gölgede kalması Paris'te Willem'in eserinin daha rağbet gören bir eser olması ve Roger Bacon ile Willem arasındaki kişisel temas ile ilgiliydi. Coğrafya sahasındaki tüm gelişmelere karşın kimi hususlarda Roger

² *Quem librum diligenter vidi et cum ejus auctore contuli* (söz konusu kitabı dikkatlice gördüm ve yazarı ile de müzakere bulundum). Bk. *The Opus Maius of Roger Bacon*, ed. J. H. Bridges, Volume I, London 1897, s.305. İkili arasındaki temasa dair ayrıca bk. S.J. David, *Looking East and West: The Reception and Dissemination of the Topographia Hibernica and the Itinerarium ad Partes Orientales in England (1185-c. 1500)*, Unpublished PhD thesis, University of St. Andrews 2009, s.186, 189. Opus Maius'un İngilizce çevirisi için bk. *The Opus Majus of Roger Bacon*, A Translation by R.B. Burke, Oxford University Press, Oxford 1928. Rubruklu Willem'in eseri için bk. Fr. Guillelmus de Rubruc, “Itinerarium Willelmi de Rubruc”, *Sinica Franciscana*, Vol. I (Itinera et Relationes Fratrum Minorum), Collegit, ad fidem codicum redegit et ad notavit P. Anastasius van den Wyngaert, Quaracchi-Firenze 1929, s.164-332; Willem van Ruysbroeck, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253-1255)*, Latince'den Çeviren Peter Jackson, Notlandıranlar Peter Jackson ve David Morgan, İngilizceden çeviren Zülal Kılıç, Selenge yay., İstanbul 2022.

³ J. Charpentier, “William of Rubruck and Roger Bacon”, *Geografiska*, Vol.17, 1935, s. 255-267.

⁴ Söz konusu kayıtlar için bk. Splitli Toma, “Salona ve Split Piskoposlarının Tarihi”, *Moğollar Avrupa'da*, hazırlayan, çeviren ve notlandıran Altay Tayfun Özcan, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s.98, 112. Bu hususta şu değerlendirmeye de bk. J. R. Sweeney, “Thomas of Spalato and the Mongols: A Thirteenth Century Dalmatian View of Mongol Customs”, *Florilegium*, Vol.4/1982, s. 160.

⁵ M. T. Hodgen, “Sebastian Muenster (1489–1552): A Sixteenth Century Ethnographer”, *Osiris*, Vol.11, 1954, s. 528; C. van Duzer, “A Northern Refuge of the Monstrous Races: Asia on Waldseemüller's 1516 Carta Marina”, *Imago Mundi*, Vol. 62/ 2, 2010, s.224.

⁶ Altay Tayfun Özcan, “Giriş”, Plano Carpinili Johannes, *Tatarlar Olarak Andığımız Moğolların Tarihi, Bir Papalık Elçisinin Moğolistan Seyahati ve Gözlemleri 1245-1247*, Latince Aslından Çeviren ve Notlandıran Altay Tayfun Özcan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022, s.XXXV-XXXVI.

Bacon'un eski coğrafya bilgilerini tamamıyla bir kenara kaldırmadığı da bir gerçek. Mesela İtil Irmağı boylarındaki Mordvin boylarındaki halklara temas ederken değindiği *Arumphea* halkı⁷, Rubruklu Willem'in bu bölgedeki Mordvin halklarına ilişkin kayıtlarından değil, Pliny'nin coğrafyasına dayalı olarak eserinde yerini almıştır⁸.

Roger Bacon'un Moğollara ilişkin anlatısında onlar için kullanılan tabir Tatar'dır. Buna karşın gerçekte Moğol millet adını taşıdıklarını biliyordu. Roger Bacon'a göre, bu yanlış adlandırmanın yaygınlaşması, Moğolların eski müttefikleri Tatarları Moğol seferlerinde öncü olarak kullanması ile ilgiliydi. Eserinde bu adın yaygınlaşmasını ve gerçek durumu şu sözlerle dile getirir:

“Cengiz Han (bundan sonra) Tatarları her yere savaşmaya gönderdi. Sürekli devam eden mücadelelerden ötürü neredeyse yok olup giden Tatarların şöhreti bundan ileri gelmektedir. Bu sebeple güç ve idare süren bu halkı Tatarlar olarak anıyorsak da aslında imparatorları ve beyleri Moğol milletindedir. Onlar asla Tatar olarak anılmak istemez, Moğol olarak (anılmak isterler). Çünkü onların ilk hükümdarları, yani Cengiz Han Moğol milletindedir”⁹.

Ancak Roger Bacon'a göre Moğollar başlangıçta ahmak bir halktı. Aynı zamanda da yoksul ve herhangi bir kanuna sahip değillerdi. Ancak yükselişleri tamamen ilahi yardım sayesinde şimdiki konumlarına yükselmişlerdi¹⁰. Elbette bu, bölgedeki değişimlerle de yakından ilişkiliydi.

Roger Bacon, Moğol geçmişini tam olarak Rubruklu Willem'in eserinde aktarıldığı şekilde özetler. Ona göre Nayman topraklarında Rahip Johannes adında Hıristiyan bir hükümdar vardı ve onun topraklarının üç günlük uzaklıktaki doğusundaki çayırıklarda da kardeşi Unc bulunuyordu. Unc'un ve halkının yaşadıkları bölgenin on iki günlük uzaklığında ise Moğolların yaşadıkları topraklar uzanıyor, doğu sınırlarında da Tatarlar bulunuyordu. Burasını Roger Bacon *Oznam Kerule* olarak anmaktadır ki öyle görünüyor ki Onan ve Kerülen ırmaklarını ifade etmektedir. Roger'in aktarımına göre bu siyasi vaziyet Rahip Johannes'in ölümü ve yerine Unc'un geçişi ile bir anda değişti. Unc, bundan sonra hayvanlarını Moğol çayırlarına gönderdiyse de Moğollar arasında demircilik mesleği ile uğraşan Cengiz onun hayvanlarını çaldı. Bunu, Unc'un Moğollara saldırmak üzere sınırlarına doğru yürümesi, Cengiz'in ise Tatarlarla ittifak kurarak saldırıya karşı direnişe geçmesi takip etti. Unc'u yenmesi ile de Cengiz Han olarak anılmaya başlandı. Haleflerinin de devam ettireceği şekilde Karakorum'u merkez olarak belirledi ve bundan sonra çevre ülkeleri yavaş yavaş ele geçirmeye başladı ve sonrasında büyük bir güce dönüştü¹¹. Bu gücü bir yerde Moğolları “*dünyayı ayaklarının altına alan ırk*”¹² olarak tanımlayarak tasvir eder. Ve aynı zamanda amaçları dünyanın tamamını ele geçirerek tek hâkim olmaktı¹³. Ancak yine de ona göre Avrupalılar şanslılardı. Çünkü aralarında bazı uyumsuzluklar vardı ve bu onların dünyanın daha başka bölgelerini ele geçirmelerini engellemiştir¹⁴.

Roger Bacon, Moğolların çok geniş bir toprak parçası üzerinde egemenlik kurduklarını biliyordu. Kabataslak bir şekilde bu egemenlik alanını şu sözlerle tasvir eder:

“Tatarlar ise Tuna'dan itibaren Alan veya Kumanların topraklarına ve bunun da ötesinde doğunun çok uzağındaki yerlere kadar yurt tutmuşlardır. Kuzeyden güneye uzanan komşuları olan diğer halklara da büyük oranda diz çöktürmüşlerdir. Buna mukabil, dağlık alanlarda ve güvenli yerlerde yaşayan bazı halklar, mücadele edemedikleri için, sınırlarında olsalar da boyun eğdirememişlerdir”¹⁵.

⁷ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.361.

⁸ R. Gagne, *Cosmography and the Idea of Hyperborea in Ancient Greece*, Cambridge University Press, Cambridge 2021, s.407.

⁹ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.369.

¹⁰ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.369, 370.

¹¹ Roger'in Moğol tarihi anlatısı için bk. *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.367-370.

¹² *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.367.

¹³ *The Opus Maius of Roger Bacon*, ed. J. H. Bridges, Volume II, London 1897, s. 368.

¹⁴ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.370.

¹⁵ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.360.

Yine de bu haliyle bile çok geniş sınırlar ve bunun üzerinde yaşayan halklar Moğollara tabilerdi. Putatapar olarak adlandırdığı halklar olarak Kumanları¹⁶, Moxelleri¹⁷, Tangutları¹⁸, Uygurları¹⁹; Müslüman olarak Meduimleri²⁰, Bulgarları²¹, Türkiye Selçuklularını²²; Hıristiyan olarak Rusları²³, Tuna Bulgarları²⁴, Vlahları²⁵, Kilikya Ermeni Krallığını²⁶, Antakya Haçlı Prinkepsliğini²⁷ Moğol egemenliği altındaki halklar ve devletler olarak zikreder. Diğer taraftan doğrudan ifade etmese de Korelileri, Tibetlileri ve Çinlileri de egemenlikleri altında tutuyorlardı²⁸. Sadece dağlık bölgeler ve Mısır ile Afrika Moğol egemenliğinden kurtulabilmiştir²⁹. Bu şekilde Moğollar Asya'da Hindistan sınırlarına, Balkanlarda Constantinopolis sınırlarına kadar egemen durumdalardı³⁰.

Roger Bacon, Moğolların konar göçer yaşam tarzlarını da çok iyi anlamıştır. Willem'in, Batu'nun göçüne dair verdiği bilgileri kullanan yazar İtil Irmağı boylarının kuzeyi ile güneyi arasındaki göçü ve buna bağlı olarak kendisini gösteren yaşamı şu sözlerle tasvir eder:

“Birkaçı müstesna ne bir yerleşim birimi ne de bir kaleye sahip olmaksızın çadırları altında yaşadılar. Efendilerinden biri ordusu ve sürüsüyle birlikte iki ırmak arasında gidip gelir. Mesela biri Tuna ile Don arasında, diğeri ise Don ile İtil arasında (gidip gelirler). Böylelikle doğuya doğru çayır ve su arasında daima ayrılmış hâlde bulunurlar. Ocak ayında ırmakların yukarılarına doğru kuzey bölgelere ilerlemeye başlarlar, ta ki Ağustos'a kadar. Ardından da kuzeydeki kış soğğundan ötürü güneye doğru dönüşe geçerler. Cassariae bölgesindeki Etil'den kuzey yönü Tatarların at binişlerine göre bir ay üç hafta sürer”³¹.

Roger Bacon, Moğol hükümdarlarının göçünden bir kere de Çin sınırlarındaki yaylak-kışlak değişimi için bahseder:

“Bu ülke ve çevresi ile birlikte Tatar İmparatorunun hususi bölgesidir. Hanesi ile birlikte her zaman burada gezer durur. Yazları soğuk bölgelere, kışları da sıcak bölgelere gider gelir”³².

Ancak Moğolların gelenek ve göreneklerine pek temas etmez. Sadece yemek alışkanlıklarının temiz olmamalarını ifade ederek pis bir halk olduklarına değinir³³. Bununla birlikte Moğolların dini ile daha çok meşgul olmuştur. Roger Bacon, Moğolların tek bir tanrıya tapındıklarını ifade etse de onların bazı hususlarda putatapar adetler olarak adlandırdığı geleneklerinin olduğunu ifade eder. Bunlar eşige basılmasını yasaklayarak buna uymayanları cezalandırmaları ikincisi ise hediyeleri ve kişileri arındırmak için ateş arasından geçirmeleridir³⁴. Bununla birlikte Roger, Moğollar arasında Müslümanlığa ve Hıristiyanlığa geçen kimselerin varlığından da bahseder³⁵. Aynı zamanda hanedan içerisinde de Hıristiyanlığa sempati ile bakıldığından ve aile içerisinde gençlerin incil eğitiminden

¹⁶ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.360.

¹⁷ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.361.

¹⁸ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.370.

¹⁹ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.373-374.

²⁰ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.361.

²¹ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.366, 370.

²² *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.370.

²³ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.360, 370.

²⁴ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.370.

²⁵ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.370.

²⁶ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.370.

²⁷ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.370.

²⁸ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.371.

²⁹ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.370.

³⁰ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.370.

³¹ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.360.

³² *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.367.

³³ *The Opus Maius of Roger Bacon*, II, s.369.

³⁴ *The Opus Maius of Roger Bacon*, II, s. 370, 385, 388.

³⁵ *The Opus Maius of Roger Bacon*, II, s. 383.

geçirildikleri gibi hastalıklarda da Hıristiyan din adamlarına başvurulduğundan bahseder³⁶. Ne yazık ki Roger Bacon, Hıristiyanlık ile Moğollar arasındaki geçmiş ilişkileri yeteri seviyede değerlendirememiştir. Öyle görünüyor ki bir şekilde Papaz Johannes'in kardeşi Unc'un kızı ile Cengiz ailesi arasındaki ilişkinin varlığına yönelik yaptığı bir gönderme üzerinden bu ilişkiyi kurmaya çalışmıştı. Moğollar arasındaki Hıristiyanlığın tarihi köklerinin keşfedilmesi için neredeyse altı yüz yılın geçmesi gerekecekti³⁷.

Roger Bacon, Moğolların yıkıcı bir geçmişe sahip olduklarını özellikle vurgular. Yerleştikleri toprakları bir zamanlar sahiplerini yok ederek ele geçirmişlerdi. Kırım'ın kuzeyinden bahsederken bu bölgenin eski sahiplerinin akıbetini şu sözlerle aktarır:

“Bu bölgede bir zamanlar tamamen Kıpçak olarak anılan Kumanlar bulunuyordu, ancak Tatarlar onları tamamen yok ettiler ve Macaristan Krallığı'na kaçan bir kısım hariç katlettiler”³⁸.

Yine Roger Moğollar tarafından yok edilen halklar arasında Kanglıları³⁹ ve Harezmlileri⁴⁰ de zikreder. Yine Moğol egemenliği altındaki halklar olarak Arumphea⁴¹, Moxel⁴², Meduim⁴³, Bulgar⁴⁴, Başkırt⁴⁵, Valaçları⁴⁶ zikreder. Ermenistan'daki Moğol yıkımını ise daha çok Nahçıvan'ın yıkımı ile göstermeye çalışır:

“Bu dağların (=Ağrı ve Toros dağları) civarında Tatarların yok etmesinden önce çok büyük olan bir kent vardı. Nitekim burada Ermenilerin sekiz yüz kilisesi bulunuyordu. Willem'in döneminde, buradan geçtiği sırada iki küçük kilise hariç hiçbirisi kalmamıştı”⁴⁷.

Roger, Moğolların, egemenlikleri altına aldıkları bazı halkları askeri hizmetleri altına aldıklarını ve uzak bölgelere kadar götürdüklerini de biliyordu. Nitekim *Moxel* adıyla andığı bir halkın Polonya'ya kadar sevk edildiğini duymuştu⁴⁸.

Roger Bacon bu türden bilgiler verirken bir yandan da Avrupa'daki kimi halkların Asya geçmişlerine vurgu yapıp onların akrabalarının hala orada olduklarına da değinmeyi ihmal etmez. Tuna havzasında yaşayan Bulgarların oraya İtil Irmağı'nın üst kesimlerinde yaşayan Büyük Bulgaristan'dan geldiklerini ve hala ikisinin de aynı dili konuştuklarından bahsederken benzer geçmiş ilişkisini Macarlarla Başkırtlar arasında da kurar⁴⁹.

Fransiskan alim için Moğollar sadece gününün bir meselesi değildi elbette. Aynı zamanda onları, diğer bazı din adamlarının düşman algısı üzerinden yaptıkları gibi, çevresine ahlaki bir ders

³⁶ *The Opus Maius of Roger Bacon*, II, s. 389.

³⁷ Nitekim Gustav J. Ramstedt zamanında bulunan Kırgızlar tarafından taşla işlenen *Süüji taşı* adı verilen bir yazıt, bölge ile Hıristiyanlık arasındaki bağın 780'lere kadar geriye gittiğini göstermektedir ve bu ilişki takip eden yıllarda daha da derinleşerek belirli oranda kitlesel bir hâl de aldı. Kereyitlerin üst sınıfı Hıristiyanlığı benimsedikleri gibi daha başka boyların aristokrasisi arasında da bu din yayılmıştı. Dolayısıyla Avrupalılar Moğolları tanıdıka Rahip Johannes'i sadece uzaklardan gelen bir duyum olarak değil, Moğollar ile doğrudan temas kurduklarında da keşfetmeye başladılar. Rahip Johannes ve Rahip David mitleri ve bunun Moğollarla ilişkisi hakkında bk. J. Richard, “L'extreme Orient legendaire au Moyen Age: Roi David et Pretre Jean”, *Annales d'Ethiopie*, Vol.2, 1957, s.232, 234-236; P. Jackson, *The Mongols and the West*, Pearson-Longman Press, Harlow 2005, s.20, 21; D. Morgan, *The Mongols*, Blackwell Publ., Oxford 2007, s.178. *Süüji taşı* ile ilgili olarak bk. G.J. Ramstedt, *Doğuya Seyahat (1898-1912)*, Çeviren ve Hazırlayan, S.M. Arçın, Kitabevi yay., İstanbul 2021, s.85.

³⁸ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.305. Ayrıca a.e., s.360, 366.

³⁹ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.366.

⁴⁰ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.361.

⁴¹ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.361.

⁴² *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.361.

⁴³ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.361.

⁴⁴ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.366.

⁴⁵ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.367.

⁴⁶ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.367.

⁴⁷ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.363.

⁴⁸ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.361.

⁴⁹ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.366-367.

olarak vermek veya idarecilere örnek bir idare modeli sunmak için de kullandığı görülmektedir. Bilhassa Moğolların astronomiye merakına ilişkin sunduğu anlatı, gerçek bir durumdan çok astronomi çalışmalarının idareciler tarafından desteklenmesini sağlamak üzere kurgulanmıştır. Roger Bacon, aslında Rubruklu Willem'in, Moğol Büyük Hanı Mönğke'nin baktığı fala dair anlatısını kendisine göre astronomi çalışması ile ilişkilendirmiş ve ardından da Moğolların bu bilimde ne kadar ileri gittiklerini, 1243'te Türkiye Selçuklularına karşı kazandıkları zaferlerin de astronomi de dahil bilimsel çalışmaların desteklemesiyle ilgili olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Tatarlar astronominin her bir konusunda, gelecek vizyonunda ve bilimsel çalışmalarda ilerleme kaydetmişlerdir. Her ne kadar halklar arasında küçük ve zayıf insanlar olsalar da, kendilerini ayakta tutacak kadar bile yiyip içmeseler de, ayakta durmada hiçbir şekilde güçlü olmasalar da, daha önce de ifade edildiği gibi zırhsız ve kaçakları önlerinde sürükleyebilecek korkuyu yaymada oklarından başka bir şeyleri yokken, savaşta asla saf saf dizilmiş birlikler halinde yakın temasta mücadele etmezken Hıristiyan topraklarının iki köşesi, Mısır ve Afrika'ya erişememeleri bir tarafa bir başından öbür başına kuzeyden doğuya ve doğudan da güneye dünyanın soluğunu kesmeleri bunun açık bir delilidir. Eğer Tanrı onlara engel olmasaydı ve aralarında tekrar eden uyumsuzluk tohumlarına izin vermeseydi tüm dünyayı ele geçirebilirlerdi. Dünyayı ayaklarının altına almaları, bilimsel çalışmalarda gösterdikleri büyük ilerlemeye bağlıdır. Bahsedilen kardeşin (=Willem) Tatarların gelenekleri ile ilgili olarak efendimiz krala gönderdiği kitapta bahsettiği üzere 14.000 Tatar, piyadesiz 200.000 atlı askere sahip olan Türkiye Sultanı'nı yenilgiye uğratmıştır. Bu, askeri bir güçle başarılmamıştır. Aşikârdır ki bu, her konuda hükümdarları ve komutanları tarafından icra edilen bilimsel çalışmalar ve astronomi yetenekleri yoluyla gerçekleştirilmiştir”⁵⁰.

Roger Bacon, astronominin bizzat Moğol İmparatorluğu'nun üst yönetimi tarafından desteklendiğini Mönğke'ye attığı sözlerle de destekler ve ardından ülkelerinde bu tür bilimsel çalışmaların teşvik edilmesi durumunda Moğolların da kendisini daha ciddiye alabileceğini şu sözlerle gösterir:

“Tatarların, astronomide diğerlerinden çok önde olduğu sabittir. Her ne kadar diğer topluluklar astronomide bilgi sahibi iseler de devleti idare eden yöneticiler onlar haricinde idare sürmez. Bizdeki piskopos düzeyindeki kimseler Tatarlar arasında astronomdur. 1253'te Tatarların İmparatoru olan Mönğke Han⁵¹, Fransa Kralı Louis Fransisken tarikatından kardeş Willem'i gönderdiğinde, huzurunda toplanmış olan Hıristiyanlara, kardeş de burada bulunuyorken şöyle demişti: “Kendi din adamlarımız sayesinde Tanrı'nın kanununa sahibiz ve her şeyi onların dedikleri şekilde yapıyoruz. Siz Hıristiyanlar da peygamberler aracılığıyla kanuna sahiptiniz, ancak onların dedikleri şekilde davranmıyorsunuz”. İşte bunu söyledi, çünkü doğuda, İsa'nın kanununu iyi bir şekilde takip edip de yaşamayan Nasturiler ile diğer başkaları gibi kötü Hıristiyanlar bulunuyor. Bu kardeş (=Willem) efendimiz krala, gökyüzü hakkında birazcık bilgi sahibi olsa onlar arasında daha iyi karşılanacağını, ancak astronominin sınırlarını bilmediği için aşağı görüldüğü yazdı”⁵².

Opus Maius'da Moğollara dair bilgileri genel olarak değerlendirdiğimizde Roger Bacon'un anlatısını sağlam bir pozitivist anlayışla kaleme aldığını, efsanevî bilgileri tekrar edip popüler bir yazar üslubu ortaya koymak yerine, yaşadığı dönemdeki en son bilgilere göre metnini şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Hemen hemen aynı yıllarda İngiltere'de St. Alban Kilisesi'nde Parisli Matthew tarafından kaleme alınan *Chronica Maiora* (Büyük Yıllık) başlıklı eserde Moğollarla ilgili bilgilerde bile çoğu dedikodunun tekrar edilmiş olmasına bakıldığında Roger Bacon'un çok daha gerçekçi bir bakış açısı ortaya koyduğunu söylemek gerekiyor. Mesela adı geçen eserde Moğolların insan yediklerine ilişkin bilgiler verilirken⁵³ Roger'in eserinde bunun gibi detaylar bulunmaz. Aynı zamanda, Moğolların Avrupa'yı istila etmelerinin üzerinden çok da uzun bir zaman geçmemesine karşın Roger Bacon'un, metnini onları saf birer düşman olarak takdim etmeye çalışmayan bir metin

⁵⁰ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.400.

⁵¹ Metinde *Mangu Cham*.

⁵² *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.399-400.

⁵³ Altay Tayfun Özcan, “Chronica Maiora'da Moğollara Dair Kayıtlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XVI/2013, s. 47.

ortaya koyması da takdire şayandır. Bu husus, Moğol egemenliğinde yaşayan halklara ilişkin kayıtlarındaki hissiyatı için de geçerlidir. Onlara düşmanca değil, merak duygusuyla yaklaşan bir kişi olarak Roger Bacon, her ne kadar toplumları dini durumlarına göre sınıflayan bir kişi olsa da kimi hususlarda dini erdemlerini övmeye geri de durmaz. Mesela Moğolların ve Uygurların tek tanrı inançlarına yönelik bilgileri dikkatle değerlendirilmelidir. Bu, ötekine nefret duymayan, ondan tiksindirmeyen bir entelektüel kişiliği önümüze çıkarıyor. Paris ile Karakorum arasında, o günlerde erişilmez gibi görünen mesafenin akademik gayretlerle ve insani özelliklerle kısılabildiğini göstermesi açısından bunların değerini takdir etmeliyiz. Elbette bu, Roger Bacon'un, Parisli Matthew ile karşılaştırıldığında Moğol bahislerini 1241'in gölgesinde değil, yeni gelişmelerin ışığında kaleme almasıyla yakından ilgilidir. Aynı zamanda Roger Bacon, bizzat Moğollar arasında bulunan Rubruklu Willem'in eserini okumuş ve kendisinin bilgilerine de doğrudan başvurmuştu. Dolayısıyla bu İngiliz aliminin, Moğollara yönelik seyahatler arttıkça Avrupalı entelektüellerin gerçekle buluştukları anın hemen başlarında yaşayan bir kişi olup, döneminin değişimini yansıttığını söyleyebiliriz.

EKLER:**Ek-1:****Metin**

(...) *Cassaria* bölgesinin⁵⁴ kuzeyinde ıssız bir bölge vardır ve doğuda Don Irmağı'ndan⁵⁵ ve batıda Tuna'ya kadar bir alana kadar devam edip Aurelia ile Paris arasındaki kadar bir mesafeyi bir günde alabilecek Tatarların sürdükleri şekilde atla hızla gidildiği takdirde iki aylık yolculuk süresince uzanır. Aslında bu alan normal şartlar altında diğer insanlar için yaklaşık dört aylık bir at yolculuğu süresindedir. Bu bölgede bir zamanlar tamamen Kıpçak olarak anılan Kumanlar bulunuyordu, ancak Tatarlar onları tamamen yok ettiler ve Macaristan Krallığı'na kaçan bir kısım hariç katlettiler. Onlar, Macar Krallığı'na tâbi durumdadırlar ve Tötonlar onlara Valana; Plinio ve İsidoro ile diğer batılılar ise Alania derler. Bu bölge batıda Tuna, Polonya ve Macaristan'ı içerir⁵⁶.

Bu halkların ibadetleri muhtelifdir. Nitekim Prusyalılar, Kurlandlılar, Livonyalılar, Estonyalılar, Semigalilliler ve Leucoviler pagandır. Alanlar yokturlar, zira Tatarlar onların topraklarını istila etmişlerdir. Kumanlar da Macaristan'a kadar kaçmışlardır. Kumanlar da pagandırlar ve Alanlar da aynı şekildeydiler, ancak yok edilmişlerdir⁵⁷. Ruslar Hıristiyandır ve Greklerin ibadetlerine sahip olan ayrılıkçılardır. Buna mukabil Grek dilini değil, bunun yerine pek çok bölgede geçerli olan dillerden biri olan Slav dilini kullanırlar. Nitekim, Rusya, Polonya ve Bohemya ile diğer pek çok millet (bu dile) sahiptir. Tatarlar ise Tuna'dan itibaren Alan veya Kumanların topraklarına ve bunun da ötesinde doğunun çok uzağındaki yerlere kadar yurt tutmuşlardır. Kuzeyden güneye uzanan komşuları olan diğer halklara da büyük oranda diz çöktürmüşlerdir. Buna mukabil, dağlık alanlarda ve güvenli yerlerde yaşayan bazı halklar, mücadele edemedikleri için, sınırlarında olsalar da boyun eğdirememişlerdir⁵⁸.

Bu topraklarda (=Karadeniz'in kuzeyindeki sahada) bir zamanlar Kumanlar yurt tutmuşlardı. Ancak Tatarlar onların hepsini daha önce de ifade edildiği şekilde Don Irmağı'ndan Tuna Irmağı'na kadar olan bölgede ezip geçtiler. Tatarlar sınırsız bir sürü sahibi oldular ve birkaçı müstesna ne bir yerleşim birimi ne de bir kaleye sahip olup çadırları altında yaşadılar. Efendilerinden her biri ordusu ve sürüsüyle birlikte iki ırmak arasında gidip gelir. Mesela biri Tuna ile Don arasında, diğeri ise Don ile İtil⁵⁹ arasında (gidip gelirler). Böylelikle doğuya doğru çayır ve su arasında daima ayrılmış hâlde bulunurlar. Ocak ayında ırmakların yukarılarına doğru kuzey bölgelere ilerlemeye başlarlar, ta ki Ağustos'a kadar. Ardından da kuzeydeki kış soğuğundan ötürü güneye doğru dönüşe geçerler. Cassariae bölgesindeki Etil'den kuzey yönü Tatarların at binişlerine göre bir ay üç hafta sürer.

Don ile İtil arasındaki Tatar topraklarında kuzeye doğru bazı halklar yaşar. Bu halklardan ilki Ripheos dağları civarındaki Arumphea halkıdır ki bütün yönleriyle Hyperboreilere benzerler. Bu iki

⁵⁴ Roger Bacon'un kastettiği bölge Kırım'ın güney sahilleriydi. Burası ilerleyen tarihlerde ayrıca *Gazarie* adı ile de kaynaklarda ve haritalarda kendisine yer bulacaktır. Bu hususta bk. M. Balard, "The Greeks of Crimea under Genoese Rule in the XIVth and XVth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.49/1995, s.25, 27, 31.

⁵⁵ Metinde *flumine Tanai*.

⁵⁶ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.358.

⁵⁷ Roger Bacon'un anlattığı parçalı gibi görünse de aslında Kumanlarla Alanları birbirleri ile aynı gördüğü için anlattığı aslında tek bir parça hâlinde tutarlıdır.

⁵⁸ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.360.

⁵⁹ Metinde *Ethilia*

halk da kuzey kutbu yakınlarında yaşar. Ancak kuzeyin berisindeki, Don'un ötesindeki ilk halk Moxel olarak anılıp Tatarlara tâbidir. Onlar hiçbir kanuna sahip olmayan su katılmadık pagandırlar ve kentleri de yoktur. Bunun yerine ormanlık alanlardaki kulübelerde yaşarlar. Onların efendileri ve nüfuslarının önemli bir kısmı Polonyalılar, Almanlar ve Bohemyalılar tarafından Polonya'da katledildiler. Nitekim Tatarlar onları Polonyalılarla savaşa sürdüler. Bunların çoğu, Tatarlara hizmet görmekten kendilerini azade kılacaklarını şimdiye değin ümit ederek Almanların ve Polonyalıların gayretini desteklemektedirler. Eğer bir tüccar onlara gelirse, misafir olduğu ilk evin sahibi kimse orada kalmak istediği süre boyunca ihtiyaçlarını karşılar. Bu durum, o bölgelerde bir adettir. Buradan sonra doğuda, Tatarlara tâbi durumda olan Meduim olarak anılan halk yaşar. Ancak bu halk Sarasindir ve Muhammedî kanunlara bağlıdırlar. Onların topraklarından sonra, daha önce bahsedilen İtil Irmağı gelir ki bu ırmak, daha sonra hakkında bilgi verilecek olan Büyük Bulgaristan'dan doğar.

Tatarların topraklarının güneyinde, Pontus Denizi'nin üzerinde Hiberliler ve Gürcüler vardır. Gürcistan'da Tiflis olarak anılan büyük bir kent vardır ve burada duacı kardeşlerin (=dominikenlerin) evleri bulunur. Doğuya doğru ötede Tatarlar tarafından yok edilmiş Harezmlilerin toprakları vardır. Çok eski dönemlerde burada Plinius ve astronom Ethicus'un ifade ettikleri kadarıyla Amazonlar yaşarlardı. (...)⁶⁰.

Bu dağların (=Ağrı ve Toros dağları) civarında Tatarların yok etmesinden önce çok büyük olan bir kent vardı. Nitekim burada Ermenilerin sekiz yüz kilisesi bulunuyordu. Willem'in döneminde, buradan geçtiği sırada iki küçük kilise hariç hiçbirisi kalmamıştı. Buranın yakınlarında Aziz Bartholomaeus ve Aziz Judas ile Thaddaeus şehit edilmişlerdi. Burada iki kehanet ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki şehit Aziz Methodius'a aittir ki Sarasinlerle ilgili olarak gerçeğe dönüşen kehaneti İsmaililerle ilgilidir. Bir diğeri de Tatarlar ve yıkımları hakkında kehanette bulunan Akaton olarak anılan kişiye ait bir kehanettir. Demiştir ki,

"Kuzeyden doğudaki tüm halkları kendisine boyun eğdirecek okçu bir halk gelecek ve batı krallığına, yani Constantinopolis'e gelecek, batıdaki prenslikler de yok edilecek. Ardından da tüm halklar İsa'nın inancına geçecekler ve her tarafta huzur hüküm sürecek. Öyle ki canlılar ölümlere diyecekler ki, şimdiye dek yaşamadığımız için sizlere ne yazık. Hıristiyan bir imparator tahtını İran'daki Taurino'ya yerleştirecek".

İşte Ermeniler bu şekilde bir kehanete veya bir öngörüye sahiptirler. Bahsi geçen kent şimdi Naxuam⁶¹ olarak anılmaktadır. Burası bir zamanlar krallığın merkezi olup Ermenistan'ın kuzey hudutlarına doğru bulunuyordu. Nitekim Aziz Clementis bayramında kardeş Willem kuzey hududunun sınırlarındaki Aras'ın yakınlarına ilerlemiş, Natalis bayramında da bu kente ulaşım Epifani'nin sekizinci gününde ayrılarak Aras üzerinden Büyük Perhizin ikinci pazarında bunun kaynağına kadar erişmiştir. Görüldüğü üzere bu kentten ötesine Ermenistan'ın güneyinden kuzeyine oldukça uzak bir mesafe vardır⁶².

Kafkasya'nın kapısında doğuya ve kuzeye doğru uzanan Hazar Denizi başlar. Bu deniz, asla Karadeniz'den daha küçük değildir ve Plinius'un dediği gibi etrafı dört aylık bir sürede kat edilecek kadar geniştir. Willem kardeş, Fransa'nın şimdiki kralı olan efendimize rapor ettiği üzere, Tatarların İmparatorundan dönerken (bu denizin) batı kesimlerini dolaşmış ve ilerlerken kuzey kesimlerinde de yol katetmiştir. Kuzey taraflarında Tatarların yaşadıkları bozkır göz alabildiğine uzanır. Bunun da ötesinde, Okyanus'a ulaşınca dek pek çok bölge vardır. Bundan ötürü, söz konusu denizin, Okyanus'un pek çok yazarın yazdığı gibi bir körfezi olması mümkün değildir. Bu dönemin tecrübeleri gerek Willem kardeş ve gerekse diğer güvenilir insanların öğrettikleri, Hazar veya Hyrcanium denizinin bir deniz tarafından değil, çok sayıda ve büyük ırmaklarla ortaya çıktığı ve onların biraraya

⁶⁰ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.361.

⁶¹ Nahçıvan.

⁶² *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s.363.

gelmeleri ile vücuda geldiğidir. Don'dan İtil'e kadarki Tatar topraklarının tamamı Kanglı olarak anılan Kumanlarındı. Ancak bunların tamamı Tatarlar tarafından yok edilmiştir. Bu ülkenin tamamı bir zamanlar Albania olarak anılırdı. Buradaki köpekler öyle büyüktürler ki aslanı öldürür ve boğayı ezip geçer. İnsanlar onların üzerlerine çıkıp at gibi sürerler ve toprağı pulluklarlar.

İtil'in ötesinde Tatarların üçüncü egemenlik alanı bulunur. Buranın yerli halkı olan Kuman Kanglılar daha önce de ifade edildiği üzere Tatarlar tarafından yok edilmişlerdir. Bu idarî alan, söz konusu ırmaktan doğuya doğru dört aylık yolculuk boyunca uzanır, güney kısmı da imparatorun idare alanındaki topraklara kadar devam eder. Bununla birlikte kuzey hudutları ancak on iki gün sürer. Kumanların topraklarının geniş olduğunu söylemeye hacet yoktur. Nitekim Tuna'dan imparatorun yerleşmiş olduğu bu topraklara varıncaya değin uzanan ülkede Macaristan Krallığı'na kaçanlar hariç tamamı Tatarlar tarafından katledilen Kumanlar yaşardı. Bu devlet, en kuzeyde Büyük Bulgarya'yı elinde tutar. Constantinopolis, Macaristan ve Slavya arasındaki Bulgarlar buraya oradan gelmişlerdir. Avrupa'da olan Küçük Bulgarya olup Asya'daki Büyük Bulgarya'da yaşayan Bulgarlarla aynı dile sahiptirler. Büyük Bulgarya'daki Bulgarlar en kötü Sarasinlerdir. Ve şu çok şaşırtıcıdır ki bu topraklar, Kafkasya kapısı veya demir kapıya kadar bozkır üzerinden devam eden otuz günden fazla süren bir yolculuk boyunca devam eder. En üstte de kuzey vardır. Bu kadar uzak diyarlara kadar Muhammedî inancın ulaşabilmesi hayret ötesi bir şeydir. Daha önce bahsedilen İtil, Bulgarya'dan gelir. Buradan sonra doğuda Büyük Macaristan olarak anılan Başkırt⁶³ toprakları yer alır ki (adları) şimdi Hungari olarak ifade edilen, sonra Hungri'ye dönüşen Huniler buradan çıkmışlardır. Onlar Bulgarlarla ve kuzeydeki diğer halklarla birleşip İsidor'un andığı şekilde İskender surunu yok ettiler. Onlar Mısır'a kadar olan toprakları kendilerine vergi ödemeye mecbur bıraktılar ve Fransa'ya kadar olan yerleri tarumar ettiler. Onlar, şimdiki Tatarlardan çok daha büyük bir güce maliktiler. Onların büyük bir kısmı şimdi Macaristan⁶⁴ olarak anılan topraklar ile ötesinde Bohemya ve Avusturya'ya yerleştiler ki Latinler arasında tamamı Macar Krallığı'dır. Başkırt topraklarının yakınında Valaçlar bulunur. Onlar Büyük Valaçya'dan Constantinopolis, Bulgarya ve Küçük Macaristan arasındaki Esen topraklarına gelmişlerdir. Bu halk söz konusu adla anılırlar, ancak Tatarlar onlara Vlaç manasına gelecek şekilde Ilac derler. Çünkü Tatarlar b harfini bilmezler. Tatarların bozkırlarının güneyindeki kesimlerde Hazar Denizi yer alır ve bunu takiben de Kafkas Dağları doğuya doğru uzanır.

Bu egemenlik alanı İtil'den Karakitay⁶⁵ olarak anılan Siyah Çin'e kadar yayılır. Kara siyah edemektir ve Siyah Çin, bir diğer Çin'den farklıdır. Burası, Siyah Çin'den başlayarak doğuya doğru çok sayıda bölgeyi içerecek uzaklıkta doğuya doğru uzanır gider ki buradan daha sonra bahsedilecektir. Bu ülke ve çevresi ile birlikte Tatar İmparatorunun hususi bölgesidir. Hanesi ile birlikte her zaman burada gezer durur. Yazları soğuk bölgelere, kışları da sıcak bölgelere gider gelir. Siyah Çin, hakkında pek çok söylentinin, çok sayıda sahte beyanın ve yazının uçtuğu Papaz Johannes veya Kral Johannes'in topraklarıydı.

Burada Tatarların kökenlerini tanımlamak ihtiyacı hasıl oluyor, sadece çok açık şekilde meydanda olan birbirinden farklı büyük bölgeleri açısından değil, aynı zamanda onların artık çok meşhur olan ve dünyayı ayaklarının altına alan ırklarından ötürü de. Şu belirtilmelidir ki Antakya'da savaş olduğu sırada o topraklarda Küçlük Han⁶⁶ egemenlik sürüyordu. Antakya Tarihi'nde okunduğu kadarıyla Türkler Franklara karşı Antakya'nın ele geçirildiği sırada kuzey bölgelerde egemenlik kurmuş olan ve Karakitay'da bulunan Küçlük Han'dan yardım talep etmişlerdi. Küçlük onun adıydı, Han ise onun saygınlığını gösteren unvanıydı ve ilahi/din adamı manasına geliyordu. Çünkü buradaki idareciler toplumu, gelecekleri hakkında tasavvurlarda bulunan veya felsefi meziyetlere yahut

⁶³ Metinde *Pascatyr*.

⁶⁴ Metinde *Hungaria*

⁶⁵ Metinde *Caracathaia*

⁶⁶ Metinde *Coir Cham*

astronomi ile bilimsel tecrübelerle yada sihir ilmine sahip din adamları/ilahi kimseler veya bilgili şahıslar üzerinden idare ediyorlardı ki aslında doğunun tamamının meyilli ve kendisini adadığı şeylerdi bunlar.

Bu nedenle de bizim imparatorları ve kralları andığımız şekilde Tatarlar da imparatorlarını *han* olarak anarlar. Küçlük'ün ölümü üzerine bu topraklarda Nesturi bir din adamı, her ne kadar kendilerini Roma Kilisesi'ne bağlı olduklarını söyleseler de Hıristiyanlığın en kötüsü olan Nesturi Hıristiyanlığı kabul etmiş bulunan Nayman halkı üzerinde güç ve idare yetkisi kazandı. Söz konusu Nesturiler, sadece Nayman topraklarında değil, aynı zamanda doğuya doğru uzanan çok sayıda bölgeye yayılmış durumdadırlar. İşte bu din adamı kendisini kral olarak ilan etti ve Rahip veya Kral Johannes olarak anılmaya başlandı. Johannes'in ayrıca, din adamı potansiyeline sahip Unc adında bir erkek kardeşi vardı. O, kardeşinden üç günlük uzaklıktaki bir yerde kendi çayılık alanına sahipti ve Karakorum⁶⁷ olarak söylenen bir yerleşim biriminin de efendisiydi. Bu kent şimdilerde imparatorluğun bir kenti olup imparatorluğun topraklarındaki en büyük şehirdir. Ancak kardeş Willem'in efendimiz krala yazdıklarına göre, Fransa'nın yakınlarındaki Aziz Dionysius kadar güzel değildir. Bu çayılık alanın ötesinde takriben on iki günlük uzaklıkta Moğol⁶⁸ çayırı bulunur. Onlar yoksul, ahmak ve aynı zamanda herhangi bir kanuna sahip bulunmayan sıradan bir halktı. Yanı başlarında da diğer bir yoksul halk olan Tatarlar yaşardı. Johannes'in ölümünün ardından sözü edilen Unc kendini kral olarak belirledi ve kendini han olarak andı. Bundan ötürü de ona Unc Han denilir. O, kendi hayvanlarını Moğolların sınırına doğru yöneltti.

Moğollar arasında Cengiz⁶⁹ adında bir demirci vardı. Unc Han'ın hayvanlarını çaldı ve (mallarını) yağmaladı. Unc Han'ın, ordusunu biraraya getirmesi üzerine Cengiz Tatarlara kaçtı ve onlara ve Moğollara dedi ki "Bir önderimiz olmadığı için komşularımız bizim hakkımızdan gelirler". Bunu, onların efendisi olması, ordusunu bir araya getirip Unc Han'a hücum etmesi ve onu yenmesi takip etti. Bunun neticesinde de söz konusu toprakların efendisi hâline geldi ve kendisini Cengiz Han olarak anmaya başladı. Unc Han'ın kızını alıp oğluna eş olarak verdi ki bu kızdaki hükümdarlığı egemenliği elinde tutan ve birbirleri ile mücadele halinde bulunan Tatar beyleri arasında bölüştüren Mönge⁷⁰ Han doğmuştur. Söz konusu Mönge Han, kardeş Willem'in gönderildiği kişidir. Cengiz Han (bundan sonra) Tatarları her yere savaşmaya gönderdi. Sürekli devam eden mücadelelerden ötürü neredeyse yok olup giden Tatarların şöhreti bundan ileri gelmektedir. Bu sebeple güç ve idare süren bu halkı Tatarlar olarak anıyorsak da aslında imparatorları ve beyleri Moğol milletindedir. Onlar asla Tatar olarak anılmak istemez, Moğol olarak (anılmak isterler). Çünkü onların ilk hükümdarları, yani Cengiz Han Moğol milletindedir. Şimdiye kadar idare eden şu üç hükümdardan başkası da olmamıştır. Cengiz Han, Güyük⁷¹ Han ve Mönge Han. Güyük Cengiz'in oğluydu ve Mönge de onun oğluydu.

Söz konusu Moğol ulusu en başından bu yana ahmak ve yoksul bir halktı. Bununla birlikte ilahi gücün takdiri ile tedricen tüm komşu halkları kendilerine tabi kıldılar ve dünyanın tamamını derinliğince kısa zaman içerisinde yıkıp geçtiler. Eğer anlaşabilmiş olsalardı öncelikli olarak Mısır ve Afrika'ya ilerleyip buraları tarumar ederlerdi. Böylelikle de Latinleri her cihetten çevrelemiş olurlardı. Zira şu anda Polonya'ya değin kuzeyin bir kısmına egemen durumdadırlar ve hatta Rusya onlara tâbi durumdadır. Doğudan Tuna'ya ve hatta Tuna'nın da ötesindeki toprakların tamamı, yani tam olarak Bulgaristan ve Vlah toprakları onlara vergi öderler. Bu şekilde Constantinopolis topraklarına kadar onların imparatorluğunun egemenliği altındadır. Aynı zamanda Türkiye Sultanı ve Ermenilerin kralı

⁶⁷ Metinde *Caracarum*

⁶⁸ Metinde *Moal*.

⁶⁹ Metinde *Cingis*.

⁷⁰ Metinde *Mangu*.

⁷¹ Metinde *Keu*.

ve Antakya prensi ile doğudaki hükümdarların tamamı, Hindistan'a değin onlara boyun eğmiştir. Çok azı müstesna ki bunlar da çok uzakta bulunan ve dağlık arazide yer alan güvenli yerler olup savaşmalarına imkân bulunmamaktadır. Bu şekilde, ilk bölge, içinde imparatorun yaşadığı Siyah Çin'dir ki bir zamanlar burada Rahip Johannes bulunurdu. Buradan sonra üç haftalık yolculukla gidilen kardeşinin arazisi, ardından da yaklaşık on iki günlük bir yolculuk mesafesindeki Moğol veya Tatar toprakları vardır. Ancak bu toprakların tamamı imparatorun gezip dolaşp farklı farklı yerlerde yaşadığı yerlerdir. Bununla birlikte Moğolların buldukları ilk yer *Oznam Kerule* olarak anılır. Şimdiye değin Cengiz Han'ın ordası⁷² burada bulunur. Buna karşın Karakorum'un, onların ellerine geçen ilk yer olmasından ötürü söz konusu kenti başkent olarak düşünürler ve buranın yakınlarında hanlarını, yani imparatorlarını seçerler. Moğol ve Tatarların ardından doğuya doğru gidildiğinde Tangut olarak adlandırılan güçlü insanlar vardır. Cengiz Han onları savaş yoluyla ele geçirmiş, ancak sonrasında barış yapılmış ve bu şekilde tâbi kılınmışlardır. Söz konusu insanlar çok güçlü boğalara sahiplerdir. Bunların atları gibi yeleleri vardır. Bunların inekleri kendilerinin sağılmasına izin vermez, eğer şarkı söylenmezse. Ve eğer boğaları kırmızı kıyafet giymiş birisini görürse, onu öldürmek arzusuyla saldırıya geçer.

Onlardan sonra doğuda Tibet olarak adlandırılan insanlar yaşar. Onlar bir vazife olarak ebeveynlerini yerler ve onları ne bir mezara ne de gömülecek bir yere koyarlar. Bu hususu Plinius ve Solinus ile diğer felsefeciler kaleme almışlardır. Willem birader de kendi kitabında (bu hususta) şahitliğini bildirmiştir ve 1246'da Papa Hazretleri tarafından Tatarların imparatoruna bir elçi olarak gönderilen Plano Carpinili Johannes birader de aynı şekilde Tatarlar hakkında telif ettiği kitabında (şahitliğini bildirmiştir). Bununla birlikte bu uygulama tüm uluslarca tiksindirici bulunduğu için söz konusu ritüeli değiştirmişlerdi. Bunun yerine artık kafatasından bir kap yapmakta ve kendi ebeveynlerinin anıları adına bununla (içecek) içmektedirler. Bunlardan sonra doğuya doğru gidildiğinde *Solangi* adıyla anılan, küçük ve İspanyolları andırır derecede esmer insanlar vardır. Bunların elçileri herhangi birinin huzuruna gittiğinde elinde fildişinden bir tablet tutar ki burada yazan veya onlara anlatmak istedikleri her şeyi buna (işleyerek) yazarlar. Onların ötesinde hayvanları kimseye ait olmadığı gibi korunmasız durumda olan bir halk vardır. Bununla birlikte yerlilerden herhangi biri hayvanlardan birini almak isterse bir tepenin üzerinde durur ve istediği gibi bağırır ve (hayvanlar da) onun sesine gelir ve dilediğince alır. Eğer bir yabancı gelecek olursa kokusundan ötürü hepsi sıvışır ve ormanlıklarına girerler. Bundan ötürü dışarıdan birileri geldiğinde onları evin içine kitlerler ve yaşamaları için gerekli her şeyi ona sağlarlar. Ta ki kim için geldiklerini cevaplandırıncaya kadar, aksi durumda ülkede dolaşmalarına izin vermezler.

Bu ülkenin ötesinde ise, Hindistan'ın dağlar ve körfezle bölünen kuzeyinden doğunun en uzak noktalarına kadar uzanacak şekilde, bilginler arasında Seres adıyla anılan büyük Cathay ülkesi bulunur. Bu ülkede büyük miktarda göz alıcı güzellikte ipekliler imal edilir ve buradan diğer ülkelere sevk edilir. Ülkenin insanları çoğunlukla burunlarından nefes alırlar ve sanatların tümünde büyük bir yeteneğe sahiptirler. Aynı zamanda bilgi sahibi olmadıkları idrar yolları hastalıkları haricinde diğer her şeyde tıbbı hakimlerdir. Nabız ve belirtiler hususunda teşhisleri yerindedir. Bitkilerin yararları ve diğer iyileştiriciler konularında çok iyi bilgi sahibidirler. Tatarlar arasında onlardan çok kimse vardır. Ve Cathaylıların gündelik paraları bambudan yapılmış papirüstür ki bunun liflerini birbirine yapıştırırlar. Yakınımızda bulunan Rusların para yerine sincap kürkünün bir yüzünü kullanmalarına bakıldığında buna şaşırılmamalı. Cathay, imparatorun yaşadığı yerden yirmi sekiz günden fazla bir uzaklıkta değildir. Bu ülkede engin kayalıklar vardır ki burada yaşayanlar da insan şeklinin tüm vasıflarına sahiptir. Sadece dizlerini bükemez ve dans eder gibi yürürler. Bir dirsekten daha uzun değildir ve vücutlarının tamamı kılla kaplıdır, ayrıca konuşmazlar. Avcılar onların ellerini ve ayaklarını bağlar,

⁷² Metinde *curia*.

boğazlarından damar yolunu açar ve üç dört kase kanı akıtırlar. Ardından da ellerini ve ayaklarını serbest bırakıp ayrılmalarına izin verirler. Bu kan en az erguvan renkli kumaşlar kadar değerlidir.

Şunu belirtmeliyiz ki Kara Cathay ülkesi doğuda puta taparların ülkesine kadar uzanır. Ancak aralarında Müslümanlar, Tatarlar ve doğuda kendi patriklerine sahip olan Nasturiler de bulunur. (...) Nasturiler Tatar asilzadelerinin evlatlarına incili, inancı ve bildikleri diğer şeyleri öğretirler. Bununla birlikte bilgilerinin kıt oluşu ve aynı zamanda adetlerinin de zayıflığından ötürü Tatarlar bunları farklı yerlere dağıtmışlardır. (...) Bu türden şeyler putatapanlar arasında yaygındır. Ancak sadece topraklarında İmparatorun yaşadığı Uygurlar⁷³ diğerlerinden farklıdır. Nitekim diğerleri tek bir Tanrı'ya tapınmaz, pek çok tanrıya ve şekil verilmiş şeylere tapınır. Ancak onlar, Hıristiyanların ve Müslümanların sınırlarında olmalarından ötürü tek tanrıya inanırlar. Onlar çok iyi katiptirler ve Tatarlar onların alfabelerini almışlardır, ayrıca Tatarların önemli yazıcılarıdır. Onlar yukarıdan aşağıya doğru yazarlar, ancak satırlar soldan sağa doğru yükselir ve o şekilde okunur. Tibetliler ise bizimki gibi yazarlar ve harfleri de bizimkine benzer. Tangutlar da sağdan sola doğru yazarlar Araplar gibi, ancak satırlar aşağı doğru iner. Cathay'ın doğusundakiler resim sanatçısının resim yaparken kullandıkları tığ ile⁷⁴ yazarlar. Çok sayıda harfi biraraya getirerek tek bir şekil halinde yazarlar ve bu şekilde çok sayıda harf de tek bir şekle bürünür. Bu gerçek ve doğal şekiller harflerle bir araya getirildiklerinde bir manaya da sahip olur⁷⁵.

(...) Böylelikle, (astronomi yoluyla) Tatarlar ve Müslümanlar başarıya ulaşırlar. Tatarların, astronomide diğerlerinden çok önde olduğu sabittir. Her ne kadar diğer topluluklar astronomide bilgi sahibi iseler de devleti idare eden yöneticiler onlar haricinde idare sürmez. Bizdeki piskopos düzeyindeki kimseler Tatarlar arasında astronomdur. 1253'te Tatarların İmparatoru olan Mönge Han⁷⁶, Fransa Kralı Louis Fransisken tarikatından kardeş Willem'i gönderdiğinde, huzurunda toplanmış olan Hıristiyanlara, kardeş de burada bulunuyorken şöyle demişti:

"Kendi din adamlarımız sayesinde Tanrı'nın kanununa sahibiz ve her şeyi onların dedikleri şekilde yapıyoruz. Siz Hıristiyanlar da peygamberler aracılığıyla kanuna sahipsiniz, ancak onların dedikleri şekilde davranmıyorsunuz".

İşte bunu söyledi, çünkü doğuda, İsa'nın kanununu iyi bir şekilde takip edip de yaşamayan Nasturiler ile diğer başkaları gibi kötü Hıristiyanlar bulunuyor. Bu kardeş (=Willem) efendimiz krala, gökyüzü hakkında birazcık bilgi sahibi olsa onlar arasında daha iyi karşılanacağını, ancak astronominin sınırlarını bilmediği için aşağı görüldüğü yazdı. İşte bundan ötürü Tatarlar astronominin her bir konusunda, gelecek vizyonunda ve bilimsel çalışmalarda ilerleme kaydetmişlerdir. Her ne kadar halklar arasında küçük ve zayıf insanlar olsalar da, kendilerini ayakta tutacak kadar bile iyiyip içmeseler de, ayakta durmada hiçbir şekilde güçlü olmasalar da, daha önce de ifade edildiği gibi zırhsız ve kaçakları önlerinde sürükleyebilecek korkuyu yaymada oklarından başka bir şeyleri yokken, savaşta asla saf saf dizilmiş birlikler halinde yakın temasta mücadele etmezken Hıristiyan topraklarının iki köşesi, Mısır ve Afrika'ya erişememeleri bir tarafa bir başından öbür başına kuzeyden doğuya ve doğudan da güneye dünyanın soluğunu kesmeleri bunun açık bir delilidir. Eğer Tanrı onlara engel olmasaydı ve aralarında tekrar eden uyumsuzluk tohumlarına izin vermeseydi tüm dünyayı ele geçirebilirlerdi. Dünyayı ayaklarının altına almaları, bilimsel çalışmalarda gösterdikleri büyük ilerlemeye bağlıdır. Bahsedilen kardeşin (=Willem) Tatarların gelenekleri ile ilgili olarak efendimiz krala gönderdiği kitapta bahsettiği üzere 14.000 Tatar, piyadesiz 200.000 atlı askere sahip olan Türkiye Sultanı'nı yenilgiye uğratmıştır. Bu, askeri bir güçle başarılmamıştır. Aşıkardır ki bu, her

⁷³ Metinde *Ingeres*.

⁷⁴ *Scribunt cum punctorio* ifadesindeki *punctorio* sivri uçlu bir aleti ifade etmektedir. Kelimenin manası ve kullanımı için bk. L. Webber Jones, "Pricking Manuscripts: The Unstruments and Their Significance", *Speculum*, Vol. 21/ 4, 1946, s.390/ 3.dn.

⁷⁵ *The Opus Maius of Roger Bacon*, s. 365-374.

⁷⁶ Metinde *Mangu Cham*.

konuda hükümdarları ve komutanları tarafından icra edilen bilimsel çalışmalar ve astronomi yetenekleri yoluyla gerçekleştirilmiştir. Müslümanlar da astronomiyi çokça kullanırlar ve aralarından akıllı kimseler bu çalışmaları öğrenirler. Tatarlar ve Müslümanların, Hıristiyanların topraklarında kalmak üzere astronomi çalışmalarında bulunup huzursuzluk yaratacak ve prensler arasına nifak sokacak insanları göndermelerinden korkulmalıdır. Çünkü Hıristiyanların düşmanları onlar arasına savaş ve nifak sokmak için büyük gayret içindedirler

Nitekim bu şekilde çok şeyler olup bitmiştir, her ne kadar çoğu ahmak kimse gerçekleşen şeyleri düşünmez. Muhtemelen, Fransa Krallığı'ndan çocukların bir keresinde hain sayısız kalabalık halinde kimi hain kimselerin arkasına takılıp ilerlediklerini, ne babalarının ne analarının ne de dostlarının buna engel olduklarını ve gemilerin içerisine yerleştirilip Müslümanlara satıldıklarını şüphesiz ki işitmiş veya görmüşsünüzdür ki bunun üzerinden altmış dört yıl bile geçmemiştir. Aynı şekilde bizim zamanımızda usta bir çoban⁷⁷ tüm Almanya ve Fransa'da sıkıntıya neden oldu ve arkasına taktığı kalabalıkla gezip durdu. Kraliçe Blanch'a denizin ötesindeki oğluna gideceğini söyledi ve bunun gibi sözlerle bu bilge kadını kandırmayı başardı. Bilge kimseler gerçekte onların Tatarların ve Müslümanların elçileri olmasından ve halkın aklını bu türden şeylerle çelmelerinden şüphe etmemelidir. Bizzat ben kendi gözlerimle ellerinde kutsal şeyleri taşıdıklarını ve kutsal emanetleri gezdirdiklerini, çıplak ayakları ile yürüdüklerini ve etraflarının çok sayıda zırhlı insanların bulduklarını, herkesin ellerindeki şeyleri (uzaktan) görebilecekleri şekilde ovaya yayıldıklarını gördüm. Tatarlar ve Müslümanlarla ilgili olan her ne varsa hiç şüphesiz İsakarşıtı ve onun arkadaşlarının yaptıklarıdır⁷⁸.

Tatarlar gibi kimileri de egemenlik sürmek üzere yanıp tutuşmaktadır. Nitekim onların imparatoru, içerisinde kendisinden vergi talep de ettiği efendimiz Fransa Kralı Louis'e gönderdiği mektubundan bilindiği üzere gökyüzünde tek bir Tanrı'nın olduğu gibi yer yüzünde de tek bir hâkimin olması gerektiğini, o kişinin de kendisi olması gerektiğini söylemiştir. Bu, kardeş Willem'in, Fransa Kralı için kaleme aldığı *Tatarların Gelenekleri* üzerine kaleme aldığı kitabında da geçer. Gayretleri ile doğudaki ülkeleri nasıl ele geçirdikleri çok açıktır. Hiçbir tatlı şeye ilgi duyulmaz, aksine o taraflarda daha çok insandışı (şeylere ilgi duyulur). Daha önce bahsedilen kitapta, kardeş Johannes'in *Tatarların Yaşamı* (adlı eserinde) ile filozof Ethicus'un *Cosmographiası*'nda izah edildiği üzere içmek için at sütü tüketilir ve yemek için de kirli ve iğrenç şeyleri yeme alışkanlıkları vardır. Nitekim, söz konusu filozof ve bu, *Tatarların Gelenekleri* üzerine kitabında bu pis ve iğrenç halkı -Matematik kısmında⁷⁹ bu halk ve dünyanın o kısımlarına değinildiği üzere- tanımlamışlardır⁸⁰.

Üçüncü sınıfta her şeye gücü yeten tek bir Tanrı'ya inan ve tapan Tatarlar yer alır. Bununla birlikte ateşi ve evlerinin eşiklerini kutsal saymaları hiç de azımsanacak gibi değildir. Nitekim her şeyi ateşin arasından geçirirler, ölümlerin eşyalarını ve misafirlerin getirdikleri hediyeleri ve elçiler ile diğer şeyleri arındırmak için ateşin arasından geçirirler. Her kim evin eşğine basarsa ölümle cezalandırılır. Bu iki husus ve elbette diğerleri çok barbarcadır⁸¹.

Putatapanlar da aynı şekilde farklı tarikatlara ayrılmışlardır. Nitekim Tatarların, alfabelerini benimsedikleri Uygurlar⁸², Tatarların Gelenekleri hakkındaki kitaptan öğrenildiği kadarıyla diğer putatapanlarda görülmeyecek şekilde tek bir Tanrı'ya taparlar. Tatarlar arasında da aynı şekilde çok

⁷⁷ Metinde *magister pastor*

⁷⁸ *The Opus Maius of Roger Bacon*, I, s. 399-402.

⁷⁹ Roger Bacon, eserinin Matematik kısmı ile Coğrafya kısmını burada karıştırmıştır.

⁸⁰ *The Opus Maius of Roger Bacon*, II, s. 368-369.

⁸¹ *The Opus Maius of Roger Bacon*, II, s. 370.

⁸² Metinde *Ingur*.

sayıda farklılıklar vardır. Nitekim ana mezhepte uyum içerisinde olmalarına karşın kimileri Hıristiyanlığa, kimisi Müslümanlığa kimisi de putataparlığa geçmiştir⁸³.

Aynı şekilde Tatarlar da, daha önce bahsedilen kitapta Tanrı'nın kendi dinlerine muhabbet beslediğini söylerler⁸⁴.

Her ne kadar Tatarlar tek bir Tanrı'ya tapınsalar da putataparlığı da bir kenara koymazlar. Nitekim ateş her şeyi temizleyeceğine ve kötü şeylerin kefareti olduğuna inanılarak kutsal sayılır. Bu nedenle de evlatlarını, elçileri ve hediyeleri ateşin arasından geçirirler. Aynı şekilde evin eşiğini de kutsal görürler. Nitekim her kim evin eşiğine basarsa ölümlle cezalandırılır. Birinci kralın beşinde⁸⁵ Azoti'de Dagon tapınağının eşiğinin üzerine de basmazlar. (...) Moğolların bahsedilen hükümdarı Hıristiyanların inancının Tanrı tarafından bahşedildiğini ve en iyisi olduğunu itiraf etmiştir. Oğullarına incili ve azizlerinin yaşamını öğretmektedir. Onların gelenekleri üzerine olan kitapta bulunduğu kadarıyla hasta olduğunda kutsal suyu, haçı ve Hıristiyan din adamlarını kabul etmekte, son çare olarak ona sığınmaktadırlar. Deneyime dayalı olarak bu güvenilirdir. Nitekim söz konusu İmparatorun eşi hasta olduğunda, kardeş Willem ile Hıristiyan din adamlarını kutsal su ve haçla birlikte çağırması, onların düşüncelerine başvurmuştu⁸⁶.

⁸³ *The Opus Maius of Roger Bacon, II*, s. 383.

⁸⁴ *The Opus Maius of Roger Bacon, II*, s. 385.

⁸⁵ İncil, 1. Samuel 5'e atıf yapıyor.

⁸⁶ *The Opus Maius of Roger Bacon, II*, s. 388-389.

Bibliyografya

- BALARD, M.; “The Greeks of Crimea Under Genoese Rule in the XIVth and XVth Centuries”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.49/ 1995, s.23-32.
- CHARPETIER, J., “William of Rubruck and Roger Bacon”, *Geografiska*, Vol.17, 1935, s. 255-267.
- DAVID, S.J., *Looking East and West: The Reception and Dissemination of the Topographia Hibernica and the Itinerarium ad Partes Orientales in England (1185-c. 1500)*, Unpublished PhD thesis, University of St. Andrews 2009.
- DUZER, C. Van, “A Northern Refuge of the Monstrous Races: Asia on Waldseemüller’s 1516 ‘Carta Marina’”, *Imago Mundi*, Vol. 62/ 2, 2010, s.221-231.
- FR. GÜLLELMUS DE RUBRUC, “Itinerarium Willelmi de Rubruc”, *Sinica Franciscana*, Vol. I (Itinera et Relationes Fratrum Minorum), Collegit, ad fidem codicum redegit et ad notavit P. Anastasius van den Wyngaert, Quaracchi–Firenze 1929, s.164-332.
- GAGNE, R., *Cosmography and the Idea of Hyperborea in Ancient Greece*, Cambridge University Press, Cambridge 2021.
- HODGEN, M.T., “Sebastian Muenster (1489–1552): A Sixteenth Century Ethnographer”, *Osiris*, Vol.11, 1954, s.504-529.
- JACKSON, P., *The Mongols and the West*, Pearson-Longman Press, Harlow 2005.
- MORGAN, D., *The Mongols*, Blackwell Publ., Oxford 2007.
- ÖZCAN, Altay Tayfun, “Chronica Maiora’da Moğollara Dair Kayıtlar”, *Tarih Okulu*, S.XVI, 2013, s.23-77.
- ÖZCAN, Altay Tayfun, “Giriş”, *Moğollar Avrupa’da*, Hazırlayan, Çeviren ve Notlandıran A.T. Özcan, Kronik kitap, İstanbul 2020, s.1-47.
- ÖZCAN, Altay Tayfun, “Giriş”, Plano Carpinili Johannes, *Tatarlar Olarak Andığımız Moğolların Tarihi*, Latince Aslından Çeviren ve Notlandıran A.T. Özcan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022, s.XXI-XLI.
- ÖZCAN, Altay Tayfun, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022.
- RAMSTEDT, G.J., *Doğuya Seyahat (1898-1912)*, Çeviren ve Hazırlayan, S.M. Arçın, Kitabevi Yay., İstanbul 2021.
- RICHARD, J., “L’extreme Orient legendaire au Moyen Age: Roi David et Pretre Jean”, *Annales d’Ethiopie*, Vol.2/1957, s.225-244.
- TOMA, Splitli, “Salona ve Split Piskoposlarının Tarihi”, *Moğollar Avrupa’da*, Hazırlayan, Çeviren ve Notlandıran A.T. Özcan, Kronik kitap, İstanbul 2020, s.89-131.
- SWEENEY, J.R., “Thomas of Spalato and the Mongols: A Thirteenth Century Dalmatian View of Mongol Customs”, *Florilegium*, Vol. 4/ 1982, s.156-183.
- The Opus Maius of Roger Bacon*, ed. J. H. Bridges, Volume I, London 1897.
- The Opus Maius of Roger Bacon*, ed. J. H. Bridges, Volume II, London 1897.
- The Opus Majus of Roger Bacon*, A Translation by R.B. Burke, Oxford University Press, Oxford 1928.
- WEBBER JONES, L., “Pricking Manuscripts: The Unstruments and Their Significance”, *Speculum*, Vol. 21/ 4, 1946, s.389-403.
- RUYSBROECK, Willem van, *Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk (1253-1255)*, Latineden Çeviren Peter Jackson, Notlandıranlar Peter Jackson ve David Morgan, İngilizceden Çeviren Zülal Kılıç, Selenge Yay., İstanbul 2022.

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

Cilt/Vol.: 2-Sayı/Issue: 3
Haziran 2024/June 2024

Başvuru/Submitted: 10 Mayıs 2024/10 May 2024
Kabul/accepted: 6 Haziran 2024/6 June 2024

<https://tarihtetkikleri.com>

DOI Number: 10.5281/zenodo.12531156

Araştırma Makalesi

Altı ayda bir yayınlanan hakemli, tarih dergisi
A refereed history journal published every six months

Bir Kadı'nın (Edirneli Şânî Efendi) Sakk Eserinde Yer Alan Asker Kişilerin Dava Kayıtlarına Dair Değerlendirme

Onurcan KARADAĞ**

Özet

Osmanlı Devleti'nde askerî sınıf kavramı oldukça geniştir. Söz konusu tabirde ehl-i örf ve ehl-i şer' iltimasını elde eden kişiler askerî sınıf kavramı içerisinde değerlendirilmiştir. Fiili olarak askerlik mesleğinde olan kişilerin kadı mahkemesinde adli işlemlere tabi olma zorunluluğu yokken, şer'iyye sicillerinde bu tür örnekler görmemiz önemli husustur. Ayrıca sakk eserlerinde de yer alan sicil suretlerine asker kişilerin adli kayıtlarının konmuş olması önemlidir. Bizim bu çalışmada esas gayemiz askerlik mesleğinde olan kişilere ait dava kayıtlarının 17. yüzyıla ait bir sakk eserine sirayet etmiş olması ve söz konusu adli dava kayıtlarını incelemektir. Sözünü ettiğimiz sakk eserindeki mahkeme kayıtlarında hususen 17. yüzyılın ilk yarısına ait dava kayıtları yer almaktadır. Buradan hareketle eserdeki askerleri konu edinen dava kayıtlarının 1600-1650 yılları arasında olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Çalışmada Edirneli Şânî Efendi'nin Sakk-ı Şânî adlı eserinde yer alan asker kişilerin dava kayıtları tahlil edilecek ve adı geçen asker kişilerin içtimai hayatlarına dair birtakım sonuçlar çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sakk, Şânî Efendi, Asker, Dava Kaydı

An Assessment of the Case Records of Military Personnel Included in the Sakk Manuscripts of a Kadi (from Edirne Şani Efendi)

Abstract

The concept of the military class in the Ottoman Empire is quite broad. Individuals who obtained the favor of both customary and legal authorities were considered part of the military class. While individuals actively engaged in the military profession were not obliged to undergo legal procedures in the qadi (Islamic judge) courts, it is important to note such examples in the Sharia records. Furthermore, the inclusion of military personnel's legal records in court registers found in sakk documents is significant. The main aim of our study is to examine the court records of individuals involved in the military profession that have been included in a sakk document dating back to the 17th century, and to analyze these legal records. The court records in question in the sakk document particularly belong to the first half of the 17th century. Therefore, we can conclude that the court records concerning soldiers in the document date between 1600 and 1650. In this study, the court records of military personnel found in Edirneli Şânî Efendi's work titled *Sakk-ı Şânî* will be analyzed,

* Bu çalışma, "Osmanlı Devleti'nde İlm-i Sakk'ın Gelişimi ve Edirneli Şânî Efendi'nin Sakk-ı Şânî Adlı Eserinin Transkripti" (Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü), başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Doktora Öğrencisi, onurcankaradag@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1185-6643.

and attempts will be made to draw some conclusions regarding the social lives of these military personnel.

Keywords: Sakk, Şânî Efendi, Soldier, Case Record

Giriş

Osmanlı Devleti'nde fiilen askerlik mesleğini icra edenlerin her türlü adlî muameleleri ağırlıklı olarak kadıasker mahkemelerinde yapılırdı.¹ Ancak bazı durumlarda (özellikle ilgili asker kişinin talebi veya onayı ile) asker kişinin davaları kadı mahkemelerinde de yapılabilmekteydi. Açıkçası Osmanlı Devleti'nde askerî sınıfın kimlerden oluştuğuna dair zaman zaman muğlaklık ve karışıklık söz konusu olmuştu. Devlet, merkezden taşraya muhtelif konularda emirler göndererek askerî sınıf kapsamı ve muhteviyatı ile ilgili meydana gelen değişiklikleri belirtirdi. Hatta askerî sınıf mensuplarının kimler olduğu ve yargılanmadaki durumlarının ne olduğu dahi yer yer fermanlar ve kanunnâmelerde de ifade edilirdi. Ayrıca askerî sınıf mensupları kadı mahkemesi yerine kadıasker mahkemesinde yargılanırdı yahut kendi rızası dâhilinde kadı mahkemesinde yargılanmaya tabi olurdu.²

Osmanlı Devleti'nde merkezde ve taşrada yaşayan insanlar arasındaki hukukî ilişkilere dair kayıtları içeren şer'iyeye sicilleri,³ Osmanlı toplumsal hayatına dair hemen hemen her türden veriye sahip olmamıza dair yarar sağlamaktadır. Kadılar, sicil defterlerini belirli bir intizam halinde tutmuşlardır. Osmanlıların şer'î mahkemelerde tuttıkları sicil suretleri şurût ilmi ile oluşmuştur. Hatta klasik dönem Osmanlı Devleti'nde belgeleme ilmi sicillerde varlık gösterdiği gibi sakk kitaplarının da temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda şurut eserleri ile sakk eserleri Osmanlı öncesi İslam toplumlarında vücuda gelmiştir. Müslüman fıkıh âlimleri şurût olarak yazdıklarının biraz daha kapsamlı hali olan sakk mecmualarını da oluşturmuştur. Her ne kadar şurût ilmi, sakk ilminden daha önce ortaya çıkmış gözükse de ikisinin tekâmüliyeti aynı zamanlı ilerlemiştir. Hatta süreç içerisinde sakk ilmine rağbet daha da artmıştır. Osmanlı Devleti'nde şurûtun sakk olarak devam ettiği görüşleri ileri sürülmüştür.⁴ Nitekim Osmanlı'da şurûtun ziyade sakk eserlerine ağırlık verilmiştir. Bunun temel sebebi ise daha önce belirttiğimiz gibi sakk mecmualarının şurut yazılarına göre daha geniş içeriğe sahip olmasıdır. Zira şurût örnekleri hukuki belge tanzimini uhdesine alırken sakklar belge tanzimiyle birlikte muhtelif hadiselerden ve olgulardan bahseden kitaplar olmuştur.⁵ Açıkça söylenebilir ki İslam dünyasında yaygınlaşmış olan ilm-i şurût, Osmanlı hukukunda ilm-i sakk olarak hayatını sürdürmüştür.⁶

Osmanlı Devleti'nde kadı mahkemesindeki yazışma ve diğer hukuki muamelelerin biçimi sakk (çoğulu sukûk) denen kitaplarda fıkıh fasıllarına göre açılan bölümlerde gösterilmiştir. Bu sicill-i sakk (sukûk) isimli defterler içinde adeta sistematik olarak hüccet, ilâm örnekleri fetvalar yer aldığı gibi; şiirler hatta ilaç tarifi kayıtları dahi vardır. Ayrıca sağlık tedavileri için muhtelif tedavi

¹ Fiilen askerlik hizmetinde bulunanlar, yeniçeri, sipahi ve bunların çeşitli sınıflarına (topçu, tüfenkçi, garib, azeb) mensup olan kişilerdir. Askerî sınıf kavramında bu kişilerin çocukları, eşleri, emeklileri, kulları, câriyeleri de yer alırdı, Halil Sahillioğlu, "Askerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1999, s. 488.

² Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)," *Türk Tarih Kurumu Belgeler*, C.3, Ankara 1966, s. 4.

³ Yunus Uğur, Şer'iyeye Sicilleri, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C., 39, İstanbul 2010, s. 8.

⁴ Süleyman Kaya, "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, İstanbul 2005, s. 383.

⁵ Şenol Saylan, "İslam Hukukunda Belge Tanziminde Kimlik Tespit Aracı Olarak Hilye: Dış Görünüş Tasvirleri", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Konya: Kış, 2018, s. 553.

⁶ İlm-i sakk Osmanlı hukuk mesleğinde çok önemli bir yer işgal etmiştir. Erken modern dönemde de imparatorluğun modernleşme döneminde de sakk ilmine sahip memurlar, mahkemelerde tercih sebebi olmuştur. Bu husus hakkında 1205 (h.) / 1791 (m.) tarihli bir arşiv kaydında mahkemelere görevlendirilen başkatiplerin fenn-i sakkta arif kimseler olmasının kaide-i kadime olduğunun belirtilmesi önemlidir, *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi*, C..ADL. Kutu, 16, Gömlek, 1003.

uygulamaları içeren yazılar da mevcuttur. Dini ritüellerle ilgili de derkenarlarda örnekler bulmak mümkündür. Osmanlı kadılarının Divan-ı Hümayun'a yazdıkları mektup, arz, arz-ı telhis⁷ gibi yazılar da sakk eserlerinde yer almıştır. Sakklar resmi kayıt olmayıp kadının şahsi ilmühaberi mahiyetindedirler.⁸ Bununla birlikte içerdikleri sicil suretleri hasebiyle resmi kayıtları ifade etmektedir. Sakklarda anlatılan hususlar bir kadının şahsi görüşleriyle verilmektedir. Bununla birlikte sakklara Osmanlı yazın dünyasına göre “kitap” isminin verilebileceği hakkında muhtelif görüşler olsa da⁹ gördüğümüz sakkları kitap olarak ifade etmenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Uzunçarşılı'ya göre sakk eserleri; kadı defterlerine yazılan vakfiye, nafaka, miras davaları, resm-i kısmet, ilam, husumete müteallik davalar, nikâh vesaire şer'i mahkemelere mahsus bir usul ve kaide altında kaleme alınan tahrir tarzındaki eserlerdir. Sonra kadıların ehliyetsizliği nazar-ı dikkate alınarak onların işlerini kolaylaştırmak için bazı değerli âlim kadılar tarafından muhtelif şer'i muamelelerin ne suretle yazılması gerektiğine dair aynı konu hakkında muhtelif şekillere ait numunelik sakklar kaleme alınmıştır.¹⁰ Uzunçarşılı'nın bahsettiği numunelik sakkların ne zaman ortaya çıktığını ifade etmek zordur. Fakat erken Osmanlı döneminden itibaren bu eserlerin varlığını bilmekteyiz. Bununla birlikte 17. yüzyıl Osmanlı yazın dünyasında Türkçe sakk eserlerinin yaygın bir şekilde ortaya çıkmasıyla Uzunçarşılı'nın sözünü ettiği bu örnek eserler, yine aynı yüzyılda oluşmaya başlamıştır.

Sakk eserlerini kaleme alan müelliflerin uzun yıllar mahkemelerde görev yapmış, ehl-i ilm kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Bir kısmının kadılık görevinde buldukları bilinmekte, bir kısmının ise eserlerinin dibâcelerinde yer alan ifadelerinden çoğunlukla mahkemelerde naib ve kâtip olarak görev yaptıkları anlaşılmaktadır.¹¹ Kâtiplerin bir kadının veya naibin yazdığı sakk eserini daha sonradan istinsah ettiği de kuvvetle muhtemeldir. Sakk eseri yazmak için sakk ilminin bilinmesi gerekliliği ve belirli bir ilmiye tedrisinden geçilmiş olması ise sakkları yazanların kadı ve naibler olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.¹² Yukarıda sözünü ettiğimiz türde eğitim alan Osmanlı kadıları, görev yaptıkları mahallerde gördükleri davaların kayıtlarını titizlikle tutmuşlardır. Sakk kitaplarında, özellikle 17. ve 18. yüzyılın ilk yarısında, birbirine yakın konuların tek bir bölüm başlığı altında toplandığı görülmektedir. Bazı istisna durumlar söz konusu olsa da bu yüzyıllardaki sakklar arasında bir bütünlük kurulabilmektedir. Daha sonraki dönemde ise tıpkı fıkıh ve fetva kitaplarında olduğu gibi her bir konu ayrı bir bölüm başlığı altında ele alınmıştır. Bölüm başlıklarının azaltıldığı eserlerde aşere-i mübeşşereye telmihen 10 bölüm başlığına yer verilmesi dikkat çekmektedir. Bunların yanı sıra 7, 9, 15 bölüm başlığı bulunan eserler de vardır.¹³ Bu durumun bir diğer sebebi de bir sakk kitabı yazacak olan bir kadının, kendinden önce sakk kitabı yazmış olanların eserlerine bakıp onlardan mülhem bir tarzda eserini yazmış olmasıdır.

1. Şânî Efendi'nin Sakk-ı Şânî Adlı Eseri

Osmanlı Devleti'nde bazı şehirlerin belli tarihlerdeki şer'iyye sicillerinin bugüne intikal etmemesi gibi durumlarda aynı şehrin sicil kayıtlarını ihtiva eden sakk mecmuaları, o şehrin içtimai tarihi açısından hayati değer taşımaktadır.¹⁴ Şânî Efendi'nin eserinde Edirne şehri ile verdiği hükümlerin tarihlerine ait Edirne şer'iyye sicilleri bugün gün yüzüne çıkmış değildir. Buradan

⁷ Hasan Tahsin Fendoğlu, “Osmanlı'da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 6, Ed: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 458.

⁸ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitabevi, İstanbul 1994, s. 65.

⁹ Christoph Neumann incelediği bir sakk mecmuasının (Sakk-ı Cedid) Osmanlı yazınına göre doğru dürüst bir kitap olamayacağı kanaatinde, Christoph Neumann, “Üç Tarz-ı Mütalaa Yeniçağ Osmanlı Dünyası'nda Kitap Yazmak ve Okumak”, *Tarih ve Toplum*, İstanbul 2005, s. 63.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 116.

¹¹ Kaya a.g.m., s. 340-416.

¹² Yukarıda sözünü ettiğimiz çıkarım hakkında Süleyman Kaya'da da hemen hemen aynı görüştedir, Süleyman Kaya, “Sak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., 35, İstanbul 2008, s. 586-587.

¹³ Kaya, a.g.m., s. 388.

¹⁴ Bu duruma açık bir örnek olarak bkz. Ümit Ekin, *Kadı Buyurdu Kâtip Yazdı Tokat'a Dair Bir Sakk Mecmuası*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2010.

hareketle Şânî Efendi'nin eserinin önemi Edirne'deki içtimai olayların mefhumu için bir kat daha artmaktadır. Edirneli Şânî Efendi sakkında, yukarıda da belirttiğimiz gibi on ana başlık oluşturmuştur. Her başlık hakkında muhtelif dava kayıtları ile kadı efendinin tuttuğu notlar yer almıştır.¹⁵ Sakk-ı Şânî, Sakk-ı Sâni-i Edirnevî isimleriyle zikrolunan eserin müellifi; Şânî-i Edirnevî, Mehmed bin Derviş Mehmed eş-şehîr-i Şânî el-Edirnevî, Sâni el-Edirnevî veya es-Sâni el-Edirnevî adlı kişidir. Eserin muhtelif tarihlere göre yine muhtelif kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur.¹⁶ Bizim transkripsiyonunu yapmaya çalıştığımız ilgili yazma nüshanın arşiv bilgileri şu şekildedir: eser Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde mevcuttur. Eserin koleksiyon yeri de yine Kastamonu İlk Halk Kütüphanesi'dir. Arşiv numarası: 37 Hk 1892/1'dir. Eserin bu yazma nüshasına göre eser ismi: Sakk-ı Şânî'dir. Yine buna göre müellifi: Şânî Edirnevî Mehmed b. Derviş Mehmed'dir. Her ne kadar eserin ismi arşiv kaydında Sakk-ı Şânî olarak geçse de bizim okuduğumuz bu eserin kapak sayfasının arkasındaki yerde, "Sukûk-ı Sâni" başlığının yazılı olduğu vakidir. Fakat bu başlık ismi daha sonradan esere eklenmiş de olabilir. Zira sözünü ettiğimiz sayfada karışık halde yazılar mevcuttur. Ayrıca eserin ilk sayfasında "ser-defter-i sukûk" tabiri önemlidir. Eser için müstensih isim bilgisi bulunmamaktadır. İstinsah tarihi: 1079'dur (1668-1669). Eserin dili Türkçe'dir.¹⁷ Ölçü: 195x150-150x104 mm. Yaprak: 1b-110a. Satır sayısı: 17. Yazı türü: Talik. Kâğıt türü: Ay yıldızlı taç. Yine eserin malzemesi ve nereden geldiğine dair ilgili arşiv kaydı: "Sırtı, sertabı kahverengi deri, ebru kâğıt kaplı, miklebli, mukavva ciltli. Eser "Numaniye Medresesi'nden gelmiştir" ibarelidir. Her ne kadar ilgili arşiv kaydında eserin yazı türü talik olarak verilmişse de bizim tespitimize göre bu eserdeki yazı türü nesih ve talik karışık haldedir. Eser boyunca ana başlıklar ve alt başlıklar tamamen kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Eserin bazı sayfalarında derkenarlar mevcuttur. Ancak derkenarlarda yazılı olanların çoğu Arapça ağırlıklı ifadelerdir. Yine eserin 17. yüzyıl başlarında Türkçe yazılmış bir sakk olması mühimdir. Zira bu döneme kadar yazılmış olan sakkların ağırlıklı olarak Arapça olması ve Türkçe sakk eser sayısının çok az olması kadılar tarafından dikkat çeken bir husustur. Nitekim müellif de bu durumun farkındadır ve eserinde söz konusu mevzuu şöyle açıklamıştır:

¹⁵ Edirneli Şânî Efendi, *Sakk-ı Şânî*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, Arşiv nu. 37 Hk 1892/1, vr. 111b.

¹⁶ Müellif ve eser hakkında bugüne kadar en detaylı malumatı veren Süleyman Kaya bu eseri ve eserin yazarını şöyle tarif etmiştir: "Mahkemelerde görev yaptığını ve ilm-i sakka vakıf olduğunu belirten müellif, daha önce yazılan muteber sakk kitaplarının Arapça olduğunu ve kimsenin Türkçe sakk kitabı yazmadığını ifade etmektedir. Ona göre bu durum, Türkçe belge düzenleyecek kadı ve kâtipler için büyük bir zorluk meydana getiriyordu. Bunun için Türkçe sakkaları toplayarak bir mecmua yazmaya karar verdiğini söylemektedir. Eser; hüccet, ilam, maruz, nakil, tevcih-i cihat gibi belgelerden oluşmaktadır. Belgelerin kısa ve orta uzunlukta olduğu görülmektedir. Eserde nükle yer verilmemiştir." Yine Kaya'nın tespit ettiğine göre eser içerisinde 10 tane ana bölüm başlığı vardır: "(1) Nikâh, talak, hul', radâ'; (2) İtak, tedbir, kitabet; (3) Nasb-ı vasi, farz-ı nafaka; (4) Mübayaat, muamelat, hibe, rehin, vedia, ariyet, icare; (5) Vekâlet, kefalet, havale, mudarebe; (6) İkrar, dava, şehadet, şirket, müzaraa, müsakat, sulh, ibra; (7) Diyet, kısas; (8) Keşif, meremmet; (9) Nakl-i şehadet, vürud-i nakil, üslub-i zahriye; (10) Vakıf, istibdal, tevcih-i cihat."162 Kaya'nın eserin konuları olarak sıraladıklarının çoğunluğu bizim okuduğumuz nüshada da mevcuttur. Ancak bazı farklılıklar vardır. Örneğin; 4. konu başlıkları içinde Kaya'nın belirttiği icare başlığı bizim okuduğumuz nüshada yoktur. Yine 9. Konuda Kaya'nın belirttiği vürud-ı nakil konusu bizim gördüğümüz nüshada mevcuttur değildir. Bunların yanında, Kaya'nın 10. konu hakkında verdiği başlıklar içinde olmayan ancak bizim okuduğumuz yazma nüshada bir tane daha konu mevcuttur. Onun da ismi 'arızdur. Geriye kalan bütün konular bizim okuduğumuz yazma nüsha ile Kaya'nın belirttikleri ile aynıdır. Kaya, a.g.m., s. 399-400.

¹⁷ Bu eserin Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi'nde kayıtlı bir yazma nüshası, Mehmed b. Derviş Mehmed es-Sâni el-Edirnevî, Sâni el-Edirnevî müellif ve eser isimlidir. Zilhicce 1050 tarihlidir. Ancak bu eserin dili, ilgili kütüphane kaydınca Arapça'dır. Eserin başka yazma nüshaları da vardır. Süleyman Kaya bu nüshaları: a. Süleymaniye, Esad Ef. 810; yy: yazma, 1024, 149 vr. (Dibacede bölüm başlıkları var.) b. Süleymaniye, İzmir 774; müst. Mehmed b. Ahmed Yazıcızade, yy: yazma, 1038, 191 vr. (Dibacede bölüm başlıkları var, satır aralarındaki tashihler İstanbul kadısı Abdülhalim b. Mehmed'e ait.) c. İstanbul Belediye Ktp., Muallim Cevdet K74; müst. Süleyman b. Osman el-Boluvî, yy: yazma, 1114, 180; (81-260) vr. (Fihrist yok, öncesinde Hacibzade'ye ait mecmuanın mukaddimesi var.) d. İstanbul Belediye Ktp., Muallim Cevdet K427; yy: yazma, tz., 51 vr. (Yedinci bölüme kadar var, yedinci bölüm de eksik.) e. Süleymaniye, İzmir 284; yy: yazma, tz., 135 vr. (Fihrist yok, hamîşe "Sakki Şanizade" şeklinde düşünülen notun doğru olmadığı görülmektedir.) f. İstanbul Üniversitesi Merkez T3179; yy: yazma, ty., 98; (13-110) vr. (Fihrist yok.) g. İstanbul Üniversitesi Merkez T1313; yy: yazma, ty., 1-88 ve 126-129 vr. (Fihrist yok, hamîşe tashihler ve aynı konuyla ilgili farklı belgeler var, eser dağılmış, sonradan toplanırken sıraya riayet edilmemiş, onuncu bölüm ortalara, dördüncü bölüm sonlara kaymış, araya Baldırzade'nin mecmuası girmiş ve bu halden sonra varak numaraları yazılmış.) h. Milli Kütüphane, 03 Gedik 17378/3; yy: yazma, tz., 68; (52-119) vr. (Üç, dört, beş ve altıncı bölümler mevcut.) Kaya, a.g.m., s. 400. "Bizim tespitimize göre bunlardan başka Diyanet İşleri Yazma Eserler Kütüphanesi'nde kayıtlı "297.56 İSC ve 297.5 İSC" yer numaralı iki yazma nüsha daha vardır. Burada zikrolunan bütün yazma nüshalardan bazılarını görüp inceleme fırsatımız oldu. Ancak biz çalışmamız için "1070" istinsah tarihli olan ve tam halde bulunan yazma nüshayı bulmayı uygun bulduk.

“Türki sûr cem‘ine kimesne takayyüd etmekle kuzzât ve küttâb bu bâbda kalilu‘l-yezâ‘at ve ‘adimu‘l-isttâ‘at olanları Türki hüccec ve sicillât ve nakl ve şehâdet tasvirinde külli ‘usret ve ‘azim zahmet çeküb bu dahi fakir ve kesîru‘t-taksîru‘l-mütemessik hecballahu‘l-mülku‘s-sahmed Mehmed bin Dervîş Mehmed eş-şehîr-i Şânî el-Edirnevî ekser zamânda mehâkim-i beledâtta ve hâdim-i şer‘ hatır olmağla bu ‘âlemde fi‘l-cümle hayr olmağın ba‘zı ihvân talebiyle talebine esân olmak için Türki sûr-ı sukûk cem‘ etmek murâd edinüb bu dakâyık te‘lif ve inşâ ve on bâb üzerine tertib ve binâ eyledim.”¹⁸

Eserin tamamında 311 tane belge sureti yazılmıştır. Eser anladığımız kadarıyla bir hatime ile bitirilmiştir. Şânî Efendi’nin Sakk adlı eserindeki ana konu başlıklarını mealen şu şekilde sıralayabiliriz:

Birinci bölüm: evlenme, boşanma, mukabele etme, süt emme (sütannelik ve sütkardeşlik) ve bu hususlara bağlı konulardan oluşmaktadır. İkinci bölüm: köleyi serbest bırakma, tedbir, kitap ve bunlara bağlı konulardan oluşmaktadır. Üçüncü bölüm: vasi, nafaka ve bunlara bağlı konulardan oluşmaktadır. Dördüncü bölüm: satın alma, muameleler, hibe, rehin, emanet, ödünç verip almak ve bunlara bağlı konulardan oluşmaktadır. Beşinci bölüm: vekâlet, kefalet, havale, sermaye ve emek ile kurulan ticari işletme ve bu hususlara bağlı olan konulardan oluşmaktadır. Altıncı bölüm: bir kimsenin diğer bir kimseye kendisinde hakkının olduğunun haber verilmesi, dava, şahitlik, ortaklık, meyve tarlasını götüre vermek, barışma, temize çıkarma borçtan kurtarma ve bu hususlara bağlı olan konulardan oluşmaktadır. Yedinci bölüm: diyet, kısas, keşif ve bunlara bağlı olan konulardan oluşmaktadır. Sekizinci bölüm: keşif, tamir etme ve bu hususlara bağlı olan konulardan oluşmaktadır. Dokuzuncu bölüm: nakil, şahitlik, bir kâğıda not düşmenin üslubu ve bu hususlara bağlı olan konulardan oluşmaktadır. Onuncu bölüm: vakfiye çeşitleri, değiştirme, usul, tevcih etme yolu ve bazı suretleri içeren konulardan oluşmaktadır.

2. Şânî Efendi’nin Sakk’ındaki Asker Kişilere Ait Kayıtlar

Bilindiği üzere Osmanlı şer‘iyye sicilleri Osmanlı toplum hayatı hakkında muhtelif bilgileri ve örnekleri ihtiva etmektedir. Bunlar arasında insanın içtimai manada yaşayabileceği her şey gelebilir. Hırsızlık, cinayet, gasp, insan kaçırma, insan yaralama, güveni kötüye kullanma, kamu malına zarar verme gibi daha birçok örnek Osmanlı kadı sicillerinde sıklıkla gördüğümüz olaylardan bazılarıdır. İncelemiş olduğumuz sakk eserinde ise asker kişilere ait toplam sekiz adet dava kaydı tespit edilmiştir. Söz konusu kayıtlar farklı askerî sınıfa mensup kişilere ait olmakla birlikte dava kayıt konuları da yine birbirlerinden farklıdır.

Bir yeniçerinin içtimai hayatta yaralanmasına dair dava kaydı sakkta önemli bir konu olarak görülmüştür. Edirne’de şehir merkezinin mahallelerinin birinde bir yaralama olayı gerçekleşmiştir. Olayın gerçekleştiği mahallenin sakinleri mahkemeye gelip yeniçeri taifesinden Kasım oğlu Abdullah’ın yaralandığını bildirmiş ve adı geçen yeniçerinin durumunun keşf edilmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine kadı efendi keşif için naip efendiyi görevlendirmiştir. Yapılan keşifte yaralanmış olan yeniçerinin karnında ve vücudunun sol tarafında bıçak yarası olduğu, bağırsaklarının dahi dışarı çıktığı görülmüştür. Yeniçeriyi yaralayan kişinin ise naip efendinin araştırması sonucu mahalledeki sarhoş bir kimse olduğu tespit edilmiştir. Yine mahalleli tarafından, sözü edilen kişiden başka bir şüphelinin olmadığı da belirtilmiştir. Ancak yeniçeriyi yaralayan kişinin yakalanıp yakalanmadığı ise malum değildir. Sakkın müellifi bu dava kaydını yaralama olayının keşfine dair örnek olarak sakkın içine almıştır.¹⁹

¹⁸Şânî Efendi, Sakk-ı Şânî vr. 3b.

¹⁹Şânî Efendi, Sakk-ı Şânî, vr. 91 b.

Osmanlı toplum hayatında akli baliğ olmamış kişilerin veresesine vasilik yapma işi mahkeme kayıtlarında sıklıkla karşımıza çıkan bir durumdur.²⁰ Muhtemel Edirne şehir merkezine ait bu dava kaydında da vasilik görevinde bulunan bir kişinin vasiliğin gerekliliklerine uymadığı ve hatta vasilik esaslarına ihanet içerisinde bulunduğu gerekçesi ile mahkemeye çıkmıştır. Sözü edilen kişinin o mahalde yaşayan bir yeniçeri olması ise dikkat çekici husustur. Daha önce vefat etmiş olan Hacı Ahmet oğlu Abdullah'ın küçük oğlu olan Mehmed'e Dergâh-ı âli yeniçerilerinden Mehmed Beşe oğlu Ali vasilik etmiştir. Vasiliğin içerisinde çocuk Mehmed'e tevarüs eden emvalin zaptı ve korunması da yer almıştır. Ancak adı geçen vasi yeniçeri Ali vasilik mefhumuna hıyanet içerisinde olmuştur. Onun bu hıyanet nev'indeki faaliyet ve davranışları mahkeme tarafından açıkça görülüp, kabul edilmiştir. Bundan dolayı çocuk Mehmed'in vasiliği yeniçeri Ali'den alınmış ve mahkemenin uygun gördüğü başka birisine verilmiştir. Sakk müellifi bu hükmü, hıyanetin zahir olduğunda vasiliğin başka birisine verilmesi gerekliliğine örnek olarak sakkın içine almıştır.²¹

Osmanlı aile hayatına ve bir yeniçerinin eşiyle olan münasebetine dair sakkta geçen bir dava kaydı oldukça ilginçtir. Edirne merkezinde yaşayan bir yeniçerinin eşine kötü davrandığı ve hatta ona fiziksel şiddet uyguladığına dair mahkeme kaydı dikkat çekicidir. Edirne şehir merkezinde kırk yedinci ağa bölüğünde yeniçeri olan Mehmed Beşe'nin eşi, kendisini mahkemeye şikâyet etmiştir. Davanın konusu küfür ve şiddettir. Mehmed Beşe'nin eşi mahkemede beyanında, kocasının çoğunlukla sarhoş olduğunu, gece yarısı gelip kendisine küfürlü sözler sarf ettiğini ayrıca "âlet-i harp" ile yani mesleki manada kullandığı savaş aleti ile kendisini korkuttuğunu hatta mahallelinin de bunlara şahit olduğunu belirtmiştir. Mahkeme mahalleliye bu hususu sorduğunda, mahalleden bazı kişiler verdikleri beyanatta; yeniçeri Mehmed Beşe'nin tıpkı ondan şikâyetçi olan eşinin anlattıkları fiilleri yaptığını, bu duruma dayanamayıp evlerinin kapısına dayandıklarını ve Mehmed Beşe'yi derhal oradan def ettiklerini bildirmişlerdir. Ayrıca mahalle ahalisi eline silah nev'inden aletler alarak yeniçeri Mehmed Beşe'yi katletmeye yeltenmişler ve Mehmed Beşe zor bela bu durumdan kurtulmuştur. Yeniçeri Mehmed Beşe bununla da kalmayıp mahallede bulunan Kasım Paşa Camii'nin imamı olan Ali Çelebi'nin evinin kapısını ateşe vermiş, çeşitli hakaretlerde bulunmuş ve donanmaya gidip yeniçeri olduğunu bildirmiştir. Yeniçeri Mehmed Beşe'nin donanmaya sığındıktan sonra ne olduğu hususu sakkta (sicilde) kayıtlı değildir. Zira sakk hükmünde bu olay etraflıca anlatılmıştır. İlgili yeniçerinin akıbeti yüksek ihtimalle bir üst mahkeme yahut Divân-ı Hümâyûn emri ile belirlenmiştir. Ancak bu hususta elimizde henüz bir veri yoktur. Sakk müellifi bu olayı ilginç bir vaka meyanında yazmış olmalıdır. Yine burada dikkat çeken unsur, hem Yeniçeri Mehmed Beşe'nin eşinin şikâyeti hem de mahallelinin olayın içerisinde yer alması ve bu durumu mahkemeye bildirmesidir. Zira sakk müellifinin de dava kaydı başlığına mahallelinin ilgili olayı haber vermesi başlığını kullanmış olması mühimdir. Bir yeniçeri askerinin hususi hayatına dair malumat veren bu dava kaydı, Osmanlı'da içtimai hayattaki bazı hususiyetlerin anlaşılması açısından da bir örnektir. Nitekim klasik dönem Osmanlı aile hayatı mahalle ile organik bir bağ içerisinde olmuştur.²² Bu dava kaydından anlaşıldığına göre mahalle ahalisi yeniçeri Mehmed Beşe'nin aile hayatına şahitlik etmekle kalmamış fiili olarak da olumsuz bir olaya tepkide bulunmaya çalışmıştır.²³

Bir başka örnek de bir yeniçerinin satın almış olduğu cariyeyi mahkemeye verdiği. Sakk hükmünde davanın hangi şehir/kaza mahkemesinde olduğu belirtilmemiştir. Dergâh yeniçerilerinden

²⁰ Osmanlı toplumunda vesayet ve tabii olarak vasiliğin sıklıkla uygulanan bir durum olduğu birçok şer'iyeye sicili ve muhtelif kanunnâmeler ile sabittir. Vesâyet ve vasilik, fıkhîta edâ ehliyeti bulunmayan veya eksik olanlarla ehliyeti sonradan kısıtlananların mallarını koruma ve işletme, onlar adına mallarında tasarrufta bulunma yetki ve sorumluluğunu yahut veli/hâkim tarafından bir kimseye bu yetki ve sorumluluğun verilmesini ifade eder. Buradan hareketle vasiliğin suiistimal edilebileceği yönü de gayet açıktır. Ali Bardakoğlu, "Vesâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., 43, İstanbul 2013, s. 66.

²¹ Şâni Efendi, *Sakk-ı Şâni*, vr. 14 a-b.

²² Osmanlı Devleti'nde aile ile mahalle arasındaki bağ kavramı açısından bkz: İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 47-50.

²³ Şâni Efendi, *Sakk-ı Şâni*, vr. 77 a.

Osman oğlu Cafer isimli kişi Abdullah kızı Raziye'yi cariyelik hususunda dava etmiştir. Yeniçeri Cafer, Raziye'yi Kara Hasan isimli kişiden elli adet sikke-i hasene²⁴ satın aldığını belirtmiştir. Bu işlemin yapıldığı süreçte Raziye, İstane adlı bir zimmiye imiş ve Yeniçeri Cafer'e kendisini cariyelik olarak almasını istediğini ifade etmiş, bunun üzerine Cafer de elli adet sikke-i hüsnü Raziye'ye Kara Hasan'a vermesi üzerine vermiş. Ancak Raziye hür olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Bu sırada da Kara Hasan kaybolmuştur. (nerede olduğunu bilen yoktur) Yeniçeri Cafer de Raziye'yi, bu kişi benim cariyemdir, bu kişi hür bir kişi değildir diye mahkemeye dava etmiştir. Kadı efendi adil olduğunu düşündüğü bazı kişilere bu durumu sorduğunda hepsi Yeniçeri Cafer'in Raziye'yi kendisine elli adet sikke-i hüsn karşılığında Kara Hasan'dan iştirâ ettiğini beyan etmişlerdir. Mahkeme kaydından anlaşıldığına göre kadı efendi yeniçeri Cafer'e ve şahadet edenlere inanmış Raziye'nin Cafer'in cariyesi olduğuna kanaat etmiştir. Raziye'nin ise si'ayet ettiğine (dedikodu, gıybet yapma) hükmetmiştir. Müellif eserinde bu hükme cariyeliğin ispatı konusuna örnek olarak yer vermiştir.²⁵ Osmanlı dünyasında kişilerin haklarını aradığı en önemli yer olan mahkemelerde hakkını arayan kişiye kadı tarafından düzenlenen çeşitli belgeler verilir.²⁶ Bu minval üzere de hakkını arayan kişiler, hem mahkemede haklılığını ispat etmek hem de ilgili belgeyi almayı amaçlardı. Buradaki en mühim mesele ise davacı olan kişinin hakkının ispat edilmesi ve kendisine verilmesi idi. Bir yeniçerinin de cariyeden dahi hakkını nasıl almak istediğini bu kayıt sayesinde görmekteyiz.²⁷

Osmanlı toplum hayatında bir kişi hakkında muhtelif şüphe veya gerekçeler kapsamında onun nasıl bir şahıs olduğu kadı veya naip tarafından araştırılır ve o kişiye karşı belli bir bilgi tasarrufuna gidilirdi. Bu örnek ise sipahi oğlanları zümresinden bir kişinin hüsn-i halde olduğu konusundadır. Edirne'deki bir kasabada yaşayan Sipahi oğlanları zümresinde yevmi otuz akçeye mutasarrıf olan Hasan Bey ehl-i fesattır diye şikâyet edilmiş ve bunun üzerine ulufesi kesilmiştir. Edirne mahkemesi kadısı, naip ile dergâh-ı âli çavuşlarından birisini mezkûr Hasan Bey'in yaşadığı kasabaya keşfe göndermiştir. Kasabaya varan naip efendi tellal çığırarak Hasan Bey'den şikâyetçi olan varsa gelsin zira bu konuda ferman buyrulmuştur demiştir. Ancak kasaba ahalisinden bir kişi bile mezkûr Hasan'dan şikâyetçi olmamıştır. Hatta naip efendi kasabadaki Müslümanlardan Hasan hakkında bilgi almış ve kime sordu ise herkes Hasan'ın iyi birisi olduğunu beyan etmiştir.²⁸ Sakk müellifi ise bu hükmü eserine, hüsn-i halin zahir olması hasebiyle almıştır. Nitekim Osmanlı şehir ve kaza hayatında bir kişi hakkında yaşadığı mahal sakinlerinin düşünceleri ve onun hakkındaki tutumları, o kişinin emin bir kişi olup olmadığına dair önemli bir gösterge aracıdır.

Sipahi oğlanları zümresinden bir askerin gelir elde ettiği yeri beyan etmesine dair bir dava kaydı gerçekleşmiştir. Bu kaydın en mühim özelliği ise ilgili asker şahsın resmen malum olmasını istediği bir gerçeği resmîyete kavuşturmak istemesidir. Burada ifade etmek gerekir ki davada adı geçen kişi sipahi oğlanları zümresine mensubiyetle beraber bizatihi askerlik mesleğini de icra etmektedir. Osmanlı Devleti'nde erken modern dönemde dahi resmî olmayan kayıtlar devlet tarafından gayr-i kabil bir hüviyete sahiptir. Bundan dolayı evlilik dahil toplumsal hayatla, iktisadi hayatla ilgili her türlü muamele kaydedilmek/kaydettirilmekle mükelleftir. Edirne'de bölük halkının çarşı olarak kullandığı yerde sipahi oğlanları zümresinden Ergun Hasan isimli asker, kadı

²⁴ Sikke-i hasene Osmanlı Devleti'nde 15. yüzyıl sonlarına doğru piyasaya sürülmeye başlanan altın sikke çeşididir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 64-72.

²⁵ Şâni Efendi, *Sakk-ı Şâni*, vr. 83 a-b.

²⁶ Mehmet Akif Aydın, "Mahkeme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., 27, Ankara 2003, s. 342.

²⁷ İspat hususu Osmanlı mahkemelerinde sıklıkla varlığını gördüğümüz bir durumdur. Hatta sakk eserlerinde bu konuya ayrı başlık açılması ve/veya genişçe yer verilmesi mühimdir. Bir başka sakk eserinde bir yeniçerinin akrabalık bağının ispatı için Rumeli vilayetindeki bir mahkemeye ispat mevzuunda konu olması dikkat çekicidir. Detaylı bilgi için bkz. Elif Ağca, *Sakk Mecmuası Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2011, s. 11.

²⁸ Şâni Efendi, *Sakk-ı Şâni*, vr. 85 a-b.

mahkemesinde; Rumeli’nde kıbtıyan mukataatı nazırı olan Bekir’in uhdesindeki mukataadan ulufesini alacağına dair ferman olduğunu belirtmiştir. Buna göre de 1020 yılının Şevval ayının başından itibaren (14 Kasım 1613) 1023 yılının Rebiü’l-evvel ayının sonuna kadar (10 Mayıs 1614) ulufesini sözünü ettiği yerden eksiksiz bir şekilde aldığını beyan etmiştir. Bu hususun mahkemece zahriye hücceti olarak yazılmasını talep etmiştir. Mahkeme de onun bu talebini tasdik etmiştir. Müellif eserinde bu hükme zahriye hücceti örneği olarak yer vermiştir.²⁹

Yine malum (zahir) olunması gereken bir meselenin resmiyete kavuşturulması için iki asker kişinin memuriyetine dair bir dava kaydı yazılmıştır. Edirne’de 1022 (1613) tarihinde merfure (مرفوره) keferesinden alınan cizyelerin toplanmasında sipahi oğlanları zümresinden sekizinci bölükte görevli olan Murad oğlu İbrahim ile silahdar zümresinden onuncu bölükte vazifeli olan Abdullah oğlu Piyale memur edilmiştir. Berat-ı hümayun mucibince adı geçen kişiler ilgili cizyeleri toplamışlar ve gerekli yere teslim etmişlerdir. Bu hususu da mahkemede kaydettirmişlerdir. Müellif eserinde bu hükme zahriye hücceti örneği olarak yer vermiştir.³⁰ Osmanlı devlet düzeninde resmiyete kavuşturulmayan bir fiil gayr-i kabul olabileceğinden örneğini gördüğümüz bu iki asker kişi amiyane tabirle işlerini garantiye almış, usul neyi icap ettiriyorsa o cihette hareket etmişlerdir.

Bu dava kaydında ise sipahi zümresinden bir askerin, alacaklı olduğu birisini mahkemeye vererek alacağı akçeyi kadı huzurunda alacaklısına ikrar ettirmesi hususu yer almaktadır. Anadolu vilayetinde, Beyşehir isimli kasaba sakinlerinden sipahi zümresinden Abdullah oğlu Hasan Bey isimli asker, Abdullah oğlu Hüseyin’i dava etmiştir. Davanın konusu ikrar-ı kitabettir. Şöyle ki davalı olunan Hüseyin daha önce köle imiş ve on bin fazz-ı Osmanî (o devre ait bir para çeşidi) karşılığında hür olmasına dair davacı olan sipahi Hasan Bey ile anlaşma yapmıştır. Hatta bu anlaşma yazılı yapılmıştır. Ancak davalı Hüseyin’in anlaşma gereği vereceği beş bin akçesi kalmıştır. Davacı olan sipahi Hasan Bey ise alacaklı olduğu Hüseyin’i mahkemede daha önce yaptıkları yazılı anlaşma gereği bu hususu ikrar etmesine dair mahkemeye vermiştir. Hüseyin de durumun böyle olduğunu ikrar ve itiraf etmiştir. Müellif bu hükmü eserine kitabet ikrarına örnek olması hasebiyle vermiştir. Müellifin Anadolu vilayeti olarak yazdığı yerin tam olarak neresi olduğu bilinmemektedir. Ancak sakkın genelinde gördüğümüz örnekler hasebiyle Anadolu vilayeti olarak bahsedilen yerin İstanbul’un bugünkü Anadolu yakası olduğu kuvvetle muhtemeldir.³¹

Sonuç

İncelemiş olduğumuz sakk eserinde gördüğümüz asker kişilere ait olan kayıtlar, bize 17. yüzyıl Osmanlı dünyasındaki asker taifesinin hukuki muamelelerine dair bir nazariye sunmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Şânî Efendi’nin eserinde asker kişilere ait toplam sekiz adet dava kaydı yer almıştır. Söz konusu davaların konuları ise; yaralama olayı, vasilik meselesi, fiziksel şiddet, hakkın ispat edilmesi, kişi hakkında güven araştırması, zahriye hücceti (mahkemece bilinmesi istenilen durum), meselenin resmiyete kavuşturulması, ikrar ve itiraf hususlarıdır. Bu kayıtlardaki kişilerin askerî sınıfları ise yeniçeri, sipahi, sipahi oğlanı ve silahtardır. Yine kayıtlardan anlaşıldığına göre davalara konu olan askerlerin sayısı 4 yeniçeri, 1 sipahi, 3 sipahi oğlanı ve 1 silahtar olarak karşımıza çıkmıştır. Aynı dava kaydında hem sipahi oğlanı hem de silahtar zümresine mensup kişilerin kayıtları görülmüştür.

Osmanlı’daki sakk mecmuaları Osmanlı hukuk tarihi ve içtimai tarihi açısından oldukça önemli eserlerdir. Şer’iyye sicillerinde yer alan belgelerin nasıl hazırlanacağını gösteren ve daha önce tutulmuş sicillerden alınan belge çeşitleriyle zenginleştirilmiş olan sakk mecmualarının tarih

²⁹ Şânî Efendi, *Sakk-ı Şânî*, vr. 104 b.

³⁰ Şânî Efendi, *Sakk-ı Şânî*, vr. 105 b.

³¹ Şânî Efendi, *Sakk-ı Şânî*, vr. 12 a-b.

araştırmalarında başvurulabilecek önemli bir kaynak olduğu söylenebilir.³² Osmanlı Devleti'nin yüksek idarecileri de sakk ilmine riayet etmişlerdir. Zira özellikle klasik Osmanlı döneminde devlet ricâli, idaresinde buldukları devletin hukuk yapısına hâkim olmuşlardır. Bu cihetle ki Kanuni Sultan Süleyman'ın genç yaştaki şair ve kadı olan Baki'ye "Hidâye" ve "Ekmel" isimli fıkıh kitaplarını hediye etmesi, padişahların Osmanlı hukuk yapısına ve yine hukuki eserlere karşı gösterilen ehemmiyetin derecesini açıkça gösteren bir örnektir.³³ Bu eserler yalnız hukuk tarihi için değil aynı zamanda iktisat tarihi, sosyal tarih, siyasi tarih, şehircilik tarihi, edebiyat tarihi, kısaca Osmanlı medeniyeti tarihinin her noktası açısından da yararlıdır. Sözü ettiğimiz hususları Osmanlı şer'iyye sicillerinde açık bir şekilde görmekteyiz. Ancak sicillerde kayıtlı olan onlarca konunun ve muhtelif ölçülerdeki davanın belli bir sistematik çerçevesinde anlaşılabilmesi için sakk eserleri o devirlerdeki ehil kimseler için bir başvuru kitabı niteliği taşımışlardır. Nitekim Osmanlı'daki mahkeme sicilleri sakk ilmi sayesinde daha düzenli ve tasnifli bir hale gelmiştir.³⁴ Sakk eserlerinin içerisinde umumiyetle örnek olabilecek dava kayıtları yer almıştır. Bu cihetle de Osmanlı toplum hayatının içerisinde var olan asker kişilerin sakklardaki hükümlerde örnek dava kaydı olarak konu olması bizim için önemlidir. Nitekim Şânî Efendi'nin Sakk'ında yer alan özellikle Edirne şehrine ait dava kayıtlarının tarihlerini haiz bugün elimizde müstakil şer'iyye sicillerinin bulunmaması bu eserdeki asker kişilerin dava kayıtlarının önemini daha fazla artırmaktadır.

³² Ümit Ekin, "Sakk Mecmualarının Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması Üzerine Bir Deneme", *Bilig*, Bahar, Ankara 2010, s. 130.

³³ Yukarıda sözü edilen Hidâye ve Ekmel isimli fıkıh kitapları, o dönemde Osmanlı medreselerinde okutulan eserlerdendir. Baki, sultan tarafından gelen bu hediyeyle şu mısralarla ifade etmiştir: "Eyledi keşf ile izhâr-ı kerâmet keremün / İtdi müşkillerimiz hâce-i ihsânın hall / Kime kim rehber ola bedreka-i ihsânun / Yoluna karşı tutar şem'-i hidâyet meş'al", Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, Haz. Cemal Kurnaz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1995, s. 34-35.

³⁴ Ramazan Günay, "Şer'iyye Sicillerinde Mülk Alışverişleri: Kullanılan Usul ve Dil", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Aralık, 2012, s. 18.

Bibliyografya**Arşivler****1-Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi**

C..ADL. Kutu, 16, Gömlek, 1003.

2- Telif-Tetkik Eserler

AĞCA, Elif, *Sakk Mecmuası Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2011.

AYDIN, Mehmet Akif “Mahkeme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., 27, Ankara 2003.

BARDAKOĞLU, Ali “Vesâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., 43, İstanbul 2013.

BARKAN, Ömer Lütfi “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659),” *Türk Tarih Kurumu Belgeler*, C., 3, Ankara 1966.

Devlet Arşivleri Genel Başkanlığı, C.. ADL. Kutu, 16, Gömlek, 1003.

Edirneli Şâni Efendi, *Sakk-ı Şâni*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, Demirbaş Nu: 37 Hk 1892/1, İstinsah Tarihi: 1079 (1667-1668).

EKİN, Ümit “Sakk Mecmualarının Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması Üzerine Bir Deneme”, *Bilig*, Bahar, Ankara 2010.

EKİN, Ümit *Kadı Buyurdu Kâtip Yazdı Tokat’a Dair Bir Sakk Mecmuası*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2010.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin “Osmanlı’da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C., 6, Ed: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

GÜNAY, Ramazan “Şer’iye Sicillerinde Mülk Alışverişleri: Kullanılan Usul ve Dil”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta Aralık, 2012.

KAYA, Süleyman “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C., 3, İstanbul 2005.

KAYA, Süleyman “Sak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., 35, İstanbul 2008.

Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, Haz. Cemal Kurnaz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1995.

NEUMANN, Christoph “Üç Tarz-ı Mütalaa Yeniçağ Osmanlı Dünyası’nda Kitap Yazmak ve Okumak”, *Tarih ve Toplum*, İstanbul 2005.

ORTAYLI, İlber *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Turhan Kitabevi, İstanbul 1994.

ORTAYLI, İlber *Osmanlı Toplumunda Aile*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

PAMUK, Şevket *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

SAHİLLİOĞLU, Halil “Askerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., 3, İstanbul 1999.

SAYLAN Şenol “İslam Hukukunda Belge Tanziminde Kimlik Tespit Aracı Olarak Hilye: Dış Görünüş Tasvirleri”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Konya: Kış, 2018.

UĞUR Yunus Şer’iyye Sicilleri, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C., 39, İstanbul 2010.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

Cilt/Vol.: 2-Sayı/Issue: 3
Haziran 2024/June 2024

Başvuru/Submitted:20 Mayıs 2024/20 May 2024
Kabul/accepted:30 Mayıs 2024/30 May 2024

<https://tarihtetkikleri.com>

DOI Number: 10.5281/zenodo.11396153

Araştırma Makalesi

Altı ayda bir yayınlanan hakemli, tarih dergisi
A refereed history journal published every six months

Sadakat Döneminde Muhalif Kadınlar

E. Vildan TÜRKAN*

Özet

Bu makalede Sultan II. Abdülhamid döneminde hususi eğitilmiş muhalif kadınlar incelenecektir. Sultan II. Abdülhamid'in kurduğu yönetim anlayışı, her alanda tam bir kontrolü gerektiriyordu. Bu otoriter yönetim, tabi olarak muhaliflerini de üretmiştir. Yeni Osmanlılarla başlayan bu muhalefet, II. Abdülhamid otoritesi altında Jön Türkler olarak görülmüştür. Bu muhalefet hareketini yürütenler genellikle erkekler olmakla birlikte, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadınların da görünmeye başladığı dikkat çekmektedir. Dil bilen, okuyan araştıran entelektüel çevrelere girebilen ve padişaha karşı olan bu kadınlar farklı faaliyetlerle siyasi kimliklerini ortaya koymuşlardır. Muhalif kadınlar bu makalede genel olarak iki grupta ele alınmış bulunmaktadır. Bu gruplardan birisi düşünceleri itibariyle muhalefet eden kadınlardır. Bunlar yazıları, fikirleri, yakınlık besledikleri gruplar nedeniyle takibata maruz kalmışlardır. Diğer grup ise bu muhalefetlerini eyleme dökerek yurt dışına kaçan kadınlardır. Burada incelenen kadınların hususi eğitim almış olması, eğitim gördükleri mahfillerde her türlü fikrin tartışma zemini bulduğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin görünen eğitim kurumlarının dışında var olan sivil tahsil biçiminin yeniden gözden geçirilmesini de gerekli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid Dönemi, Muhalif, Sürgün, Avrupa'ya Firar Eden Kadınlar

Dissident Women During The Period Of Loyalty

Abstract

In this article, privately educated opposition women during the reign of Sultan Abdulhamid II will be examined. The management approach established by Abdulhamid II required complete control in every field. This authoritarian government naturally produced its opponents. This opposition, which started with the New Ottomans, continued to be seen as Young Turks under the authority of Abdulhamid II. Although those who carried out this opposition movement were generally men, it is noteworthy that women also started to appear in the second half of the 19th century. These women, who knew languages, read and researched, could enter intellectual circles and were against the sultan, revealed their political identities through different activities. Politically dissident women are generally discussed in two groups in this article. One of these is women who were opposites in terms of their thoughts. These were women who subjected to prosecution because of their writings, ideas, and groups they had close ties to, while others were women who took their opposition into action and fled abroad. The fact that the women examined here received private education shows that all kinds of ideas find a basis for discussion in educational circles. It also requires a reconsideration of the ongoing intellectual negotiations outside the visible educational institutions of the Ottoman Empire

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Doktora Öğrencisi İstanbul/Türkiye
vildanturkan@gmail.com <https://orcid.org/0002-3153-2670>

Keywords: II. Abdulhamid Period, Dissident, Exiled, Women Escaping To Europe

Giriş

Dünya tarihinin “İmparatorluklar Çağ’ında”¹ 33 sene hüküm süren II. Abdülhamid (1842-1918), yaşarken de öldükten sonra da ideolojik tartışmaların odağında yer almıştır. İcraatları ve devlet yönetimi hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde çoğu kez nesnel değerlendirilememiş; ya yüceltme ya da nefret etme ikileminin gölgesinde kalmıştır. Uzun zaman “Kızıl Sultan” ve “Ulu Hakan” sarkacında gidip gelmiş, hakkında nesnel ve nitelikli çalışmalar yapıldıkça tüm yönleri ile anlaşılır olmaya başlamıştır. Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığında Balkanlar karışıklık içindeydi. Sultan olduktan dokuz ay sonra Rus Harbi büyük bir hezimetle sonuçlanmıştır. Toprak kayıpları, mali durumun kötülüğü, isyanların yanı sıra, içeride kendisine karşı şiddetli bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır.

Avrupalı devletlerin “Hasta Adam” nitelenmesine karşı, Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti’ni güçlü ve kalkınmış bir ülke haline getirmek için özgün bir siyaset belirler. Batı emperyalizminin ülkesi için oluşturduğu tehdiye karşı toprak bütünlüğünü korumayı ana ilke edinir, Müslüman tebaasının nezdinde meşruiyetini sağlamlaştırmak adına hilafeti bir “enstrüman” olarak kullanır. Kalkınmaya önem verir, orduyu modernleştirir, demiryolları inşa ettirir, mektepler tesis eder, sağlık alanındaki yenilikleri yakından takip eder. Hakkındaki yanlış ve yaygın kanının aksine, ülkesini bilim ve teknik açısından ileri seviyeye getirmek için çabalar. Yönetim anlayışı ise kontrolcü ve merkezîyetçidir, otoriter, mutlak bir iktidar kurmak için çabalar. Ona göre Tanzimat sultanlık kurumunu sarsmıştır, bu yüzden sultanlığı güçlendirmek için çabalar². Zürchrer’in ifadesi ile yaptığı icraatlarla Tanzimat’ın, “hem devamı hem de karikatürü” olduğunu gösterir³. Her şeyden haberinin olmasını istediğinden denetleme mekanizmaları hafife ağı, sansür gibi önlemlere başvurur. Gazeteler kapatılır, tiyatro oyunları yasaklanır, sansür ve baskı mekanizmalarıyla pek çok gazete ve dergi kontrol altında tutulur. İstihdam politikası “sadakat” ve “kulluk” anlayışına göre işlediğinden memur kadroları gereğinden fazla dolar, kurumlar buna bağlı olarak hantallaşır ve düzenli işleyemez hale gelir. Tebaasının “Dindar, sadık ve modern” olmasını ister, eğitimin bu doğrultuda olması gerektiğine inandığından müfredatı denetleme kurulları oluşturur; ders kitaplarına, basılan yayınlara müdahale eder. Böylelikle modern mekteplerde öğrencilere okutulacak müfredatla kimlik inşası oluşturmaya hedefler.

Padişah’ın içeride güttüğü siyasetin önlem ve teyakkuza dayanmasının sebebi, büyük devletlerin hiç de muhayyel olmayan emelleridir. II. Abdülhamid ayrılıkçı hareketlerin önünü kesmek, toprak bütünlüğünü koruyarak devletini bir arada tutmak istemektedir. Avrupalı devletlerin emperyal planlarına vakıftır ve hiçbirine güvenmez. Oralarda çıkan siyasi ve fikir cereyanlarının kendi memleketi için yıkıcı olduğunu düşünür. Avrupalıların bu görüşlerini savunan kendi vatandaşlarını da onların siyasi amaçlarına hizmet eden maşası ve uzantısı olarak değerlendirir. Oysa Fransız İhtilali’nin meydana getirdiği değişim dalgaları ve Batı emperyalizminin yarattığı milliyetçilik fikrinin, azınlıkları, özgürlük vaatlerinin “mektepli gençleri” etkilemesi kaçınılmazdır. Askeri ve sivil alandaki kurumsal modernleşme çabaları buralarda yeni fikirlerin yeşermesine yol açar. Avrupa’daki düşünce akımlarını izleyen, yabancı matbuatı takip eden gençler “istibdat” olarak nitelendirdikleri bu yönetimden kurtulmayı temel amaç edinirler. Gazete ve dergiler çıkarırlar, örgütlenirler ve en nihayetinde II. Meşrutiyeti ilan ettirir ve bir süre sonra da II. Abdülhamid’i tahttan indirmeyi başarırlar.

1 Eric J. Hobsbawn, *İmparator Çağı (1875-1914)*, Dost Yayınları, Ankara 2021, s. 17.

2 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 606.

3 Eric Jan Zürchrer, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 27.

Bu çalışmada Sultan II. Abdülhamid'in kurduğu yönetime karşı muhalif pozisyonda olan hususi eğitilmiş kadınlar incelenecektir. 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın ilk yıllarında Sultan'a karşı sadece erkekler muhalefet etmemiş, aynı zamanda kadınlar da bu muhalefet hareketine katılmışlardır. Bu çalışmada bahsi geçen 33 yıl içinde, muhalefetlerini teorik seviyede gösteren kadınlar ve bu ideolojik tutumlarını eyleme dökerek yurtdışına kaçanlar analiz edilecektir.

1.Kadınların “Görünür” Hale Gelmesi

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra yaşanan değişimler salt siyasi mecrada sınırlı kalmamış, sosyal ve gündelik yaşamda da dönüşümlere neden olmuştur. Batılılaşma hareketleri ile kılık kıyafet, mobilya, okunan materyaller, yabancı dile gösterilen ilgi değişimin somut göstergelerindedir. Kadınların yaşamları da, gerek aldıkları tahsil gerekse kamuda görünürlükleri artması bakımından farklılıklardan nasibini almıştır. Seçkin ve elit zümrede mürebbiye tutulması, piyano dersleri, Arapça ve Farsça derslerinin yerini Fransızcanın alması bu dönemde oldukça yaygındır. Sultan Abdülmecid (1823-1861) ve Sultan Abdülaziz (1830-1876) dönemlerinde sınırlı sayıda olsa da açılan kız mektepleri, devrin romanlarında “tahsilli kadın” imgesinin işlenmesi diğer önemli gelişmelerdendir⁴. Bir diğer önemli adım kadınlar için neşriyatın başlamasıdır. 1869'da kadınlara yönelik ilk gazete *Terakki-i Muhadderat* yayımlanır. 1875'te ise ilk kadın dergisi *Âyine* çıkar. Kadınlar kendileri için çıkan bu yayınlara kayıtsız kalmaz, alır okur, bu yayınlara mektup gönderirler. Okuyup yazabilmenin kadınlar arasında yaygınlaşmasını, Osmanlı kızları için tahsil imkanlarının artmasını arzuladıklarını dile getirirler⁵. Örneğin 29 Mart 1285 (10 Nisan 1869) tarihinde “Zağra-i Atık'ten Mektup” başlığıyla gönderilmiş mektupta ismini belirtmeyen bir kadın okur, kızların okumasına dair toplumdaki kötü algıların yok olması için dergiye abone olduğunu yazmış, mektebe gidemeyen kızların okuyup yazamamasından üzüntü ile bahsetmiştir⁶. Süreli yayınlarda yazan, mektuplar gönderen kadınlar bu sayede ilk kez kamuda cümleleri ile görünür olmuştur. Yayın çeşitliliği arttıkça, yazı kadrolarındaki kadın yazarlar erkek yazarların sayısını geçer. Hatta 1884'te *Şukufezar* gibi tüm kadrosunu kadınların oluşturduğu dergiler çıkar. Bahsi geçen tüm bu gelişmeler bir anlamda kadınların aydınlanmasıdır. Okuma yazma oranının artması, kadın dergi ve gazeteleri, aydınların kadın tahsilini desteklemeleri, kadınların bilgiye erişebilme ve mukayese yapabilme yetilerini artırmıştır. Böylelikle sosyal ve toplumsal değişimlere bağlı olarak dönüşen, aydınlanma yaşayan kadınlar II. Abdülhamid döneminde siyasi gelişmelere kayıtsız kalmaz ideolojik olarak bilinçlenir.

Sultan Abdülhamid kendisinden evvelki padişahlar Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz devirlerinde açılmaya başlanan kız mekteplerinin sayısını artırarak, saltanatının sonunda her vilayette bir kız mektebi kurulması hedefine ulaşmıştır⁷. II. Abdülhamid, maarifi, ilmi gelişmeleri takdir ve teşvik eder yaklaşımına paralel olarak, üreten ve yazan çizen kadınları çeşitli nişanlarla ödüllendirerek taltif etmiştir⁸. “Dönemin ruhunun” gereği olarak, diğer tüm neşredilen yayınlar gibi, kadınların

4 Şemseddin Sami *Taaşuk-u Talat ve Fitnat*'ta, Namık Kemal *Cezmi*, Sami Paşazade *Sergüzeşt* romanlarında kadın kahramanları öğrenme çabası içinde çizer. Tüm kadın kahramanlar okuma yazma, musiki dersleri alırlar. Ahmet Mithat Efendi ise eserlerinde cahil ile bilgili kadın temalarını en çok kullanan romancıdır. *Felâh ve Rakım Efendi, Jön Türk, Dürdane, Taaffüf, Felsefe-i Zenan* romanlarında kadın figürlerinden bilgili ve okumuş olanların hayatları yolunda giderken cahil ve bilgisiz kadınların sonları hüsrana olur.

5 Hatice Akın Zorba, “Muhadderat ve Etfâle Mahsus Bir Osman Dergisi: Âyine, *Folklor/Edebiyat*, 24, sy. 95, (2018/3):159.

6 İmzasız, “Zağra-i Atık'ten Mektup” *Terakki-i Muhadderat*, (29 Mart 1285).

7 Mehmet Ö. Alkan (haz.), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1869-1924*, Tarihi İstatistikler Serisi, 6, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000.

8 Mustafa Sefa Çakır, “Dönemin Kadın Şairlerinden Sultan İkinci Abdülhamid'e Cülûsiyyeler”, *SUTAD*, 46, Ağustos 2019, s. 77. Ayrıca Ayşe Sıdika Hanım yazdığı pedagoji kitabıyla Nakiye Hanım hazırladığı sözlükle II. Abdülhamid'in şefkat nişanı verdiği isimlerdendir.

çıkardığı dergilerin de sakıncalı içerikle basılmayıp onaylanan çizgide olması şartı aranmıştır. Sultan, bu politikaya sadık hanım gazetecilere “şefkat nişanı” vererek ödüllendirmiştir.

Mesela 1895’te yayın hayatına başlayan *Hanımlara Mahsus Gazete* böyle bir yayın politikası izlemiştir. Yayımlanan yazılar zaman zaman sansüre uğrasa da⁹ gazete uzun süre yayım hayatında kalabilmiştir. Fatma Aliye (1862-1936), Şair Nigar Hanım (1856-1918), Fatma Fahrünnisa Hanım (1876-1969), Leyla Saz (1850-1936), Keçecizade İkbâl(?), Makbule Leman (1865-1898), Halide Edip (1884-1964) dergide yazan isimlerdendir. Bu dönemde, yayın izni alabilmenin şartları zamanla daha da ağırlaşmıştır. Uygun olmayan kelimelerin kullanılmaması, manası muğlak yazıları barındırmaması, kadınlardan ve mektep talebelerinden gelen makalelerin kabul edilmemesi, sansür memurunun çıkardığı kısımlar hakkında yorum yapılmaması ve çıkarılan yerlerin boş yayımlanmaması gibi yeni koşullar konmuştur¹⁰.

Bu baskı ortamının, muhalifleri ve Abdülhamid iktidarından hoşnut olmayanların sayısını artırması olağandır; nitekim sansür, yasaklamalar ve jurnaller isyan dalgasını genişletmiştir. Öte yandan ihbar mektupları ve jurnaller padişahın vehimli karakterini beslemiştir. Amcası Sultan Abdülaziz’in halli, akli melekelerinin yerinde olmaması nedeniyle tahttan indirilen ağabeyi V. Murat’ın (1840-1904) kendi yerine üç kez tahta geçirme teşebbüsünde bulunulması II. Abdülhamid’in daima kuşku ve endişeli olmasına yol açmıştır.

2. Muhalif Düşüncelere Sahip Kadınlar

Sürekli tahttan indirileceği korkusu ile yaşayan Sultan II. Abdülhamid, kendisine düzenlenen suikast girişimleri ve suikast ihbarları ile vehim ve güvensizliğini çoğaltmış, halet-i ruhiyesini daha kırılğan yapmıştır. Zaptiyeye bağlı ülkeyi bir ağ gibi saran hafiye teşkilatını kurması, sansür uygulamaları ve jurnalcılığı teşviki, onun şüpheli ve kaygılı karakteri nedeniyle, her şeyi önceden bilmek ve bu yolla önlem almak istemiştir¹¹.

Sultan, döneminde casusluk faaliyetlerine asla izin vermek istememiştir. Bu tür faaliyette bulunanları da cezalandırmıştır. Buna mukabil her yerde kendisine haber getirecek insanlar görevlendirmiştir. *İstanbul’da Kırk Yıl* adlı bir kitap ile hatıralarını yazan İngiliz hukukçu Edwin Pears (1835-1919), II. Abdülhamid’in varisi Reşat’ın haremindeki bulaşıkçılar da dahil tüm kadınların muhbirlik yaptıklarını kaydeder¹². Padişahın kadınların çarşaf giymesini yasaklamasının altında dahi çarşafı kamufle olarak saraya suikastçıların girmesini engelleme düşüncesi vardır. Bir başka etken de V. Murat’ı kaçırma girişiminin ortaya çıkmasıdır. V. Murat’ı Çırağan Sarayı’ndan kaçırmak isteyen kadın kılığına giren dört kişi hareketlerinden şüphelenilip peçeleri açtırılınca erkek oldukları anlaşılmıştır¹³.

9 Güzide Sabri, *Hanımlara Mahsus Gazete*’deki yazarlık macerasını şöyle anlatmaktadır: “Münevver’i istibdadın en ziyade icra-yı zulmettiği bir zamanda yazmıştım. O esnada bütün üdeba, kalemlerini terk ederek derin bir sükuta dalmış idiler. Nasılsa o zaman intişar eden “Hanımlar Gazetesi” lütfen bu naçiz eseri tefrika suretiyle neşretmeye cesaret etmişti. Halbuki sansürün tahrifatına uğrayan kelimeleri ile bu zavallı hikayecik üryan kalmıştı.” “Birkaç Söz”, *Münevver*, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul 1339-134, s. 5.

10 Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamit Döneminde Sansür*, (Ankara: Bağlam Yay., 2007), 61.

11 Sultan Abdülhamid tahttan indirildiğinde onu Selanik’e götürün ve kaldığı Alatin Köşkü baş muhafızlığı görevini yapan Ali Fethi Okyar, sultanın kendisine şu sözleri söylediğini aktarır: “Jurnal bir hadisenin izahıdır, yani raporudur, fezlekedir, layihadır, izahnamedir. Bunlardan müstağni, bunlara ihtiyaç hissetmeyen hükümdar, devlet adamı tasavvur edilebilir mi?... Yanlışlar, hatalar hatta haksızlıklar olabilir ve olmuştur. Fakat ben her şeyi öğrenmek mevkiinde ve zaruretinde idim.” Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 78.

12 Edwin Pears, *Forty Years in Constantinople*, Appleton New York 1916, s. 287’den nakleden Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 202.

13 Rukiye Bulut, “İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid’in Çarşafı Yasaklaması”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, S. 48, Ocak 2011, s. 35.

Yazar ve gazeteci Hayriye Melek Hunç (1896-1963) ve iki kız kardeşi böyle bir güven bunalımı yüzünden sarayın hışmına uğrayan kadınlardandır. Çerkes bir aileden gelen Hayriye Melek Hunç ve kız kardeşleri yabancı dil bilen kültürlü kadınlardır. Hayriye Melek *Notre Dame De Sion Lisesi*'ni bitirmiş hususi olarak da İngilizce ve Arapça öğrenmiştir. Bursa Valisi'nin eşi Ressam Naciye Neyyal (1878-1960) hatıratında kız kardeşlerin hususiyetinden bahsederken hepsinin özellikle Hayriye Melek Hanım'ın iyi eğitilmiş, şair ruhlu olduğunu belirtir¹⁴. Kız kardeşi Faika Hanım, Sultan Reşat'ın (1844-1918) oğlu Şehzade Ömer Hilmi Efendi (1886-1935) ile evlenmiştir. Yıldız Saray'ında tercüman olarak çalışmakta olan Hayriye Melek Hanım, kız kardeşinin Veliht Reşat Efendi'nin oğluyla evli olduğu öğrenilince işini kaybetmiş, Yıldız Saray'ından çıkarılmıştır. Muhtemelen Hayriye Melek Hanım'ın Reşad Efendi lehine bilgi taşıdığı düşünülmüş ve bu nedenle işine son verilmiştir. Ancak bu kadınların hikayesi burada bitmemiştir. Bir süre sonra Hayriye Melek Hanım'ın kız kardeşi boşanmış ve üç kız kardeş Bursa'ya sürgün edilmiştir. Kız kardeşler İstanbul'da iken sürgünden kurtulmak için olsa gerek Fransız Sefarethanesine sığınmak istemiş, ancak talepleri reddedilerek Bursa'ya gönderilmişlerdir. Bursa'da iken saraya mektuplar yazan ve kendilerinin "Türk Jan Dark'ları" olduklarını söyleyen Hayriye Melek Hanım haksızlığa uğradıklarını ve İstanbul'a dönmek istediklerini ifade etmiştir¹⁵.

Uzun süre sürgün hayatı yaşamış olan Hayriye Hanım ancak II. Meşrutiyet'te ses çıkarabilmiş, *Mehasin Dergisi*'ne yazılar yazmış, 1910'da *Zühre-i Elem* isimli bir roman yayımlamıştır.

İdeolojik olarak muhalefette bulunan kadınlar genellikle İttihat ve Terakki yanlıydı. İttihatçılar kadınların toplum içinde aktif rol almasını, eğitilmiş olmasını savunuyorlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti 39 maddeden oluşan ilk nizamnamesinde, "kadın-erkek bilcümle Osmanlıların" cemiyete üye olabileceğini belirterek kapılarının kadınlara da açık olduğunu göstermişti. 1908 yılına gelindiğinde kadın üyesi 40'a ulaşan cemiyet, kadınlara yazışmaların gizlice dağıtılması görevini vermişti¹⁶. İttihatçılar bunun yanısıra kendi içlerine katabilmek için *İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi*'ni oluşturmuş, kadın dernekleri kurmuş ve bağımsız kadın derneklerini desteklemişlerdir¹⁷.

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olduğundan dolayı sorguya çekilen, sürgüne gönderilen kadınlar da olmuştur. Reşat Bey'in teyzesi Fatma Hanım Beşiktaş Hasanpaşa Karakolu'ndaki sorgusunda "Padişahımız benim gibi bir kadından mı korkuyor?" deyince Adapazarı'na sürgün edilmiş, II. Meşrutiyet'in ilanına dek dönememiştir¹⁸. Koyu İttihatçı politik kimlikleri ile bilinen kadınlar da vardı. Ahmet Cevdet Paşa'nın küçük kızı, Fatma Aliye Hanım'ın kardeşi (Emine Semiye (1864-1944), "İttihatçı Seniye" olarak bilinen bir hanım tarafından Cemiyet'e üye yapılmıştır. Ressam Naciye Neyyal, eğitimci Kazım Nami Duru (1875-1967)'nun annesi ile Emine Semiye'nin birbirlerine "komitacı" dediklerini belirtiyordu¹⁹.

Başka bir örnek de, Jön Türklerin yayın organı *Meşveret*'te yazan Kavalalı ailesinden Mustafa Fazıl Paşa (1830-1875)'nın kızı Prenses Nazlı'dır (1853-19139). Babasının Yeni Osmanlılar ile olan ilişkisi ve Sultan Abdülaziz karşıtlığı sebebiyle, küçüklüğünden itibaren politik kimliği temayüz eden Prenses Nazlı, babasının ölümünden sonra Ahmet Rıza (1858-1930) ve arkadaşlarının politik görüşlerine destek veren bir muhalifti. Prenses Nazlı çok iyi bir hususi eğitim görmüştü. Birkaç

14 Ressam Naciye Neyyal'ın *Mutlakiyet Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, Hazırlayan: Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2000, s. 216.

15 Hayriye Melek Hunç, "Meral Çare, Bir Çerkes-Ubıh Yazar Portresi" *Jineps*, Kasım 2018, s. 6.

16 Sema Ok, *İttihat ve Terakki'nin Yeminsiz Kadınları*, Destek Yayınları, İstanbul 2012, s. 26

17 Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s.44, 65.

18 Ok, *İttihat Terakki'nin Yeminsiz Kadınları*, s.17.

19 Ressam Naciye Neyyal'ın *Mutlakiyet Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, s.307.

yabancı dil bilmekte, sanat ve edebiyatla ilgilenmekteydi. Avrupai bir hayat tarzını benimseyen babası sayesinde, kız kardeşleri ve kendisi devrin kaçgöç âdetine uymaz binici kıyafeti ve şapkalarla peçe takmadan at binerlerdi. Mustafa Fazıl Paşa kızlarını dostlarıyla yaptığı edebi ve siyasi sohbetlere katılmaya teşvik ederdi²⁰. Entelektüel ve politik camiadan pek çok dostu olan prensesin katibeliğini, Şair Şerife Ziba Hanım yapmıştı. Yaşadığı döneme göre çok serbest bir yaşam tarzı benimsemesi, tek başına seyahatler etmesi, İngiliz elçilerle, Cemalettin Efgani (1838-1897) ile görüşmesi, 1896'da Jön Türklerin kongresine katılması, saray tarafından izlenmesine neden olmuştur. Onun sultana yazdığı ve *Meşveret*'te yayımlanan yazısı Ahmet Rıza tarafından şöyle takdim edilmiştir:

“...Prens Nazlı Hanımefendi bir gün Hünkâr tarafından kendilerini iknâya gelen büyük bir memura; “efendimiz erkekleri kadın etdi, ben kadınlığımla erkek oldum. Bana karışmasınlar, başka lütuf ve ihsanlarını istemem” cevabını vermişlerdir. Hissiyât-ı merdânelerini âtidedi mektubla isbât buyuruyorlar. Bu mektub birçok erkeklere güzel bir numune-i imtisâl olur ümidindeyiz...”²¹

Prens Nazlı, Abdülhamid'e hitaben kaleme aldığı mektupta “Bu hafta elime geçen Avrupa gazetelerinde kutsiyet sahibi zatîalinizin yaptığım işler hakkında fevkalade gücenmiş olduklarını büyük bir esfle mütalaa ettim. Paris'te bulunan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti müzakerelerinde bulunuyor olmam zatîalinizin gücenme sebebi olduğunu anladım. Bundan dolayı bu konuda bir iki söz söylemek üzere müsaade-i devletlerini talep ve istirham ederim” demiş ve fikirlerinden ödün vermeyeceğini ilan etmiştir.

Ailesinin konumu ve şartları sayesinde konak eğitimi almış, yabancı lisan öğrenmiş, politik meselelere hakim entelektüel yönü güçlü kimi kadınlar da Jön Türkler'e destek olmuş, İttihat ve Terakki Cemiyeti için çalışmış, II. Meşrutiyet'in ilanında rol almıştır. Kimileri de anılarında II. Abdülhamid dönemini kötülemiştir. Bu kadınların ortak özellikleri iyi bir tahsil görmeleri, zamanın meselelerine kayıtsız kalmamaları ve II. Abdülhamid aleyhtarı olmalarıdır. Özgür olmadıklarına ve baskı altında tutulduklarına inanırlar. Kuşkusuz kişisel aile hikayelerinin bu karşıtlıktaki etkisi göz ardı edilemez. Çoğunun aile üyesi muhaliftir ve babaları, kardeşleri yahut eşleri II. Abdülhamid'in gadrine uğrayarak ya sürgün edilerek cezalandırılmış kişilerdir. Çocukken yaşadığı acı olayları unutmazlar. Bunlardan birisi de Nusret (1901-1984)'tir. Gazeteci babası Mehmet Selim Bey (Avnullah Kâzımı)'nin (1868-1914) sürgün edilmesi sebebiyle annesinin Abdülhamid'e düşmanlığını hatırlamaktadır. Gazeteci babası sürgün edilerek hapsedilmiş, Halide Nusret çocukluk yıllarını babasına hasretle geçirmiştir. Annesi, dönemin mimli şairleri Namık Kemal'den, Ziya Paşa'dan beyitler ezberlettiği küçük Halide Nusret'i “Sakin bunları kimsenin yanında söyleme” diye tembihlemiştir²². Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi, Münevver, Nedret romanlarının yazarı Güzide Sabri de benzer bir hikayeye sahiptir. (1883-1946) Adliye Nezareti memurlarından olan babasının Sivas'a sürülmesiyle ondan uzak bir çocukluk geçirmiştir. Anılarında özlem ve kızgınlık duygularını dile getirmiştir²³.

Yaşam öyküsünü anlatan ilk kadın feminist ve aktivistlerden olan Nezihe Muhittin (1889-1958)'in çocukluğu da bu döneme tesadüf etmektedir. Kültürlü bir aile içinde yetişen Nezihe, aile içinde padişaha duyulan öfkeyi hatırlamaktadır. Evde idadi seviyesine kadar öğrenim gören Nezihe, hususi hocalardan Farsça, Arapça, Almanca, Fransızca dersleri almıştır. Kuzenleri evlerinde Namık Kemal'in eseri *Vatan Yahut Silistre* den yüksek sesle marş okuduklarında annesinin sevinç gözyaşları ile onları alkışladığını anlatır. “İlk mürebbim” dediği, “hürriyet aşığı, istibdada karşı bir ihtilalci”

20 Emine Fuat Tugay, *Bir Aile Üç Asır*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.186.

21 Sevdâ Özkaya Sofu, “II. Abdülhamid Döneminde Bir Kadın Muhalif: Prens Nazlı”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 12, 2019, s.10.

22 Halide Nusret Zorlutuna, *Bir Devrin Romani*, Panama Yayınları, Ankara 2018, s. 23.

23 Abide Doğan, *Güzide Sabri Aygün*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993), s. 14.

olarak nitelediği dayızadesi Nakiye (Elgün) Hanım (1882-1954) onun hayatında önemli bir yere sahiptir. Nakiye Hanım zamanın aydın kadınlarından olan kız kardeşler Azize, Refika ve Feride Hanımların yakın dostudur. Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın (1813-1871) torunları Azize, Refika ve Feride Hanımlar ile Nakiye Hanım buluşarak entelektüel ve siyasi sohbetler eder. Nezihe Muhittin de bu konuşmalara şahitlik eder²⁴. İlk gençlik çağından itibaren böyle muhalif bir atmosferde yetişen Nezihe Muhittin, II. Abdülhamid sonrası başa geçen yönetimlerde de mutlu olamaz. Ne II. Meşrutiyet ne de Cumhuriyet idealize ettiği kadınlık mefkuresini tam manasıyla hayata geçirmesine müsaade etmez.

3.Yurtdışına Firar Eden Kadınlar

II. Abdülhamid devrinde ideolojik olarak muhalefet eden kadınların yanında bir de bu muhalefetlerini eyleme dökenler vardır. Birçok şair, yazar, siyasetçi kadın yurtdışına kaçarak büyük yankı uyandırmışlardır. Bu kaçışlar yönetim tarafından tehdit ve ihanet olarak algılanmış ve gidenlerin dönmesi için her yola başvurulmuştur. Bu sebeple Sultan II. Abdülhamid yurtdışındaki imajına verdiği önem ve diğer muhaliflere örnek olacakları korkusuyla Avrupa'ya kaçanları geri döndürmek için çabalamış; yönetim karşıtı beyanatlar vermesinin, aleyhte davranışlar sergilemesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Firarilerin çizdiği ve devlete dair kötü izlenim oluşturan kurban imgesi, sultanlığının itibarına bir tehdit olarak algılandığından hareketleri izlenir, haklarında raporlar tutulur ve kaçıkları ülkelerden iadeleri istenirdi. II. Abdülhamid döneminde yaşamış Zekiye Cebesoy, Selma Rıza Feraceli, Hayriye Benabad ile Zeynep ve Nuriye Nuri kardeşler farklı zamanlarda yurtdışına firar eden ve sarayın peşine düştüğü kadınlardır.

Sarayın takibatından kaçanların son çare olarak gördükleri yerler sefaretnamelerdir. Güvenlik endişesi ile pek çok muhalif, hatta II. Abdülhamid'e birçok kez sadrazamlık yapan Said Paşa bile aynı yola başvurmuştur. Kadınlardan da aynı usulü deneyenlerden biri, Ali Fuat Cebesoy'un annesi Zekiye Hanım'dır. Eşi İsmail Fazıl Paşa'nın Mithat Paşa'nın yaveri olması sebebiyle sürgün edildiğinde, Zekiye Hanım II. Abdülhamid'e bir mektup yazar ve eğer eşi serbest bırakılmazsa Fransa'ya kaçacağını ve onun baskıcı rejimini her yerde anlatmakla tehdit eder. Nitekim Zekiye Hanım bir Fransız gemisine sığınmış, padişah gemiye haber gönderip, dönerse eşini İstanbul'a geri getirteceğini vaat etse de Fransa'ya gitmiştir. İsmail Fazıl Paşa'nın bağışlandığı şeklindeki habere itimat etmemiş; eline onun serbest bırakıldığına dair bizzat sultan tarafından yazılmış mektup geçmedikçe geri dönmeyeceğini söylemiştir²⁵.

Yurtdışına firar edenlerden gazeteci yazar Selma Rıza Feraceli (1872-1931), Jön Türk hareketinin en önemli isimlerinden, yıllarca yurt dışında yaşamak zorunda kalan Ahmed Rıza kardeşidir. Selma Hanım'ın ayrıca üst düzey devlet görevlisi olan babası da cezalandırılmıştır. Teşrifat Nazırlığı, Darphane Nazırlığı ve sefaret görevlerinde bulunmuş olan babası Ali Rıza Bey, V. Murat'ı tekrar tahta çıkarmak istemek suçundan Konya'ya sürgüne gönderilmiş ve orada vefat etmiştir²⁶. Evde çok iyi bir hususi tahsil alan, yabancı dil öğrenen Selma Rıza gizlice Paris'e Ahmet Rıza'nın yanına kaçmış, orada on sene kaldıktan sonra II. Meşrutiyet'in ilanıyla yurda dönmüştür. Fransa'da abisi ve arkadaşlarının çıkardığı *Meşveret*'i tercüme etmiş ayrıca Sorbonne Üniversitesi'nde eğitim görmüştür. İttihat Terakki'nin kayıtlı ilk ve tek kadın üyesidir. Babasının uğradığı durum ve abisinin ideolojik fikirleri ile fikir dünyası şekillenen Selma Rıza, henüz yirmili yaşlarında iki roman kaleme almıştır. Günümüze bu romanlarından *Uhuvvet* ulaşmıştır.

24 Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis Yayınları, İstanbul 2016, s. 36.

25 Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 201.

26 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 174.

Selma Rıza, yalnızca yazın dünyasında değil sivil toplum derneklerinde de aktif roller almıştır. *Internatiol Council of Women (ICW)* başkan yardımcılığı, *Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay)* kuruculuğu ve beş yıl sekreterliği görevlerini üstlenmiştir. Siyasi fikirlerini de yaşamının sonuna dek açıkça belirtmekten geri durmamıştır. Osmanlı kadın hareketinin, bağlantıları uluslararası olan öncülerindedir. Kadınların hakları, eğitimleri için yazılar yazmış, okul açmaya çalışmış, dernek faaliyetlerinde bulunmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndüğünde Fransa'daki kadın örgütleri ile bağlantısını devam ettirmiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında ülke için manda seçeneğini sunanlara da şiddetle karşı çıkmıştır. Selma Rıza, "Haremden kaçan Türk Prensesleri" imajından ziyade entelektüel ve siyasi kimliğiyle, Uluslararası kadın hareketleri ile bağlantılarıyla tanınmıştır.

Gezdiği ülkelerdeki gazetelerin sansasyonel haber yapma amacıyla "Haremden kaçan prenses" olarak tanıttığı Hayriye Ben-Ayad (1873-1944) 1901'de yurt dışına kaçarak 1908'e kadar Avrupa ve Amerika'da yaşamıştır. Saray'da herhangi bir yakını olmamasına rağmen, ailesi sebebiyle Sultan'la arası bozulmuştur²⁷. Babasının son derece varlıklı oluşu ve hem saray hem de aydınlarla kurduğu dostluk, Saray'la ilişkisi dolayısıyla anılmasına neden olmuştur. Tunuslu Mahmut Paşa (Bin- İyyad/ Ben -Ayad) (1805-1879)'ın kızı olan Hayriye Ben- Ayad, iyi bir hususi tahsil almıştır. Yurtdışında çeşitli üniversitelerde konuşmalar yapmış, gazetelere demeçler vermiştir. Komşu köşklere yaşayan Mustafa Fazıl Paşa ve Sami Paşazade aileleri ile akrabalık ilişkileri bulunan ailenin evinde, muhalifler bir araya gelerek toplantılar yapmışlardır. Bu toplantılar Abdülhamid'in kulağına, "tahttan indirmeyi amaçlayan gizli toplantılar yapmak" olarak gittiği için de suçlanmışlardır²⁸. Hayriye Ben-Ayad mürebbiyelerle, ihtimamla yetiştirilir, erkek kardeşleri yurtdışına tahsile gönderilirken kendisi ve kız kardeşleri de lisan, müzik eğitimi almıştır. İstanbul'a gelerek ihtida eden bir İsveçli ile evlenmiştir. Münif Paşa'nın konağındaki ilim sohbetlerine iştirak eden ve onun delaletiyle evlenen eşi Ali Nuri²⁹ yetenekli bir hariciyecidir fakat sarayla arası bozulunca rest çeker ve yurtdışından dönmez. Hayriye Hanım eşinin istenmeyen adam ilan edilmesi üzerine 1901'de Ali Nuri'nin yanına firar eder ve verdiği konferanslarda istibdattan şikayetini dile getirir. Onun bu konferansları gazetelerde yer alacak ve yönetimi rahatsız edecektir. Arşiv belgelerine yansıyan bilgilerden, hareketlerinin sıkı bir takiple izlendiği anlaşılmaktadır. *International Council*'in 1904 yılı Haziran ayında Berlin'deki kongresine katılan Hayriye Ben-Ayad meraklı bir kitle tarafından söyleşilere davet edilmiş, kendisi ile röportajlar yapılmıştır³⁰. Konuşmalarında İslam dinini değil yönetimi kötüleyen Hayriye Hanım'a göre baskı altında olmalarının sebebi İslamiyet değil; Abdülhamid'dir. Esasında din, Müslüman kadınlara mal sahibi olma, miras, boşanma gibi konularda haklar tanımıştır. Oysa padişahın idare ve geleneği din olarak yorumlayan erkek bakış açısı, kadınların özgürlüğünü kısıtlamıştır. Hayriye Hanım'ın aldığı hususi tahsil ile, medeni cesareti ve meseleleri tefrik edebilme yetisinin üstünlüğü, konuşmasının basıldığı kitapçıkta belli olmaktadır³¹.

Haklarında pek çok araştırma yapılan, kitap, makale yazılan Zeynep Hanım (takma adı Zinnur Nuri) (1883-1920) ve kız kardeşi Nuriye (takma adı Melek Nuri) hanımlar, 1906'da hürriyet amacıyla kaçan ve yönetimi fazlasıyla telaşlandıran kadınlardandır. Zeynep ve Nuriye'nin babası Galatasaray Lisesi mezunu, Fransa'da ziraat mühendisliği okumuş, II. Abdülhamid'in Hariciye Nezaretinde genel

27 Senem Timuroğlu, *Kanatlanmış Kadınlar Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 35.

28 Adil Baktıaya, *Bir Osmanlı Kadınının Feminizm Macerası ve Hamidiye Modernleşmesi*, H20 Kitap, İstanbul 2016), s.33.

29 Abdurrahman Adil Eren, "Ubeydullah ve Hatıralarım", *Yarım Ay Mecmuası*, 1 Eylül 1937, s. 14.

30 Nicole Van Os, "Ottoman Muslim and Turkish Women in an International context, *European Review* 13, S 03, Temmuz 2005, s.459.

31 Hairie Ben Aiad, *Die Türkische Frau: Ihr Soziales Leben und der Harem*, K.K. Univesitäts Buchandlung George Szelinski, Wien 1904.

sekreterliği görevinde bulunan aydın bir kişidir. Mühtedi bir dedenin torunu olan kız kardeşler, devrin koşullarına göre olağanüstü nitelikli bir eğitim almışlardır. Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca yazıp konuşabilmenin yanında Arapça ve Farsça da öğrenmişlerdi³². 1903'te Zeynep Hanım babası tarafından kendisine sorulmadan evlendirildiği ve daha özgür yaşayabilmek için önceden tanıştıkları Pierre Loti'den yardım almaya karar verirler. Bir hikaye kurgulayarak yabancı bir dostlarını kuzenleri olarak tanıtır. Ülkedeki baskı ortamından ve üzerlerindeki hegemonyadan bıktıklarını, özgür yaşamak arzusunda olduklarını anlatırlar. Kızların hikayelerinden çok etkilenen Loti, büyük ses getirecek *Mutsuz Kadınlar (Les Desenchantées)* isimli bir roman kaleme alır. Roman 1906'da Paris'te yayımlanır. Pierre Loti'nin ilhamını, Zeynep kardeşi Nuriye ve kuzenleri olarak tanıttıkları Fransız gazeteci arkadaşları Marc Helys'ten aldığı *Mutsuz Kadınlar (Les Desenchantées)* romanı hem Osmanlı hem de Avrupalı münevver kadınların ilgisini çeker. Rezaizâde Mahmut Ekrem'in on sekiz yaşındaki kızı Celile Ekrem, Loti'ye yazdığı mektubunda "bizi ne kadar iyi anlamış ve anlatmışsınız" derken Fransız feminist yazar Marcelle Tinayree, 1909'da İstanbul'a gelecektir³³. Zeynep ve Nuriye, romanın duyulmasından ve kimliklerinin açığa çıkmasından korkarak kaçmaya karar verirler. Şüphesiz ki bu kararlarında yaşadıkları atmosferden duydukları mutsuzluk ve Avrupalı hemcinslerinin kendilerinden özgür yaşadıklarını fikri etkili olmuştur. Bu hislerini, 1906- 1912 yılları arasında İngiliz gazeteci Grace Ellison'a yazdıkları, sonradan kitaplaşacak mektuplarında görmek mümkündür:

"...Sana Fransa'dan ilk izlenimlerimi yazmamı istedin ama ben bundan çok özgürlük izlenimlerimi yazacağım. Sana kafesli ya da demir parmaklıkları olmayan, ardına kadar açık bir pencere önünde ilk kez durduğum zaman duyduğum o sonsuz mutluluğu anlatmaya çalışacağım. Yaşamamızda ilk kez özgürce dışarıya bakmıştık, ne peçe ne demir parmaklık. Yalnızca o açık pencerenin önünde durmanın sevinci bile ödediğimiz fiyata değmişti..."³⁴.

Zeynep ve Nuriye'nin kaçışları, babalarının sarayda çalışan bir devlet görevlisi olması hasebiyle fazlasıyla gürlü koparmıştı. Onları geri getirmek için de peşlerine düşülmüştü. Bu konuda tutulan kayıtlar Osmanlı arşivinde mevcuttur. Mesela Sirkeci'den trenle kaçan kızların iadesi için Viyana, Almanya Sefaretlerine telgraflar çekilmiş, gerekli tebligatlar yapılmıştır³⁵. Mehmet Nuri Bey geri dönmeyeceğini belirten kızlarını evlatlıktan çıkarmış, yaşadığı üzüntü sebebiyle de kısa bir süre sonra ölmüştür. Zeynep ve Nuriye Hanımlar kaçtıktan üç sene sonra II. Meşrutiyet ilan edilir, akabinde muhalif oldukları, müstebit sultan olarak tanımladıkları Padişah Abdülhamid tahttan indirilir. Çeşitli şehirlerde konferanslar vererek tanınan kızlardan Nuriye bir kont ile evlenerek vefatına dek Avrupa'da yaşamış, Rodin, Sarah Bernhard, Massignon, Claude Farrer gibi entelektüel ve sanatçılarla çevrili dostluklar kurmuştur. Zeynep (Zinnur) Hanım ise yurda dönmüş, Kurtuluş Savaşı'nda yaralı askerlere hastabakıcılık yaparken vefat etmiştir.

Sonuç

19. yüzyılda tüm dünyada radikal gelişmeler meydana gelmiş, geleneksel toplumdan modern topluma dönüşüm olmuştur. Tanzimat'la yüzü Batı'ya dönük yönetici elit, bürokratik modernleşmeyi seçerek devleti kalkındırmayı hedeflemiş eğitim hamleleri yapmıştır. Bu sayede kızlar için açılan mekteplerle yeni iş kolları ortaya çıkmış, Osmanlı aile yapısı değişime uğramıştır. Kadınlara yönelik süreli yayınların çıkması kadınların kamusal alanda seslerini duyurmalarına imkân vermiştir. Devrin erkek aydınları eserlerinde geleneksel kadın rollerinin dışına çıkmış, tahsilli kadın figürünü işleyerek

32 Alain Quella- Villiger, *Haremden Kaçanlar (İstanbul'da Bir Devlet Meselesi ve Feminizm)1906*, Çeviren: Aysel Bora, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 23.

33 Timuroğlu, *Kanatlanmış Kadınlar Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu*, s. 168 ve s. 174.

34 Zeynep Hanım, *Bir Türk Kadının Avrupa İzlenimleri*, çev: Nuray Fincancıoğlu, Everest Yayınları, İstanbul 2016, s. 15.

35 Ahmet Yadi, "Hariciye Kâtibî Mehmet Nuri Bey'in Kızlarının Avrupa'ya Kaçışı", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 10, S 27, Temmuz 2023, s. 355.

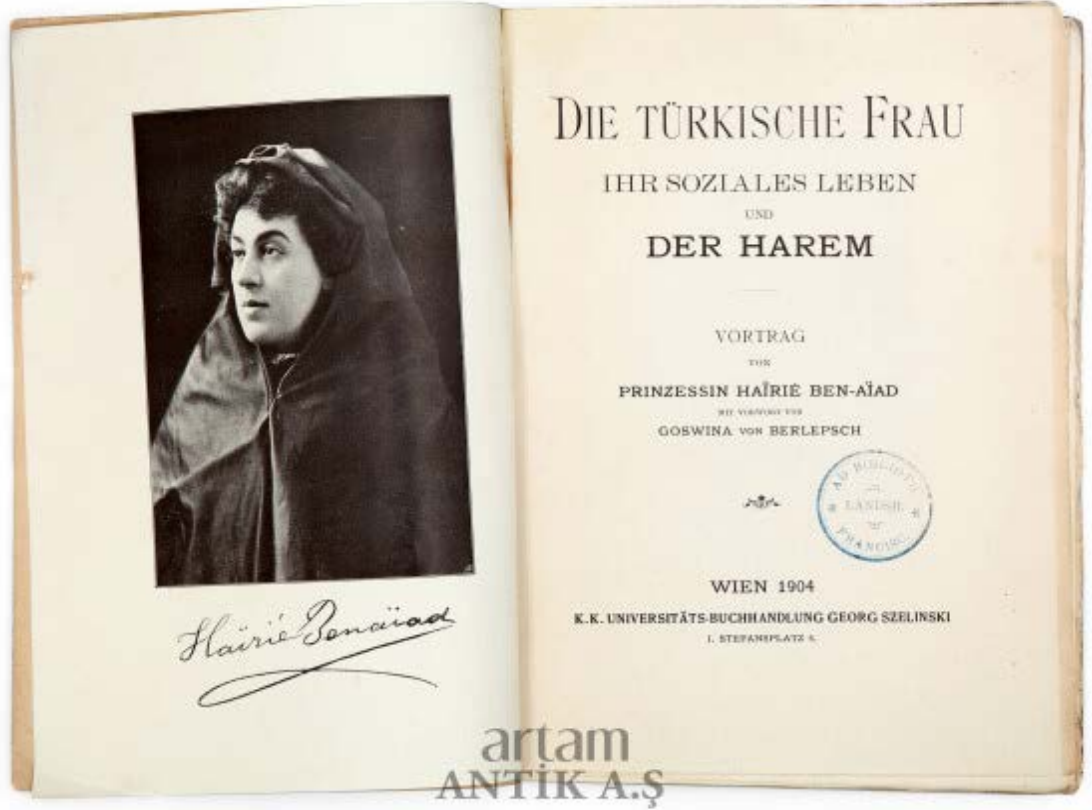
devletin ancak iyi yetişmiş kadınlarla ilerleyeceğini savunmuştur. Üst zümreden konak eğitimi almış entelektüel çevreye giren öncü kadınlar da hemcinslerinin haklarını dile getirerek Osmanlı kadın hareketine zemin hazırlarlar. Padişah II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde geleneksel rollerin dışına çıkabilen, eğitilmiş bir kadın kuşağı oluşmuştur. Her açıdan otoriter yönetimin göstergeleri olan örgütlenme, ifade özgürlüğü yasakları, sansür, jurnal ve baskı modern mekteplerde yetişen gençleri özgürlük arayışlarına iter. II. Abdülhamid yönetiminden kurtulmak için faaliyetlere başvururlar. İstanbul ve Selanik'te başlayan muhalif hareket Avrupa'ya taşar. Sultanın baskı rejiminden bunalan, ona karşı olan, tahttan inmesini isteyenler arasında kadınlar da vardır. Bazıları ailevi, bazıları da kişisel sebeplerle padişahın karşıtıdır. İttihat Terakki için çalışan, casusluk yaptıklarından şüphelenilen bu sebeple cezaya çarptırılan örneklerin yanı sıra, firar eden ve oradaki kamuoyuna II. Abdülhamid'in aleyhinde açıklamalar yapan kadınlar da sahneye çıkar.

Osmanlı topraklarından kaçarak Avrupa'ya giden bu kadınların hayatlarında paralellikler göze çarpar. İyi eğitimlidirler, birkaç yabancı dil bildiklerinden farklı ülkelerde kendilerini rahatlıkla ifade edebilmişlerdir. Hepsinin ailesinde mutlaka padişaha karşı bir figür bulunmaktadır. Verdikleri röportajlarda, konferanslarda aynı temaların üstüne durarak firar etmelerinin nedenlerini açıklamaları ve benzer söylemlerde bulunmaları dikkat çeker. Selma Rıza, Hayriye Ben-Ayad ve Zeynep ile Nuriye Hanımlar II. Abdülhamid devrini istibdat olarak görür, özgürlük aradıklarını anlatırlar. Padişah yalnızca muhaliflere değil kadınlara da baskı ortamı oluşturmuştur. Oysa İslamiyet kadınlara haklar vermiştir. Kadın olarak dinlerinin kendilerine verdiği hakları yönetimin gasp ettiğinden şikâyet ederler. Müslüman bir kadın oldukları için değil, Abdülhamid idaresinde yaşadıkları için özgür hissetmediklerinin altını çizerler. Osmanlı kadınlarını Avrupalı kadınlarla kıyaslayarak ortak hak arayışları davasını paylaştıklarını ifade ederler. Bahsi geçen kadınların yazıları gözden geçirildiğinde, hiçbirisinin kendi benliğini inkâr etmediği ve körü körüne Avrupa'yı değerlendirmedeği fark edilir. Zira Avrupalıların Şark'a ve İslam'a ait çoğu bilgilerinin hayali olduğunu, kimliklerinden utanmadıklarını beyan ederler. Hepsinin kaçı sarayı endişelendirmiş, yurt dışında hareketleri izlenerek raporlar tutulmuştur. Öyküleri farklı şekillerde sonlanmış olsa da muhalif kadınlar II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra, yeni dönemde de özgürlük ve hakları konusundaki taleplerinden vazgeçmemişlerdir. Aydın dostlarına yazdıkları mektuplarda, gazete köşelerinde, kurdukları kadın derneklerinde fikirlerini savunur, mücadelelerini devam ettirmişlerdir.

Osmanlı modernleşmesinin en görünür ve tartışmalı konularından biri olan kadının kimliği ve toplumdaki yeri güncelliğini yitirmeden günümüze taşınmıştır. Yüz sene öncesinin gazete ve dergilerinde aydınlar tarafından tartışılan meselelere bakıldığında, konuların hayret uyandıracak kadar aynı olduğu görülür. Muhtemeldir ki, bir asır öncesinde olduğu gibi daha uzun yıllar kadının çalışması, giyimi, anneliği topluma karşı vazifeleri farklı dünya görüşlerine sahip olan cenahlarca yorumlanmaya devam edecektir.

EKLER:

Ek-1:

Hayriye Ben-Ayad'ın 1904 tarihinde Berlin'de verdiği konferansın basıldığı kitapçık

Ek-2:

SVENSK DAMTIDNING

Siv. Åkern, F. A. Nyman's Ejfr. tryckeri 1903

N:o 9 (685). Fredagen den 27 Februari 1903. 14.de årg.

<p>Prenumerationspris:</p> <p>1/4 år Kr. 2: 20. 1/2 » » 1: 20. 3/4 » » 0: 70.</p>	<p>Utgifningstid: Hvarje Fredag.</p> <p>Lösnummerpris: 6 öre. Annonspri: 8 öre pr millimeter. (2 1/2 mm. = 1 rad.)</p>	<p>REDAKTÖR: H. PETERSON. REDAKTIONSEKRETERARE: MARIA HÅKANSON.</p>	<p>Kontor och Expedition: Artillerigatan 25. Öppet kl. 9-5. Allm. Telefon 6627.</p>
--	--	--	--

PRINSESSAN HAIRIÉ BEN-AIAD

och där lärt känna dansens man, som under namnet Ali Nouri Bey naturaliserat sig i Turkiet och ned hvilken hon blef förmäld.

Nu har emellertid Ali Nouri nödgats fly från Turkiet med sin familj. Under sin landsflykt har familjen gäststafven Stockholm.

Prinsessan är en energisk dam, som vill söka på något sätt verka för förbättringen af sina landsmaninnors ställning. Därför har hon och modigt brytit med alla turkiska traditioner och med blottadt ansikte bestigit den offentliga talarstolen. Detta äfven här i Stockholm. Som prinsessan endast behärskar sitt modersmål, så har det hufvudsakligaste af hennes föredrag framsagts på franska

språket af en henne och hennes man åtföljande armenier.

Ett vänligt ord är ofta en uppmaning för hela dagen, en vänlig blick verkar som en lysande och värmande stråle.

Det tjugonde seklets kvinna som maka och moder.

Furu många yrken och lefnadsbanor öppnats för våra dagars kvinnor, som varit okända för våra oldmodrar, så finnes dock ingen anledning betvifla att hustru- och moderkallet är kvinnans viktigaste och äfven allmännaste samt i öfvervägande antalet fall äfven mest ästundade »yrke».

Nå, att benämna hustruns kall för ett »yrke», äfven om det sker med citations-tecken, kan ju synas allt för oromantiskt. Men i det större flertalet fall är hustruns uppgift i det gemensamma hemmet verkligen af den art, att det har något yrkesinriktat öfver sig och framför allt i den bemärkelsen att det kräfer en viss skicklighet af husmodern, som ock däri att hon i detta sitt hushåll insätter hela sin energi.

Giftermål betyder sällan detsamma för en kvinna, som för en man. När en ung man bildar familj, lämnar han icke för den skull sitt arbete utom hus, tvärtom gifva de ökade utgifterna honom anledning till att ännu flitigare bedriva sitt valda yrke. För den unga flickan däremot betyder giftermål i de flesta fall en hel förändring af lefnadsätt. Från den plats hos andra, hon möjligen innehaft, eller ock från lugnet i föräldrahemmet, kommer hon till sitt nya hem, som hon själf får på sin lott att uppbygga och hålla vid makt. Och äfven i de fall, där hustrun efter giftermålet behåller sin plats, så är det dock på hennes ansvar hemmets tillstånd hvilat.

Det torde ej vara särdeles många kvinnor, som äro så begäfrade med krafter, att de förmå i längden på ett tillfredsställande sätt sköta både en kräfvande sysla utom hemmet samt därtill sköta sina plikter som maka, mor och husmor.

1889 tarihinde kurulan, haftalık çıkan İsvaç Kadın Dergisi Svensk Damtidning'te yer alan Hayriye Ben- Ayad hakkındaki haber. 27 Şubat 1903

Ek-3:

Selma Rıza beş yıl boyunca Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin sekreterliğini yapmıştır. Taha Toros, İlk Türk Kadın Gazeteci, Skylife Dergisi, Şubat 1994, s.64.

Bibliyografya

- ALKAN, Mehmet Ö., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1869-1924*, Tarihi İstatistikler Serisi, C.6. DİE, Ankara 2000.
- BAKTIAYA, Adil, *Bir Osmanlı Kadınının Feminizm Macerası ve Hamidiye Modernleşmesi*. H20 Kitap, İstanbul 2016.
- BEN AIDAD, Hairie, *Die Türkische Frau: Ihr Soziales Leben und der Harem*. K.K. Univesität's Buchandlung George Szelinski, Wien 1904.
- BULUT, Rukiye, "İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid'in Çarşafı Yasaklaması", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, sayı:48, Ocak 2011, s. 33-35.
- ÇAKIR, Mustafa Sefa, "Dönemin Kadın Şairlerinden Sultan İkinci Abdülhamid'e Cülûsiyeler", *SUTAD*, S.46, Ağustos 2019, s. 75-93.
- DAVİS, Fanny, *Osmanlı Hanımı*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
- DEMİREL, Fatmagül, *II. Abdülhamit Döneminde Sansür Bağlam Yayınları*, Ankara 2007.
- DOĞAN, Abide, *Güzide Sabri Aygün*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- EREN, Abdurrahman Adil, "Ubeydullah ve Hatıralarım", *Yarım Ay Mecmuası*, 1 Eylül 1937, s. 62-63.
- GEORGEON, François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- HOBSBAWN, Eric J., *İmparator Çağı (1875-1914)*, Dost Yayınevi, Ankara 2021.
- HÜRMENT, Fatma Rezan, *Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakiyet Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*. Pınar Yayınları, İstanbul 2000.
- İmzasız. "Zağra-i Atık'ten Mektup" *Terakki-i Muhadderat*. (29 Mart 1285).
- KAPLAN, Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- OK, Sema, *İttihat ve Terakki'nin Yeminsiz Kadınları*, Destek Yayınları, İstanbul 2012.
- OKYAR, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam, Tercüman* Yayınları, İstanbul 1980.
- PEARS, Edwin, *Forty Years in Constantinople*. Appleton, New York 1916.
- QUELLA-VILLIGER, Alain, *Haremden Kaçanlar (İstanbul'da Bir Devlet Meselesi ve Feminizm)1906*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- SABRİ, Güzide, "Birkaç Söz", *Münevver*, İstanbul: İkbâl Kütüphanesi, İstanbul 1339-1341 (1923-1925).
- SOFU ÖZKAYA, Sevda, "II. Abdülhamid Döneminde Bir Kadın Muhafif: Prenses Nazlı", *Tarih Okulu Dergisi*, Nisan 2019, s. 1-24.
- Svensk Damtidning*, "En Türkisk Prinsessa" (7 Şubat 1903).
- TİMUROĞLU, Senem, *Kanatlanmış Kadınlar Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu*. İletişim Yayınları, İstanbul 2020.
- TUGAY, Emine Fuat, *Bir Aile Üç Asır: İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul 2015.

VAN OS, Nicole, “Ottoman Müslim and Turkish Women in an İnternational context, *European Rewiew* 13, 3, Temmuz 2005, s. 459-479.

YADİ, Ahmet. “Hariciye Kâtibi Mehmet Nuri Bey’in Kızlarının Avrupa’ya Kaçışı”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 10, S. 27, Temmuz 2023, s. 351-361.

Zeynep Hanım, *Bir Türk Kadının Avrupa İzlenimleri*. Everest Yayınları, İstanbul 2016.

ZİHNİOĞLU, Yaprak, *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis Yayınları, İstanbul 2003.

ZORBA, Hatice, “Muhadderat ve Etfale Mahsus Bir Osman Dergisi: Âyine, *Folklor/Edebiyat* 24, S. 95, 2018/3, s.155-170.

ZORLUTUNA, Halide Nusret, *Bir Devrin Romanı*, Panama Yayınları, Ankara 2018.

ZÜRCHERER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

Cilt/Vol.: 2-Sayı/Issue: 3

Haziran 2024/June 2024

Başvuru/Submitted: 20 Aralık 2023,/20 December 2023

Kabul/accepted: 11 Mayıs 2024,/11 May 2024

<https://tarihtetkikleri.com>

DOI Number: 10.5281/zenodo.11478765

Araştırma Makalesi

Altı ayda bir yayınlanan hakemli, tarih dergisi
A refereed history journal published every six months

Son Dönem Osmanlı Yemen’inde İstikrarsızlık ve Kıtık

Recep Ali ABİŞ*

Özet

Yemen Vilayeti 1538’de Mısır Valisi Hadım Süleyman Paşa tarafından Osmanlı İmparatorluğuna bağlandı. İmparatorluğun vilayetteki ilk faaliyetleri, yeni idareye karşı başlayan isyanları bastırmaya çalışılmasıyla geçti. Vilayette karışıklıklar 1635’e kadar devam etti, 1598-1635 isyanları neticesinde Osmanlı İmparatorluğu tarafından Yemen’in idaresi, yerel bir güç ve dini karaktere sahip liderler olan Zeydi imamlarının yönetimine bırakıldı. Osmanlı İmparatorluğu’nun Yemen’de idareyi tekrardan tahsis etmesi ise 1848 gibi geç bir tarihte gerçekleşecektir. Osmanlı İmparatorluğu’nun Yemen’e tekrardan ilgi duymasının ana nedeni, Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla önemli bir güzergâh haline gelen Kızıldeniz’e artan ilgiyle açıklanabilir. Emperyal güçlerin Kızıldeniz ve Umman Denizi kıyısındaki yerel kabile şefleri nezdinde yaptıkları girişimler, Osmanlı egemenliğiyle birlikte kutsal İslam şehirleri Mekke ve Medine’nin güvenliğini de tehdit etmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu bölgeye tekrar egemen olmaya çalıştığı anda, 1848 yılından önce bölgelerinde bağımsız hareket eden küçük kabile şeyhlerinin yanında, güçlü Zeydi İmamı Yahya’yı ve yine atalarının Mağrib’te kurdukları İdrisi Devleti’ni, Asir bölgesinde ihya etmeye çalışan Seyyid İdrisi ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. İsyandar, askeri operasyonlar ve kuraklığın getirdiği olumsuz şartlar, Yemen Vilayetini yaşanılması zor bir coğrafya haline getirmiştir. Bu çalışmada, Yemen içerisindeki mezhepsel ve siyasi güç dengelerine değinilerek, emperyal güçlerin faaliyetlerine karşı Türk idaresinin aldığı tedbirler irdelenmekle birlikte 1902-1907 yılları arasında Yemen’de yaşanan gıda sorununa yer verilecektir. Çalışmanın ana kaynaklarını İngiliz arşivinin yayınladığı arşiv kayıtları, Türkçe-İngilizce telif tektik eserler oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: İmam Yahya, Seyyid İdrisi, Türk-İtalya Harbi, Yemen, Kahve, Tarım

Instability and Famine in Late Ottoman Yemen

Abstract

The Yemen province was annexed to the Ottoman Empire in 1538 by the Governor of Egypt, Hadım Süleyman Pasha. The first activities of the Empire in the province were spent trying to suppress the rebellions against the new administration. Unrest in the province continued until 1635, when, as a result of the rebellions of 1598-1635, the Ottoman Empire left the administration of Yemen in the hands of the Zaidi imams, a local power and leaders of a religious character. It was not until as late as 1848 that the Ottoman Empire reassigned power in Yemen. The main reason for the Ottoman Empire's renewed interest in Yemen can be explained by the growing interest in the Red Sea, which became an important route with the opening of the Suez Canal. The attempts of the imperial powers to influence the local tribal chiefs along the Red Sea and the Arabian Sea threatened the security of the holy

* Tarih Bilim Uzmanı, recepaliabis@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1981-6053>

Islamic cities of Mecca and Medina, as well as Ottoman sovereignty. When the Ottoman Empire tried to reassert its dominance in the region, it had to contend not only with the small tribal sheikhs who had acted independently in their territories before 1848 but also with the powerful Zaidi Imam Yahya and Sayyid Idrissi, who tried to revive the Idrissi State in the Asir region, which his ancestors had established in the Maghrib. Rebellions, military operations, and the adverse conditions brought about by drought have made Yemen a difficult geography to live in. This study will discuss the sectarian and political power balances within Yemen, the measures taken by the Turkish administration against the activities of the imperial powers, and the food problem in Yemen between 1902-1907. The main sources of the study will be archival records published by the British archive and Turkish-English copyrighted works.

Key Words: Imam Yahya, Seyyid Idrisî, Turkish-Italian War, Yemen, Coffee, Agriculture

Giriş

Yemen Devleti'nin günümüzde, kuzeyde Suudi Arabistan, doğuda Umman Sultanlığı ile kara sınırı bulunurken denizde ise Kızıldeniz ve Hint Okyanusu ile çevrelenmiştir. Fakat Yemen tarihte birçok sınırlara sahip olmuş ve sınırları üzerinde ortak bir görüşe varılamamıştır. Genel manada Yemen, Arabistan Yarımadası'nın güneyindeki köşesini içine alan bölge olarak adlandırılmıştır. Yemen'in adı da tarih içerisinde farklı şekillerde açıklanmaya çalışılmıştır. Bazılarına göre; Kabe'nin şarkında yer aldığı, bazılarına göre ise, Yuktan b. 'Âbir ve etrafındakiler, diğer Araplardan ayrıldıktan sonra sağa döndükleri için Yemen'e bu ad verilmiş, başka bir rivayete göre ise de Yemen bu adı, aynı ismi taşıyan meşhur kahramandan almıştır. Aloys Sprenger, Grekler ve Romalıların, Yemen'i "Arabia Felix "mes'ud" diye tercüme ettiklerini ve bu "Mes'ud Arabistan" adı altında, Suriye'nin (Şam) güneyindeki ülkelerin anlaşıldığını kaydeder¹. Yemen'in mes'ud Arabistan olarak isimlendirilmesi, onun Mart ve Nisan ayları boyunca Muson yağmurlarının etkisinde kalmasıyla alakalıydı. Söz konusu yağmurlar Yemen'i, Arabistan Yarımadası'nın en verimli arazisi yapmaktaydı². Fakat bu yağışlı iklim Yemen'in bütün yüksek platosu boyunca görülmemekteydi. Özellikle San'a ve ötesinde muson iklimi çok az hissedilmekle birlikte kurak bir iklim hakimdi. Bu yağış miktarındaki farklılık insan yapısı ve mezhepsel farklılıkları da ortaya çıkarmaktaydı. Yemen doğal özellikleri bakımından kıyılardan iç kesimlere doğru sıralanan birbirinden farklı bölgelere ayrılır. Bunlar Kızıldeniz kıyısında Tihame adı verilen 8-65 km genişliklere sahip olan kıyı ovası, Aden Körfezi kıyısındaki dar kıyı ovası, bunun gerisinde yer alan platolar, merkezi dağlık sahalara, kuzeydoğudaki çöl sahası ve adalar olarak sınıflandırılmaktadır³.

Osmanlıların Yemen'e ilgi duyması, XVI. yüzyıl başlarında Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda baş gösteren Portekiz tehlikesinin bir neticesiydi. 1516 yılında Osmanlı Donanması Yemen kıyılarına gelmiş bulunmaktaydı. İmparatorluk 1539'da buraya bir vali tayin ederek yönetsel hakimiyet adına ilk girişimde bulundu. 1635'te Zeydilerin isyanlarıyla bölgede askeri manada tutunamayan Osmanlı İmparatorluğu, buradaki hakimiyetini Zeydi imamlarına bıraktı fakat bölge hukuki olarak imparatorluğun arazisi olarak kabul edilmeye devam edildi. Realitede ise fiili anlamda ilk Osmanlı egemenliği Yemen'de ortadan kalkmıştı⁴. İkinci Osmanlı egemenliği yaklaşık 300 yıl önceki duruma benzer bir tehlikenin ortaya çıkardığı şartlar neticesinde mümkün olmuştur. Bu tehlike ise 1839'da İngiltere'nin Aden'i işgal ederek bölgedeki kabileleri hakimiyetine almaya başlamasıydı. Osmanlı'nın bölge üzerinde tekrardan filli kontrol sağlaması ise Vahhabi isyanı ile başlayan süreç sonrasında mümkün olabilmiştir. 1801'de başlayan Vahhabi isyanını bastırmak için görevlendirilen Kavalalı

¹ Adolf Grohmann, "Yemen", *İA*, C.XIII, MEB Yay. İstanbul 1986, s.371.

² Shelagh Weir, *A Tribal Order, Politics and Law in the Mountains of Yemen*, University of Texas Press, Texas 2007, s.16.

³ Halil Kurt, "Yemen" *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s.400.

⁴ İdris Bostan, "Yemen. Osmanlılar Devri" *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s.406-410.

Mehmet Ali Paşa, isyanı bastırmakla birlikte Yemen Tihame’sini de yönetimine almış bulunmaktaydı. Avrupalı güçlerin baskıları neticesinde Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 1840 yılında Arap topraklarından geri çekilmek zorunda kaldı. Mısır Hıdivliğinin, Yemen Tihame’sinden çekilmesinden sonra 1849’da Osmanlı Hükümeti, bölgeyi tekrardan kontrol etmeye başladı.⁵ Bu girişimi Yemen’in kontrol altına alınmasındaki birinci süreç olarak değerlendirmek mümkündür. İkinci süreç ise 1870 yılında Asîr Emiri Muhammed ibn Ayz’ın isyanıyla iç bölgelere bir askeri hareketinin gerçekleştirilme imkânı bulunabildiğinde gerçekleşmiştir. Türk kuvvetlerinin, Muhammed ibn Ayz’ın isyanına karşı icra ettikleri operasyonlar sırasında, San’a’da bulunan İmam Galip ve San’a halkı, imamet iddialarının baskısından dolayı Türk kuvvetlerinden yardım talep etmiş bulunuyordu. Bu yardım talebine karşılık Gazi Ahmet Muhtar Paşa askeri gücüyle, San’a şehrine dost kuvvet olarak girdikten sonra, buradaki imamet yönetimine son verdi ve bölgenin Osmanlı idaresine dahil olduğunu ilan etti⁶. Bu askeri hareketle birlikte Yemen’de tam anlamıyla ikinci Osmanlı dönemi başlamış oldu.

1.Yemen ve Çevresinin Genel Durumu

Sömürgeciliğin hızla yükseldiği XIX. yüzyılda dünyanın her bölgesinde olduğu gibi Kızıldeniz’de de dengeler hızlı bir değişim göstermekteydi. İngiltere’nin 1839’da önce Aden’i sonra Bab’ül Mendeb boğazının ağzında bulunan Perim Adası’na kalıcı şekilde yerleşmesi neticesinde denge kurmak amacıyla Fransa, 1862 yılında Kızıldeniz’in Afrika yakasında daha sonra Cibuti olarak adlandırılacak olan araziye yerleşti. Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla Kızıldeniz, dünya ticaretinde önemli bir yol haline geldi ve Kızıldeniz’in kıyıları sömürgeci devletlerin dikkatini çekmeye başladı. Bölgede etkin olmak isteyen İtalya Şubat 1885’te Musavva’yı işgal etti⁷. Avrupa’nın güçlü sanayi devletlerinin Kızıldeniz’de elde ettikleri sömürgeleri, Osmanlı egemenliği altında bulunan Yemen Vilayetini de doğrudan etkilemekteydi. Kızıldeniz’deki sömürgelerde faaliyet gösteren yabancı tüccarlar için Yemen’deki kabileler, silah satışı için uygun müşterilerdi. Yoğun silah talebinin ana nedeni bölgenin kabile örgütlenmesi kapsamında değerlendirilebilecek yapılar barındırmasıydı. Kabilelerin silahlanma ihtiyacını gerektiren diğer bir durum ise Yemen’in dini yapı bakımından oldukça farklılık göstermesiydi. Yemen, Ulus-Devlet bilincinin çok sonraları gelişeceği bir coğrafya olmakla beraber bu siyasi boşluğu mezhepsel ve ailevi bağlarla doldurmaktaydı. 1902’de Yemen halkının mezhep dağılımı, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhâl Jurnal’inde şu şekilde verilmekteydi: Hudeyde ve Taiz Sancağı’nda bulunanların büyük kısmı amelde Şafiî, itikatta Eş’ari; San’a Sancağı’nda bulunanların çoğunluğu amelde Zeydi, itikatta Mutezili ve az bir kısmı ise Gülâtî Şia’dan Bâtiniye (İsmailiyye); Bâbu’l-Mendeb’den Umman’a kadar olan güney sahilleri amelde Şafiî, itikatta Eş’ari; Asîr bölgesi halkı, özellikle dağlık kesimleri ise amelde Şafiî, itikatta Vehhabî’ydi⁸.

Yemen’de kabileleri zayıf bağlarla kendi etrafında birleştirebilen dini liderler bulunmaktaydı. Bunların en etkili olanı Sünni halifeye tabi olmayı kabul etmeyen Zeydi imamlarının varlığıydı⁹. Fakat Zeydiler arasında da sık sık meydana gelen çatışmalar da mevcuttu. Bu çatışmaların ana merkezinde ise Zeydi Doktrin’in İmam seçilmesinde belirlediği kriterlerin, imamlık için birçok kişinin yerine getirebileceği şartlar ortaya koymasındaydı. Bu durumda pek çok imamın “imamet makamı” için diğer iddialarını iddialarından vazgeçirerek liderliğini kanıtlaması gerekmektedir. Bu noktada bütünlük sık

⁵ Abdol Rauh Yaccob, “Yemeni opposition to Ottoman rule: an overview”, *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, Vol. 42, Papers from fifth meeting of the Seminar for Arabian Studies held at the British Museum to 30 July 2011, s.411-419.

⁶ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C.1, (Haz :S. İ. Furğaç-Y Kanar) Timaş Yay. İstanbul 2017, s.108-109.

⁷ Sinan Çakar, *Kızıldeniz’de İnsan ve Silah Kaçakçılığı (1890-1910)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.16-19.

⁸ Yasemin Barlak, *Dinî ve Siyasî Yönünden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2013, s.49.

⁹ Yusuf Gökalp, “Zeydiyye”, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s.328-329.

sık bozulup tekrardan oluşurdu. Birliğin tekrardan sağlanması sürecinde kabileler arasında husumet de yerleşmekteydi. Vilayetin Kuzey’inde, Asîr bölgesinde XX. yüzyılın başında güçlü bir siyasi ve dini lider olarak Osmanlı yönetimini uğraştıracak bir diğer asi lider olan Seyyid İdrisî bulunmaktaydı.

Birçok değişkenin yanında, Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgede denetimi tam olarak sağlayamamasında, bölge arazisinin sunduğu iletişim ve ulaşımı güçleştiren fiziki yapısı önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iletişim ve ulaşım noksanlığı, merkezi hükümetin Yemen üzerindeki hakimiyetini sınırlı kılmaktaydı. Fiziki engellerin yanında beşerî faktörler de önemli bir değişken olarak rol oynamaktaydı. Osmanlı yönetiminin Yemen’de geniş halk kitleleri tarafından benimsenmemesine neden olan bazı durumlar da bulunmaktaydı. Özellikle merkeze uzaklığı ve iklimsel farklılığıyla Yemen Vilayetine gönderilen memurlar için burası bir sürgün yeri olarak değerlendirilmekteydi. Daha sonralarında bu vilayete tayin edilen memurların, görevlerinde başarısız olanların yanında yetkilerini kötüye kullananların da ağırlık kazandığı görülmektedir. Yemen’e tayin edilen en düşük rütbeli askerden vilayetin valisine kadar kimse görevlerinden memnun değildi. Gerçekten de Yemen Vilayeti tıpkı Trablusgarp Vilayeti gibi bir sürgün bölgesiydi. Tüm bunlar memurların ve askerlerin gözünde Yemen Vilayetinin kötü şöhrete sahip olması için yeterli sebeplerdi. Osmanlı yönetimi bu durumun önüne geçmek için Harbiye Mektebi’nden teğmen olarak çıkan subayları, Yemen’e gitmeleri halinde iki derece terfi ile yüzbaşı rütbesine yükseltirdi. Fakat bu teşviklerin olmasına rağmen Yemen ve Hicaz gibi merkezden uzak bölgelere, genellikle İstanbul tarafından merkezden uzak tutulması düşünülen kişiler ya da pek nitelikli olmayan memurlar atanırdı¹⁰. Gönderilen memurların tutumları çoğunlukla yerlilerle idare arasında hoşnutsuz bir ilişki kurmaktaydı. Bu koşullar altında da isyancılar, kendilerine taraftar bulmakta zorlanmamaktaydı.

1.1. İmam Yahya ve Seyyid İdrisî’nin İsyanlarıyla Yabancı Devletlerin İlişkileri

1872’de San’a’nın alınmasıyla Yemen’de başlayan ikinci Osmanlı yönetimine karşı sadece Zeydi İmamları bulunmamaktaydı. Asîr mıntıkası etrafında Şafii inancına mensup kabileleri birleştiren ve 1828’de Asîr’e gelen İdrisî ailesinin liderliğini üstlenmiş olan Seyyid Muhammed el-İdrisî de bulunmaktaydı¹¹. Fakat idarenin asıl meşguliyeti Zeydi imamlarının faaliyetleriydi. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Zeydilerin Osmanlı hakimiyetine karşı ilk ciddi isyanı 1891 yılında İmam Yahya’nın babası, İmam Muhammed Mansur b. Yahya Hamidüddin liderliğinde başlamış ve isyan Hicaz Valisi Ahmet Fevzi Paşa tarafından bastırılmıştı. Daha sonraki süreçte İmam Muhammed Mansur, 1894’ten 1904’teki ölümüne kadar isyan faaliyetlerine devam ederek Türk birliklerini meşgul etti¹². Onun ölümünden sonra oğlu Yahya İbn-ül-İmam Mansur Billah Muhammed b. Yahya Hamidüddin, imam olarak Zeydilerin lideri unvanıyla Osmanlı idaresine karşı isyan faaliyetlerini devam ettirdi. Onun bu isyan faaliyetlerinde şahsi menfaatleri de ön plana çıkmaktaydı.

İmam Yahya’nın şahsi davası, cemaatine kendini kabulüyle alakalıydı ve onun imam olarak seçilmesi Zeydi geleneklerine göre tertiplenmemişti. Geleneğe göre önde gelen din adamları ve kabile liderlerinin tertiplemediği bir toplantıda veya fikirlerinin alındığı bir süreç sonrasında ortak bir imamın belirlenmesi icap etmekteydi. Bu öğretiye göre tertiplenmediğinden diğer kabileler kendi imamlarını çıkarmışlardı ve bu durumda Yahya diğer imamet iddialarını, bu iddialarından vazgeçirmesi gerekmekteydi¹³. İmam Yahya bölgedeki diğer bir güçlü imam iddialıcısı olan Muhammed el-Hâsim al-Dahyâni’yi 1906’da yenerek tek imam olmuşsa da yeni imamet iddialarının çıkmasını engelleyecek

¹⁰ Çakar, *Kızıldeniz’de İnsan ve Silah Kaçakçılığı*, s.89-90.

¹¹ John Baldry, “al-Yaman and the Turkish Occupation 1849-1914”, *Arabica*, T.23, Fasc. 2, Brill 1976, s.162-163.

¹² Paul Dresch, *Tribes, Government and History in Yemen*, Clarendon Press, Oxford 1989, s.219-221.

¹³ Fatma Hilal Baytar, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yemen’de Zeydi İmam Yahya’nın İsyanı (1904-1914)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2015, s.83-84.

meşru bir zemin oluşturamamıştı¹⁴. Bu sebeple İmam Yahya’nın Zeydi Doktrinin, imamlık makamı için imkân sağladığı yeni imamların önüne geçebilmesi için doktrine göre savaş alanında rüştünü ispatlaması gerekmektedir. Bundan dolayı 1904’te ilk isyanına teşebbüs ederek Osmanlı yönetimini bölgeden uzaklaştırmak istedi. Bu amaçla o, 1905 isyanı kapsamında San’a’ya kadar ilerleyerek Osmanlı garnizonunu kuşattı ve nisan sonunda burayı ele geçirdi. Yemen’de durumun kötüleşmesi üzerine Bağdat’taki VI. Ordu Kumandanı görevinde bulunan Ahmet Fevzi Paşa, Yemen’e Vali ve VII. Ordu Kumandanı olarak tayin edildi¹⁵. 16-17 Ekim 1905’te San’a Ahmet Fevzi Paşa komutasındaki kuvvetlerce tekrardan ele geçirilinceye kadar yaklaşık altı ay boyunca İmam Yahya’nın kontrolünde kaldı¹⁶.

İsyanın devam ettiği sırada Babiâli, İmam Yahya ile bir anlaşmaya varmak için Mekke Şerifi Ali Abdullah Paşa’nın liderliğinde bir komisyon teşkil etti. Şerif, komisyona vekaleten oğlunu atadı ve Yemen’e görüşmelerde bulunmak üzere gönderdi. Görüşme konusunda Yemen’deki devlet görevlilerine ve Ahmet Fevzi Paşa’ya bilgi verilmediği anlaşılmaktadır¹⁷. Bu görüşmelerden önce İmam Yahya, İtalya’yla Kahire’de bulunan kuzeni el-Seyyid Ahmet el-Kıbsi aracılığıyla iletişim halindeydi. Ahmet el-Kıbsi, İmam’ın Mısır’daki diplomatik temsilcisi konumunda bulunmaktaydı. Kıbsi, İtalya ile Yahya arasındaki iletişimi sağladığı gibi 1906’da İtalya’dan, Osmanlı İmparatorluğu ile İmam Yahya arasında aracılık yapmasını da talep etmişti. İtalya, 7 Ekim’de İstanbul’da bulunan konsolosluğu vasıtasıyla aracılık girişiminde bulundu, fakat Babiâli’nin İtalya’nın aracılığına sıcak bakmayışı bu anlaşma girişimini sonuçsuz bıraktı¹⁸.

Mekke komisyonu görüşmeleri ile İmam Yahya’nın isyanlarının altında yatan düşünce de ortaya çıkmıştı. Onun, Osmanlı hükümetine sunduğu isteklerinden en önemlisi, atalarının daha önce sahip olduğu Yemen’in dağlık alanıydı ve Mekke’deki Şerif’e tanınan yönetim şekliyle bu bölgeleri yönetmek ve vergiyi kendi hesabına toplamayı istemekteydi¹⁹. İmam Yahya’nın talep ettiği bölge içerisinde, İngiltere’nin Aden Protektorası ve Asîr bölgesi de dahildi²⁰. Fakat o doğrudan iki kuvvet arasında kalmamak adına ne Aden’deki İngilizlerle ne de Seyyid İdrisî ile bir çatışmaya girmede. Hatta bu iki güçle de irtibat halindeydi. Öyle ki o, 1909 yılında İngilizlerle irtibata geçerek bağımsızlığını ilan etmesi durumunda tavırlarının ne olacağını sormaktaydı²¹. 1907’de görüşmeler devam ederken İmam Yahya’nın İstanbul’a gönderdiği temsilcileri, beraberlerinde İmam’ın mektubunu da getirmişlerdi. Bu mektupta İmam, Yemen’deki Osmanlı görevlilerinden şikayetçi olduğu gibi örfi hukukun kaldırılarak yerine şeriatın getirilmesini talep etmekteydi²². Daha önce İtalya’nın aracılık girişimi gibi Mekke komisyonu görüşmelerinden de istenilen sonuç alınmadı. İmam Yahya daha sonra 1908’de Seyyid İdrisî’nin başlatacağı isyana Şubat 1911’de dahil oldu.

Seyyid İdrisî’nin 1908 sonlarında başlattığı ve 1909’da silahlı çatışmalara neden olan isyanı, Osmanlı İmparatorluğu’nun zor bir zamandan geçtiği II. Meşrutiyet ve akabinde imparatorluğun çeşitli yerlerinde çıkan bir karışıklık döneminde meydana gelmişti²³. Şüphesiz Seyyid İdrisî bu

¹⁴ Yacob, “Yemeni opposition to Ottoman rule”, s.415.

¹⁵ Cabir Duysak, *Osmanlı Belgelerine Göre Asîr Bölgesi’nde Seyyid İdrisî İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 28.

¹⁶ “Colonel Surtees to Sir N. O’Conor”, *Records of Yemen*, Vol. V, (Ed. Doreen Ingrams and Leila Ingrams), Archive Edition 1993, s.467.

¹⁷ “Acting Consul Hussein to Sir N. O’Conor”, *Records of Yemen*, Vol. V, s. 498.

¹⁸ Thomas I. Green, *Italian Relations with Yemen, 1904-1912*, Department of History and Archaeology of the American University of Beirut Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Beirut 1967, s.110-112.

¹⁹ Yacob, “Yemeni opposition to Ottoman rule”, s.414.

²⁰ “No 16, Aden July 23rd 1915” *Records of Yemen*, Vol. VI, (Ed. Doreen Ingrams and Leila Ingrams), Archive Edition 1993, s.40.

²¹ Duysak, “*Osmanlı Belgelerine Göre Asîr Bölgesi*”, s.29.

²² Baldry, “al-Yaman and the Turkish Occupation”, s.180.

²³ Duysak, *Osmanlı Belgelerine Göre Asîr Bölgesi*, s.52.

karışıklıklardan faydalanarak İmam Yahya gibi Asîr'de otonom bir yapı kurmak niyetindeydi²⁴. 1908 sonlarından 1909 başına kadar isyanı silahlı bir harekete dönüştürmek için çalışmalar yürütmüştü. Onun yürüttüğü propagandada dini bir lider olarak ortaya çıkması Yemen'de ilgiyi üzerine çekmesinde oldukça başarılı bir metotttu. Bu doğrultuda Yemen'in her yerinden kabileler İdrisî'yi ziyarete gitmekteydi²⁵. Bölgedeki görevlilerce İdrisî'nin bu faaliyetleri daha çok 31 Mart Vakası'nın Arap yarımadasındaki bir uzantısı olarak görülmekteydi²⁶. Fakat Seyyid İdrisî'nin asıl gayesi Sabya ve çevresinde özerk bir devlet kurmaktı. Bu amaçla para topladığı gibi Osmanlı İmparatorluğu karşıtı bildiriler de dağıttırmaktaydı²⁷. Seyyid İdrisî, kendisini kabilelere Sabyalı Mehdi olarak tanıtmaktaydı. Onun bu hareketi Sudan ve Mağrip'te XIX. yüzyıldaki mehdi hareketinden etkilendiğini göstermektedir. Bu akımdan etkilenişi ise Fas ve Kahire'de eğitim aldığı dönemde olması muhtemeldir²⁸. Bununla birlikte Sudan'a yerleştiği dönemde, Sudan mehdisi Muhammed Ahmed'in kızıyla da evlenmişti. Seyyid Muhammed el-İdrisî, bir bakıma kayınpederinin muvaffak olamadığı mehdilik davasını kendisi deruhte edip bu kez farklı bir coğrafyada, Asîr'de, ortaya çıkarmıştı²⁹.

1910'da başlayan görüşmelerde Seyyid İdrisî'nin de İmam Yahya'ya benzer talepleri ortaya çıktı. Asîr'de vergi toplamak, örfî kanunların kaldırılarak şeriat hukukunun getirilmesini ve şeriat kurallarını yürütecek yönetici olarak bırakılmayı istiyordu³⁰. Seyyid İdrisî'nin isyanı daha sonrasında Kasım 1910'da Türk birliklerine saldırmasıyla devam etti. 1911 Ocak sonu veya Şubat'ın başı itibarıyla İmam Yahya, çok abartılı bir sayı olmakla birlikte 150.000 kişilik kabile üyesiyle San'a'yı kuşattı ve isyana dahil oldu³¹. Ahmet İzzet Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri hızlıca isyan bölgelerinin kontrolünü sağladı, 4 Nisan'da İmam'ın San'a muhasarasını kırdı ve böylelikle Yemen harekâtı San'a'dan icra edilmeye devam edildi³². İmam Yahya'nın girişimi, etkin olduğu dağlık mıntıkaya kadar bütün bölgelerden temizlendi. Muhtelif kollar Taiz, Hacce ve Hacur hudutlarına kadar devlet idaresini tekrardan tesis ettiler. Asîr'de durum farklılık arz etmişti. Seyyid İdrisî Sabya'ya kadar geri çekilmek zorunda kalmış fakat geniş, susuz bölgelerle çevrili olan Sabya düşmemişti. Bu noktada askeri operasyonların durdurulması kararı alındı. Bu kararda orduda baş göstermeye başlayan kolera salgını ve su tedariki sorunu etkiliydi³³.

Ekim 1911'de Dean Anlaşması için Temmuz 1911'de İmam Yahya ile görüşmeler başlamıştı³⁴. Bu görüşmelerin başlatılmasında birçok etken bulunmaktaydı fakat en önemlisi belirtileri aylarca önceden görünen Türk-İtalyan Savaşı'nın Eylül 1911'de başlaması ve akabinde İtalya'nın Kızıldeniz'de abluka başlatmasıydı. Ablukayla birlikte Yemen'de askeri birliklerin merkezden gelecek ikmal desteği kesilmişti. Yemen'de Kurmay Subay olarak bulunan İsmet İnönü, İmam Yahya ile yapılan anlaşmanın dahi yürürlüğe girmemesi ihtimalinden çekinmekteydi. Öyle ki İtalyanlar, Osmanlı Devleti aleyhine yerlilerle temas ve tertip aramaya başlamışlardı³⁵. Temmuz 1906'da İmam Yahya'nın doğrudan İtalya Kral'ına yazdığı mektubu göz önünde bulundurulacak olursa böyle bir ittifakın vuku

²⁴ "Vice-Consul Richardson to Sir G. Lowther", *Records of Yemen*, Vol. V, s.553.

²⁵ *Aynı Belge*.

²⁶ Duysak, *Osmanlı Belgelerine Göre Asîr Bölgesi*, s.91.

²⁷ Baldry, "al-Yaman and the Turkish Occupation", s.181.

²⁸ "Vice-Consul Richardson to Sir G. Lowther", *Records of Yemen*, Vol. V, s.553.

²⁹ Duysak, *Osmanlı Belgelerine Göre Asîr Bölgesi*, s.38.

³⁰ Baldry, "al-Yaman and the Turkish Occupation", s.184.

³¹ Green, *Italian Relations with Yemen*, s.130.

³² Baldry, "al-Yaman and the Turkish Occupation", s.187; İsmet İnönü, *Genç Subaylık Yıllarım, 1884-1918*, (S. Selek, Haz.) Cumhuriyet Gazetesi İstanbul 1997, s.85.

³³ İnönü, *Genç Subaylık Yıllarım*, s.85-88.

³⁴ Yaccob, "Yemeni opposition to Ottoman rule", s.416.

³⁵ İnönü, *Genç Subaylık Yıllarım*, s.91.

bulması olası görülmekteydi³⁶. Fakat İmam Yahya, İtalyanlarla böyle bir ittifak içerisinde bulunmadığı gibi İtalyanlara karşı cihad da ilan etti³⁷. İmam Yahya’nın Dean Anlaşmasıyla elde ettiği kazanımlar, onun Türk-İtalyan Savaşı ve daha sonrasında I. Dünya Savaşı’nda dahi sadık kalmasının ana nedeniydi. O bu anlaşmadan sonra Aden’de İngiltere ve Asir’deki Seyyid İdrisî ile mücadele etme fırsatı buldu³⁸. Yarbay Jacob’un verdiği bilgiler neticesinde Mark Sykes’ın hazırladığı 23 Haziran 1915 tarihli raporda, Yahya’nın 1906-1907 isyanlarında İngiltere İmparatorluğu’ndan umduğu desteği bulamadığını ve İngiltere’ye küskün olduğunu belirtmekle birlikte kazanılabileceğini düşünmekteydi³⁹. I. Dünya Savaşı’nda İngilizlerin onun nezdinde yaptığı girişimlere savaş boyunca itimat etmeyecek, savaş süresince Türk birliklerinin İngilizler karşısında önemli başarılar elde etmesinde rol oynayacaktı. İmam’ın Osmanlıya sadık kalması, onun zaten bölgesinde bir lider olarak Dean Anlaşmasında konumunu tasdiklemesi ile alakalıydı. Diğer taraftan İngiltere’nin Arap İsyanı lideri olarak desteklediği Şerif Hüseyin ile aralarında var olan siyasi ve dini husumeti de güçlü bir etkendi. I. Dünya Savaşı’nda İngilizlerin Seyyid İdrisî’ye verdikleri destek İmamın nüfuz sahasını da etkilediğinden çıkarları doğrultusunda hareket ederek bu güçlere karşı mücadelesini sürdürdü.

İmam Yahya, İtalyanlarla anlaşmadıysa da Seyyid İdrisî farklı bir yol izleyerek Osmanlı Devleti’ne karşı İtalyanlarla anlaşmış ve beraber muharebeyi taahhüt etmişti. Ahmet İzzet Paşa çok güçlüğe uğramadan İmamla, Seyyid İdrisî aleyhinde bir ittifak oluşturdu. İmam, bu anlaşma kapsamında Seyyid İdrisî’nin mıntıkasına askerî harekât düzenleyecekti. Osmanlı Devleti kendisine maddi yardımda bulunacağı gibi, bir müfrezeyle yardım etmeyi taahhüt etmişti. Bu noktadan sonra Yemen seferinin ağırlık merkezi Tihame bölgesinin Luhiye mıntıkası civarına kaydırılmıştır⁴⁰. İtalya, savaş süresince Kızıldeniz’in güney mıntikasını abluka altında tutmaya devam etti. Ayrıca bu sahilleri savaş gemileriyle bombalamakta ve sambukları⁴¹ yakmaktaydı. Seyyid İdrisî bu bombardıman operasyonlarına katılmakla beraber bu kapsamda İtalyanlardan büyük miktarda askeri lojistik sağlamıştı⁴². İtalyanlar İdrisî’ye 1912 Mart’ından Mayıs’a kadar 100.000 Maria Theresa Dolar⁴³ ödemiş bulunmaktaydı⁴⁴.

Seyyid İdrisî-İtalya ittifakına karşı Yemen’de Osmanlı İmparatorluğu’nun aldığı önlemleri incelediğimizde Osmanlılar, Senûsî Şeyhi Ahmed Senûsî’ye beyannameler hazırlatmıştır. Bu beyannamelerde İdrisî’nin İtalyanlarla iş birliği yaparak cihada ve İslamiyet’e ihanet ettiğine genişçe yer verilmekteydi. Aynı şekilde San’a’daki Osmanlı görevlileri İmam Yahya’nın İtalyanlara karşı cihad bildirimlerini basarak bunları Yemen’de kabilelere ve şehir meydanlarında dağıttırmaktaydı. Bu bildirimler Mısır, Hindistan, Aden ve diğer Müslüman ülkelere de gönderilmekteydi⁴⁵. Yemen’de çatışma ortamı 18 Ekim 1912’de imzalanan Uşi Antlaşmasına kadar devam etmiştir. İtalya Krallığı, Osmanlı Padişahından İdrisî ve onun isyanına dahil olan kabileler için bir af yayınlanmasını sağladı⁴⁶. Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey, Seyyid İdrisî’yle barış görüşmelerini devam ettirdi fakat isyan tam anlamıyla bastırılıp bir barış tesis edilemeden Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı’na dahil

³⁶ Green, *Italian Relations with Yemen*, s.112.

³⁷ “Sir G. Lowther to Sir Edward Grey”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.635.

³⁸ Baldry, “al-Yaman and the Turkish Occupation”, s.174.

³⁹ “No 16, Aden July 23rd 1915”, *Records of Yemen*, Vol. VI, s.39-40.

⁴⁰ İnönü, *Genç Subaylık Yıllarım*, s.92.

⁴¹ Kızıldeniz sahillerinde balıkçılık ve taşımacılık amacıyla kullanılan orta ölçekli yelkenli.

⁴² “Acting Consul Abdurrahman to Sir G. Lowther”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.652.

⁴³ Maria Theresa Doları, XVIII. Yüzyılda uluslararası ticarete kendine yer bulmuş Avrupa merkezli bir para birimidir. 1904 yılında 1 Maria Theresa doları, 1 şilin 10 peni değerindedir. “Vice-Consul Richardson to Consul Devey, Camaran December 20, 1904”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.425. Şilin-Pound dönüşüm tablosu için (Ek-1).

⁴⁴ “Vice-Consul Richardson to Sir G. Lowther”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.656.

⁴⁵ “No. 12/E. Hodeidah, March 28. 1912”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.647.

⁴⁶ Green, *Italian Relations with Yemen*, s.144-145.

oldu. İdrisî, I. Dünya Savaşı öncesinde İtalyanlarla hareket ettiği gibi I. Dünya Savaşı sırasında da İngiltere ile iş birliği içerisinde faaliyet göstermeye devam etti. Seyyid İdrisî ile İngilizler arasında 30 Nisan 1915'te imzalanan ittifak anlaşmasıyla savaşta alacağı yardımlar ve yapacağı manevralar belirlenmişti⁴⁷. Daha sonrasında 1917 tarihli İngiliz-İdrisî Anlaşması'nın imzalanmasında ise Kızıldeniz'de artan İtalyan etkinliğinin bir neticesi olarak, İtalya'nın Kızıldeniz adalarını kontrol altına almasını engellemek amaçlanmıştı⁴⁸.

Yemen'de isyancıların bu denli cüretkâr girişimlerini ve yarım asır boyunca sürekli devam ederek kargaşayı hâkim kılan isyanları besleyen itici güç, silah ticaretiydi. 1889'dan 1896 tarihine kadar Yemen'de gerçekleşen en önemli olay Yemenlilerin yeni silahlarla teçhiz edilmesidir. Yemenliler 1889'daki isyanlarında dönemin son teknoloji silahların önemini takdir etmiş, vaktiyle elde ettikleri başarıları bu silahlara borçlu olduklarını anlamışlardı⁴⁹. Avrupalıların Osmanlı Devleti'ne karşı isyan içinde olanlara silah yardımı yapmaları bir nevi silah kaçakçılığına sebep olmuş ve Osmanlılara karşı yapılan isyanlarda kullanılan silahların çoğu bu yolla Yemen'e sokulmuştur. Silah kaçakçıların merkezleri ise ilk etapta İngiliz kontrolündeki Aden ve Fransız kontrolündeki Cibuti olmuştur⁵⁰. Fransa'nın milli silah fabrikası ürünü olan Gra tüfekleri, her türlü revolver ve cephanenin satışı buradan yapıyordu. Cibuti iskelesinden yıllık 6 milyon fişek ile 40.000'den fazla tüfek Yemen sahillerine ihraç ediliyordu. Bunun önlenmesi için Osmanlı Devleti, Fransa Hariciye Nezareti nezdinde girişimlerde bulunmuş olsa da bir netice alamamıştı⁵¹. Özellikle Zeranik kabilesinin iskelesi olan Cah ve Beni Mervan kabilesinin iskelesi Cebel gibi iskeleler kaçakçı kabilelerin idaresindeydi. Bu kabilelerin şeyhleri kaçak gelen eşyalardan %2,5 nispetinde gümrük resmini kendi hesaplarına almaktaydılar⁵².

Yemen içinde dolaşımda olan silahlar dönemin son teknolojisine sahip olmasına rağmen çok ucuz fiyatlarla satılmaktaydı. Silah ve mühimmata erişimin bu kadar kolay olmasının sebebi İngiltere, İtalya ve Fransa'nın aralarında imzalanmış oldukları antlaşmayla bu üç ülkenin birbirlerinin sömürgelerine yaptıkları silah satışını yasaklamasıydı. Bu anlaşmaya Osmanlı Devleti'nin taraf olmamasından dolayı, Avrupa'dan Cibuti ve Musavva'ya gelen silahlar doğrudan Arabistan Yarımadasına satılmaktaydı⁵³. Osmanlı Devleti kaçakçılık faaliyetlerine mâni olmak için sahillerde bir dizi önlem almaktaydı. Bu önlemler, kapsamında sahillerde kışla yapımı ve Kızıldeniz kıyı devriyesindeki birliklerinin artırılması noktasında gerçekleşti. Meydi ve Cizan gibi iskelelere jandarma birlikleri konuşlandırılarak bu limanlar kontrol altına alındı. Daha iyi bir denetim sağlanması noktasında Benî Mervan kabilesinin bulunduğu Meydi'de karakol inşasına başlandı. Yemen'e silah sevkiyatında önemli bir güzergâh olan Farasan Adası'na da 350 kişilik askerî garnizon yerleştirildi⁵⁴. Kaçakçılığın önlenmesi için bölgeye daimî surette görev yapacak gemiler sevk edilmesi, alınan tedbirlerin başında gelmekteydi. 1906 yılında Yemen sahilleri; Bab'ül-Mendeb'ten Kamaran Adası karşısındaki Salif İskelesi'ne, Salif'den Elvesim İskelesi'ne, Elvesim'den Lit'e olmak üzere üç

⁴⁷ Recep Ali ABİŞ, *I. Dünya Savaş'ında Kızıldeniz'de Osmanlı Adaları*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2021, s.55-58.

⁴⁸ Ü. Gülsüm Polat, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen ile İlişkiler (1911-1938)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33 (2): 96, 2017, s.118.

⁴⁹ Çakar, *Kızıldeniz'de İnsan ve Silah Kaçakçılığı*, s. 49.

⁵⁰ Durmuş Akalın, "Kızıldeniz'de Cibuti Üzerinden Yapılan Silah Kaçakçılığının Yemen'e Etkileri ve Osmanlı Devleti (1898-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.34, S.58, 2015, s.656.

⁵¹ Mehmet Korkmaz, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s.109.

⁵² Baytar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yemen*, s.282.

⁵³ Rüştü Paşa, *Ah O Yemen'dir Yemen Hatıratı*, (2004). (F. Yılmaz, Haz.) Berikan Yay. Ankara 2004, s.49.

⁵⁴ Çakar, *Kızıldeniz'de İnsan ve Silah Kaçakçılığı*, s.109-110.

taksim edilerek devriyelerle kaçakçılığın önlenmesi amaçlanmıştı⁵⁵. Hudeyde’nin kuzey sahillerinde 20 sanbuk ile İmam’a gidecek olan silahları sevk eden kaçakçılara karşı 1910’da da bir devriye teşkil edildi⁵⁶.

Yemen’de bu karışıklık ve çatışma ortamı düzenin sağlanmasını güçleştirmekteydi. Bu denetimsizlikle birlikte üst düzey yetkililere, Avrupalı gezginlere ve yabancı tüccarlara suikast girişimleri yaşanmaktaydı. 1910 yılında İtalya uyruklu M. Benzoni ile Arkeoloji ve Araplar üzerine çalışan Alman bir gezgin olan M. Burckhardt Yemen’de öldürülmüştü. İki Avrupalıya karşı yapılan bu eylemler ivedilikle İtalya ve Almanya’nın tepkisiyle karşılandı ve Yemen’e bir operasyon düzenleyerek katilleri cezalandırmak istediler⁵⁷. Yemen sahillerinde silah ve köle ticaretinin yanında ek gelir olarak korsanlık faaliyeti de icra edilmekteydi. 1902 yılında Yemen kabilelerinin karıştığı bir korsanlık faaliyetini bahane eden İtalya, Hudeyde’ye beş harp gemisi göndermişti. Kızıldeniz ve Hudeyde sahillerinde artan korsanlık faaliyetleri ve akabinde yabancı devletlerin müdahalelerine engel olmak adına Osmanlı İmparatorluğu, buraya aynı yıl içinde yeni gemiler gönderme kararı aldı⁵⁸. Bu tür girişimler Osmanlı Hükümetini zor durumda bıraktığı gibi Yemen vilayetinde halkın gözünde devletin prestijini de sarsmaktaydı. Bu tür olaylar zaten toplanamayan vergilerle birlikte korsanların yol açtığı zararların tazmininde ödenen ücretler ekstradan hazineye yük olarak yansımaktaydı. Yemen’de süren bu anarşi ortamında tarım alanları da büyük oranda zarar görmekteydi ve üretim-tüketim dengesinde büyük sorun yaşanmaktaydı. Daha sonrasında I. Dünya Savaşı ve öncesinde Trablusgarp Savaşı’nda abluka altına alınan sahiller, bu bölgeye ürün girişini de azaltmaktaydı. Bu tür engellemeler Yemen ve Asîr’de işsizliği yükselttiğinden çoğu zaman Osmanlı tabiiyetindeki halkın başka bölgelere göç etmesine neden olmaktaydı. Özellikle İtalya’nın Eritre kolonisinde oluşturduğu ve Sudan savaşında büyük yarar gördüğü yerli askeri teşkilatına Yemen’den asker alımı yapılmaktaydı⁵⁹.

İtalya’nın Yemen’e olan ilgisi ve buradaki varlığı, onun birliğini daha tamamlamadığı döneme dayanmaktaydı. Bu varlık İtalyan tüccarlar vasıtasıyla gerçekleşmekteydi ve daha sonrasında da bu tüccarların faaliyetlerinin İtalya Krallığının Yemen politikasını oluşturduğu fikrini güçlendirmektedir. 1884 yılında Luigi Caprotti isimli bir İtalyan, ticari bir acente olan Mazzucchelli’e Perera için Yemen’e temsilci olarak gelerek burada nüfuz alanı yarattı. Daha sonrasında onun ölümüyle işlerini kardeşi Giuseppe Caprotti, 1919 yılına kadar Yemen’de kalmak suretiyle devraldı. Caprotti, Osmanlı görevlilerince ve İmam Yahya’nın gözünde bir iş adamı olarak değerlendirilmekteydi. Fakat o, 1889 yılında Osmanlı Hükümeti’nin Yemen’e batılı gezginlerin girişini yasakladığı dönemde İtalyan hükümeti için bilgi akışı sağlamakla birlikte, 1904-1905 isyanı boyunca, nasıl bir destek verdiği tam manasıyla bilinmemekle beraber İmam Yahya için çalışmıştı⁶⁰. 1904-1905 isyanı sırasında İmam Yahya’nın San’a’dan Kuzey Amran’a çekilmesi üzerine Caprotti, İmam Yahya’nın Türk kuvvetleri karşısında bu şartlarda direnemeyeceğinden İmam Yahya konusunda umutsuz olduğunu kaydetmişti⁶¹.

İtalya için Yemen ve Asîr’in önemi, XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyılın ilk yarısında daha fazla artmıştı. İtalya’nın Yemen politikasını iki ana noktada açıklamak mümkündür. Bunlardan ilki stratejik nedenler, ikincisi ise ekonomik çıkarlardır. Stratejik olarak değerlendirildiğinde İtalya’nın Eritre kolonisini denizden gelebilecek bir tehlikeye karşı koruma endişesiydi ve bu dönemde Osmanlı Devleti’nde yükselmekte olan Alman etkisi göz önünde tutulduğunda, Kızıldeniz ve çevresinde

⁵⁵ Korkmaz, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz*, s.110.

⁵⁶ “Report by Captain Eckford respecting Journey in Yemen”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.564.

⁵⁷ *Aynı Belge*, s.565.

⁵⁸ Korkmaz, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz*, s.52.

⁵⁹ Green, *Italian Relations with Yemen*, s.190.

⁶⁰ *Aynı tez*, s.87-88.

⁶¹ “Report by Captain Eckford respecting Journey in Yemen”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.564.

bulunan diğer iki büyük Avrupalı devlette de bu endişe mevcuttu. Ekonomik açıdan incelendiğinde ise Yemen ve Asîr, İtalyan tüccarlar için gelecek vadeden bir ticari bölgeydi. Bundan dolayı hem askeri hem de Yemen kıyılarına yerleşme gayesiyle ve öte yandan asker alımı için Hudeyde'ye ücretsiz bir hastane dahi kurmuştu⁶².

Bu isyanlar sadece İtalyanların çıkarları için uygun ortam hazırlamıyordu. Aynı şekilde İngilizlerin, Arabistan Yarımadasında Aden Protektorası başta olmak üzere Kuveyt, İran körfezinin kuzeydoğusunda bulunan Bussoralı'nın sınırlarını genişletmek ve burada daha güçlü şekilde bu sınırları Osmanlı Devleti nezdinde tasdik ettirmek gayeleri için de uygun koşullar sağlıyordu. Yarı resmi konumda bulunan bir Alman gazetesi de İngilizleri, Aden ve çevresindeki konumlarını güçlendirmek amacıyla Arap asilere destek vermekle suçlamaktaydı⁶³. Bu dönemde Bağdat Demir Yolu projesinin, yarımada da Alman etkisini güçlendireceği fikri dönemin genel bakış açısı olarak değerlendirilebilir. Almanlar İran Körfezi veya Kızıldeniz'den doğrudan Hindistan'ı tehdit edebilecek stratejik bir noktaya yerleşmesi durumunda İngiltere'nin Doğu ticaretini önemli ölçüde tehdit edebilecekti ve olası bir savaş durumunda Almanların bu kıyılarda elde edeceği avantaj, savaşın seyrini değiştirmesi olasılığını artırmaktaydı. İngiltere'nin bu paranoyası, Almanlarla mücadelelerinden çok daha önceye gittiğimizde Fransa'nın İngilizleri, Doğudaki Hindistan'da yenme düşüncesinin bir sonucu olduğu açıktır. İngiliz çıkarlarına karşı büyük bir tehdit durumu olması nedeniyle İngiltere'nin buradaki kabileleri kısırtarak daha sonrasında 1914 Antlaşmasıyla karşımıza çıkacak olan sınırları Hint Denizi, Arap Denizi ve İran Körfezi'ne bakan Arabistan kıyılarını güvende tutmak amacıyla bu asilere yardım etmiş olduğu fikrini güçlendirir.

2.Yemen'de Tarım ve Kıtık

Yemen tarım açısından değerlendirildiğinde Arabistan Yarımadasında en verimli bölgeydi fakat bu bütün Yemen arazisi için geçerli değildi özellikle Tihame hattı kurak ve ekilebilir arazi için oldukça sınırlıydı ve tarımdan ziyade küçük ölçekli bahçe tipinde üretim yapılmaktaydı ki bu da daimi sulamayla mümkündü. Yemenin asıl üretim hattı yüksek platolar da yapılmaktaydı ve bunlar ya vadi diplerinde ya da dağ yamaçlarında oluşturulan taraça tipi arazilerde gerçekleştirilmekteydi. Bölgede başlıca kahve, mısır, kırmızı ve beyaz darı, sakallı buğday, arpa, susam, çivit ve pamuk üretilmekteydi. Üretim ise iklime bağımlı bir şekilde ilerlemekteydi⁶⁴. Bu ürünlerden dikkate değer gelir getiren ise kahveydi ve ekimi oldukça meşakkatli bir süreçle gerçekleşirdi. Yemen'de kahve 1200 ila 2500 metre yükseklikteki arazilerde yetişebilmekteydi. İlk ürünlerini ekildikten 5 yıl sonra veren kahve ağacı 20 yıl sonra istenilen verim alınmadığından sökülerek tekrardan ekimi yapılmaktaydı⁶⁵. En kaliteli kahve Harraz bölgesinde üretilmekteydi bunun yanında Aniş ve Beni Matar kabilelerinin bölgelerinde yetiştirdikleri kahve çekirdeği de oldukça iyi bir ürün olarak görülmekteydi. Taiz şehri kahve çekirdeği ticaretinde önemli bir pazardı, buradan kahve Hudeyde veya Aden üzerinden ihraç edilirdi⁶⁶.

Yemen'de vuku bulan isyanlar ve yine bu isyanların bastırılması adına düzenlenen askeri operasyonlar Yemen'in tarım üretiminin yapıldığı araziler üzerinde gerçekleşmekteydi. Tarım arazilerinin üzerinde bu işle uğraşan geniş bir nüfus da böylelikle isyanların yarattığı anarşi ortamından olumsuz şekilde etkilendi. Tarım üretiminin olumsuz etkilenmesinin yanında asilerin bastırılması amacıyla 1902 yılı itibarıyla Yemen'de 36 bin askeri personel konuşlandırılmıştı. Fakat

⁶² Green, *Italian Relations with Yemen*, s.84-94.

⁶³ "Memorandum respecting the State of Affairs in Arabia", *Records of Yemen*, Vol. V, s.448.

⁶⁴ British Library, Indian Office Records.

⁶⁵ G. Wyman Bury, *Arabia Infelix or the Turks in Yemen*, Macmillan and Co., Limited London, 1915, s. 112.

⁶⁶ IOR/L/MIL/17/16/14/23v.

bunların lojistik desteği de tam anlamıyla sağlanamıyordu⁶⁷. Öyle ki Abdullah Paşa komutasındaki 10 bin askerden hayatını kaybedenlerin çoğunluğunu yeterli tıbbi müdahale uygulanamayan yaralı, hasta ve açlıktan vefat eden askerlerden oluşmaktaydı. Yiyecek sevkiyatı neredeyse sağlanamamıştı⁶⁸. Lojistik sevkiyat, isyanlar süresince çözülemeyecek bir sorun oldu.

Gıda sevkiyatının çözülememesinin ana sorunu ise Tihame ve dağlık bölge arasındaki sevkiyat yolunun güvenliğinin sağlanamamasından kaynaklanmaktaydı. Yollar üzerinde bulunan kabileler ticaret kervanlarına saldırdığından 1902’de kıyı ile iç bölgeler arasındaki ticaret işlemez hale geldi⁶⁹. Yemen’in en önemli ticari limanından olan Hudeyde’ye Labur ve Beit el-Fakih’den gelen kervanların silahlandırılmasına rağmen bu önlem kervanların kabilelerce hedef alınmasına engel olamadı⁷⁰. Çıkan isyanlar ve buna karşı yapılan askeri operasyonların oluşturduğu anarşi ortamında yolların güvenliğinin kalkmasında bozulan ticari denge ve ürün sevkiyatı, 1903’te kuraklığın neden olduğu kıtlıkla Yemen’de yiyecek maddelerine erişim imkansız bir hal aldı. Yiyecek fiyatlarında dalgalanma baş gösterdiğinden, Hindistan’dan büyük miktarda pirinç ve dhurra unu⁷¹ ihraç edildi. Fakat bu da tam anlamıyla Yemen’de başlayan açlık sorununu çözmekte başarılı olamadı. Bütün eyalette kuraklığa bağlı kıtlık görülmekteydi, 1904 yılı içerisinde yağmur San’a ve çevresine çok az miktarda yağdı. Fakat yağın yağmurla yeşeren ürünlerin yetişmesi için ilerleyen zamanda da yağışın devam etmesi gerekiyordu ki bu gerçekleşmedi. Yemen’in önemli ihraç ürünü olan kahve de kuraklıktan nasibini aldı ve yeterli ürün yetiştirilemedi. Kahve’deki üretim düşüşüne karşılık deri üretimi oldukça artmış bulunuyordu. Üretimdeki artış ise kıtlıktan dolayı ölen sığırlardan elde edilen derilerdi ve uzun vadede iç bölgelerde büyük bir et tedariki sorununa neden oldu⁷².

Aralık 1904’te bir çuval tahıl 30 Maria Theresa Doları’na satılırken, kıtlıktan önce bir çuval tahılın 10 ila 15 Maria Theresa Doları fiyatından satışı yapılmaktaydı. 76 kiloluk bir çuval un’un fiyatı ise 50 dolara yükseldi, bu fiyat kıtlıktan önce 20 Maria Theresa Doları kadardı⁷³. Ocak 1905’te San’a’nın isyancılarca kuşatılmasıyla vilayet merkezinde yiyecek sıkıntısı diğer bütün bölgelerden daha kötü bir hal aldı. Öyle ki Şubat’ta San’a’daki garnizonda et ve yiyecek tükendi. Asilerin kuşatması kırılarak dışarıdan yiyecek getirilmedikçe, San’a’da durumun düzelmeyeceği açıktı⁷⁴. Mart sonunda şehirde yiyecek tükendiğinden sokak köpekleri yenilmeye başlandı, 21 Nisan’a gelindiğinde şehirde sokak köpeklerinin tamamı tüketilmişti. Kuşatma altındaki şehirde asker ve siviller arasında açlık sebepli ölümlerin oranı oldukça yaygınlaştı. Garnizondan firarlar da bu oranda arttı. Geline son durum itibarıyla Rıza Paşa San’a’yı 21 Nisan’da İmam Yahya’ya teslim etmek zorunda kaldı⁷⁵. San’a’da bulunan garnizondaki 10 bin askerin 8 bininin iklim ve açlıktan dolayı hayatını kaybettiği raporlara yansdı.

Yemen’de isyanlar süresince vilayetin genelinde bir ekonomik çöküntü de yaşandı. Tarıma bağımlı olan vilayet ekonomisinin yanında küçük ölçekli sanayi ve el tezgâhçılığı da eski önemini kaybetti. Vilayete kumaş, pamuklu işlenmiş ürünler ve iplik Manchester ve ABD’den gelmekteydi. Yine işlenmiş petrol ürünleri bakımından vilayet ABD ve Rusya’nın pazarı, demircilik konusunda Almanya’dan gelen ürünlere bağımlı hale gelmişti. Vilayetin en ücra bakkalında dahi İtalyan ve

⁶⁷ “Memorandum by Mr. E. Weakley”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.375.

⁶⁸ “Lieutenant-Colonel Maunsell to Sir N. O’Coner”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.355.

⁶⁹ “Report by Seyyid Hassan”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.364.

⁷⁰ “Vice-Consul Richardson to Consul Devey, Hudeida May 23, 1902”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.358.

⁷¹ Dhurra veya Dhokla, Batı Hindistan bölgesine özgü kurtulmuş pirinç ve nohut karışımından elde edilen un.

⁷² “G.A. Richardson, Vice-Consul”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.419-420.

⁷³ “Vice-Consul Richardson to Consul Devey, Camaran December 20, 1904”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.425.

⁷⁴ “Enclosure in F.O. covering letter of March 9, 1905”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.427.

⁷⁵ “The Operations Against Sana”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.480-482.

Avusturya menşei ürünler bulunmaktaydı⁷⁶. Vilayetteki ekonomik dengeler alışılmışın dışında bir değişim yaşadı. Bu durum her ne kadar kuraklık ve anarşi ortamından kaynaklansa da diğer bir aktör ise Avrupa ve Amerika’da yaşanan ekonomik buhranla ortaya çıkan kahve talebindeki düşüşle ilişkiliydi. Yemen’de 1905 Mart-Nisan döneminde muson yağmurları tekrarda görüldü ve ağır bir ekonomik yığıntıya neden olan kuraklık sona erdi. Kuraklığın son bulmasıyla kahve üretiminde verimli bir hasat sezonu gerçekleşti. Böylelikle 1906 yılının ilk altı ayında 20.207 çuval kahve çekirdeği ihraç edildi. Bu sayı bir önceki yılın tamamında ancak 15.460 çuval kadardı⁷⁷. Fakat 1907’de Amerika’da yaşanan ekonomik kriz, Avrupa ve Amerika pazarlarındaki talep azlığını devam ettirdi⁷⁸. Kuraklıktan önce, 1902’de Amerikan kahve ithalatı 1,091,004,252 Pounddu ve bunun 2,688,285 Poundu’nu Yemen Kahvesi oluşturmaktaydı⁷⁹.

Yemen vilayeti için önemli bir gelir kaynağı kahveye olan talep düşüşünde, onun satışı sonrasında yaşanan bir dizi ticari kâr kaygısı da yatmaktaydı. Yemen’de kahve çoğunlukla Moka (Mocha) limanı veya Aden üzerinden ithal edilirdi. Aden’e gönderilen Yemen kahvesi de dünya piyasasında “*Mocha Coffee*” olarak isimlendiriliyordu. Yemen’de üretilen kahvenin dünya piyasası içerisinde kendine has bir ünlülüğü bulunduğundan, Moka kahvesi ismi altında birçok çeşitte kahve satılmaktaydı. Özellikle Hindistan’da üretilip, Basra Körfezi üzerinden satışı yapılan “*Malabar kahvesi*” Avrupa’ya “*Mocha Coffee*” olarak satılırdı. Yine farklı bir yol olarak, Yemen’de üretilen kahveye, kalitesiz Etiyopya kahvesi karıştırılıp Mısır’a satılırdı ve bu çoğunlukla Kahire ve İskenderiye’de farklı kalitesiz kahvelerle karıştırılmasıyla devam ederdi⁸⁰. Sonuç olarak ortaya “*Mocha Coffee*” adı altında Avrupa ve Amerika piyasalarında kötü üne sahip kahve çeşitleri ihraç edildi. Bu durum son tüketicide olumsuz bir imaj yaratmasıyla, Yemen kahvesine olan talep düşüşüne etki eden başka bir sorundu.

3.Yabancıların Yemen Vilayeti ve Çevresinde Toprak Elde Etme Girişimleri

3.1. Aden ve Nevah-i Tis’a Meselesi

Aden, 1635’te Osmanlı İmparatorluğunun Yemen’den çekilmesinden sonra 1735’e kadar San’a’yı idare eden imamlar tarafından yönetilmiştir. 1728’den sonra San’a idaresinin zayıflamasıyla Yemen’in farklı bölgelerinde yerel liderler ortaya çıkmaya başladı⁸¹. Bunlardan en uzun soluklusu ise Güney Yemen mıntıkasında bulunan Lahic Şeyhi idi. O, 1735’te San’a hâkimine olan bağlılığını sonlandırdı ve bölgesinde “sultan” unvanı alarak bir hanedanlık oluşturdu ve bölgeye İngilizlerin gelişine kadar bağımsız bir idare oluşturdu⁸². İngiltere’nin Güney Yemen ile ilişkisi, 1799’da Kızıldeniz’in okyanusa açılan Babül Mendeb boğazının girişinde bulunan Perim Adasını işgaliye başladığını söyleyebiliriz. İngiltere bu hamleyle Mısır’da işgalci kuvvet konumunda bulunan Fransa’nın, Kızıldeniz yoluyla Hindistan’a olası girişimlerini engellemek istemişti. Adanın koşullarının uygunsuzluğu nedeniyle Sultanı Ahmed bin Abdul Karim, İngiltere’ye Aden’de bir üst teklif etti⁸³. Teklif İngilizlerce kabul edildi, fakat 1839’a kadar Aden’de fiili bir yerleşimde bulunulmadı. İngiltere 1839’da buraya bir kömür deposu inşa ederek bölgeye askeri manada giriş

⁷⁶ Bury, *Arabia Infelix*, s. 119-120.

⁷⁷ “Inclosure in No. 69- Economic”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.493.

⁷⁸ “Report on the Yemen Vilayet, administrative, political and economic, for the period 1st November 1907 to 30th 1908”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.531.

⁷⁹ “Mocha Coffee”, *Monthly Consular Reports*, Vol. LXXIII, September-December 1903, s.98.

⁸⁰ P. L. Simmonds, *Coffee and Chicory: Their Culture, Chemical Composition, Preparation for Market, and Consumption; with Simple Tests for Detecting Adulteration, and Practical Hints for The Producer and Consumer*, E. & F. N. Spon, London, 1864, s.52.

⁸¹ Yacob, “Yemeni opposition to Ottoman rule”, s.411.

⁸² Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmed Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis’a Meselesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334, s.3.

⁸³ Robert R. Robbins, “The Legal Status of Aden Colony and the Aden Protectorate”, *The American Journal of International Law*, Vol. 33, No. 4, 1939, s. 701.

yapmıştır. İlerleyen süreçte İngiltere Aden çevresindeki kabilelerle ekonomik ve askeri ilişkilerini güçlendirdi. İlişkilerin devamı adına da kabilelerle yaptığı anlaşmalarla, onları kendi himayesine aldı. Öyle ki İngiltere XX. yüzyılın başında güney Arabistan’ı himayesi altına almış bulunuyordu. 1872’de Osmanlı İmparatorluğu Yemen’i tekrardan sınırlarına dahil ettiğinde, iki güç arasında sınır çatışmaları yaşandı. Sınır çatışmalarının ana nedeni kabilelerin sınırlar konusunda birbirleriyle yaşadıkları anlaşmazlıktan kaynaklanmaktaydı. Kabile hamileri olarak iki güç de bu noktada bünyelerindeki kabilelerin çıkarlarını koruyacak adımlarda atmaktaydı. İngiltere, koruması altındaki şeyhlerin haklarını savunmak ve Yemen’deki sınır antlaşmasında Türk tarafından daha fazla taviz kopartmak adına, Yemen’deki asi liderleri desteklediği gibi bünyesindeki kabilelere silah desteği vererek onların sınırlarını Osmanlı himayesi altındaki kabilelere karşı genişletmesi için de destekledi.

İngilizler 1839’da Aden’i idaresi altına aldıktan sonra kuzeyde bulunan imamın iddialarına karşı konumunu güçlendirmek istedi. Bu bakımdan Aden’inin çevresinde bağımsız idareler kuran sultanlar ile ilişkiler kurarak bunları himayesi altına alacak politikalar yürütmüştür⁸⁴. Bu politika kapsamında nüfuz alanını, Fazılî, Akrahî, Aşağı Avlakî, Subahî, Abdaî, Havşabî, Alevî, Yukarı Yafaî, Aşağı Yafaî ve Amirî gibi belli başlı kabilelerin bölgelerine yaymıştır⁸⁵. Bölgede kabileleri egemenliğine alan iki ülkenin yine kabileler arası çatışmalar ve çekişmelerle gerildiğine yukarıda değinmiştik. Osmanlı’ya tabi olan Lahic Şeyhinin kardeşi Şeyh Abdullah’ın Aden’de tutuklanması iki gücü karşı karşıya getirmiştir⁸⁶. Sınırların ve kabilelerin bu denli iç içe olması daha sonraki süreçte de aynı durumların yaşanmasına neden olacaktır. Bundan dolayı sınırın belirlenmesi ve kabilelerin birbirleriyle olan mücadelelerinin önüne geçmek amacıyla bir sınır antlaşmasına ihtiyacı duyulmaktaydı. Diğer taraftan resmi bir sınırın olmayışı asilerin takibi ve yine kaçakçılığa karşı yürütülen askeri faaliyetlerde iki devletin de birbirinin mıntikasına girerek karşı tarafın egemenlik haklarını zedelemesine neden olmaktadır.

Ekim 1901’de yapılan görüşmeler neticesinde Yemen ve Nevah-i Tis’a arasındaki sınırı belirlemek için bir komisyon oluşturma fikri üzerinde mutabık kalındı⁸⁷. Komisyon görevine Şubat 1902’de başladı. Fakat görüşmelerde uyuşmazlık İngiliz sınır komisyonunun, yine İngiliz komisyonunda görev almış bulunan Albay Vahab’ın 1881-92’ yılında hazırladığı harita üzerinden sınır hattının düzenlemesi yönündeki talepleri nedeniyle çıktı. Osmanlı sınır komisyonunca Osmanlı arazilerinin de Nevah-i Tis’a içerisine dahil edilmesinden dolayı Albay Vahab’ın haritası kabul edilememekteydi. Bu anlaşmazlık karşısında Osmanlı Devleti, Dalî bölgesinde bulunan Cebel-i Cihaf ve Cebel-i Maferi arazilerine askeri birlikler sevk ederek konumunu güçlendirmek istedi. Karşı bir hamle olarak İngiltere Aden’den bir müfreze göndererek Cebel-i Şu’b ve Celile’ye asker sevk etti. Bu noktadan sonra sınır sorunu iki gücün de birbirlerini askeri önlemlerle karşı tarafı yıldırılmaya yönelik hamleler şeklinde devam etmiştir. İngiltere Hindistan’dan askeri birlik sevk ettiği gibi önce “Hermione” ve “Intrepid” isimli iki savaş gemisini 1905 sonuna kadar ise “Proserpine” ve “Perseus” isimli savaş gemilerini bölgeye göndermiştir⁸⁸. Yine hakimiyeti altındaki kabilelere askeri yardım sağladığı gibi Osmanlı egemenlik alanındaki isyancı kabilelere de üçüncü şahıslar üzerinden silah yardımı yapmaktaydı⁸⁹. Sınır tespitleri kapsamında 1903-1905 yılları arasında komisyon faaliyetlerine devam etmiştir. 1905’te bir sınır mutabakatına varılmış ise de antlaşma ancak 9 Mart 1914’te

⁸⁴ Kübra Cengiz, *Birinci Dünya Savaş Arifesinde Neva-i Tis’a Meselesi*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2018, s.81-83.

⁸⁵ Yahya Yeşilyurt, *Yemen’de Osmanlı – İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, s.197.

⁸⁶ Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmed Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis’a Meselesi*, s.9.

⁸⁷ Aynı eser, s.15.

⁸⁸ Yeşilyurt, *Yemen’de Osmanlı – İngiliz Mücadelesi*, s.200-207.

⁸⁹ Aynı Tez, s.177.

Londra'da Hakkı Paşa tarafından imzalanarak sınır sorunu çözümlenmeye çalışılmıştır⁹⁰. Fakat savaşın başlamasıyla İngiltere'nin antlaşma ile kabul ettiği koşullarından olan Nevah-i Tis'a bölgesine asker sevk etmesiyle anlaşma meşruluğunu kaybetmiştir.

3.2. Şeyh Said Meselesi Ve Osmanlı İmparatorluğunun Aldığı Önlemler

Şeyh Said, Yemen Vilayetine bağlı Taiz Sancağı sınırları içerisinde yer alan Bab'ül Mendeb'in en uç kesimini oluşturduğundan stratejik bir önemi bulunmaktaydı⁹¹. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılış yılı olarak planlanmıştı ve bu kanalla birlikte Kızıldeniz sahilleri, ticaret gemileri için kömür depoları ve yine ticaret açısından önemli bir bölge olmaya başladı. Bu ihtiyaçları gerekçe göstererek Ocak 1869'da iki Fransız iş adamı (Mass ve Poilex), Bab'ül Mendeb'de stratejik bir nokta olan Şeyh Said arazisini buradaki Haqrani göçebelerinden 80,000 riyal fiyatla satın aldılar⁹². Osmanlı'nın bu satın alma işlemine ilk nasıl tepki verdiği bilinmemekle beraber, onların arazinin satışı hakkındaki ilk bilgileri İngiltere'nin Aden'de görevli bir İngiliz komutanından aldığını bilmekteyiz. Komutanın bu satış ile ilgili bilgileri Yemen mutasarrıfına ulaştırmış olmasına rağmen Osmanlı idarecilerinin bu konuda ciddi bir önlem almadıklarından ve mevcut durumdan şikâyet etmekteydi⁹³. 1870'te Fransız şirketinin Şeyh Said'deki araziye Fransa hükümetine satması sonrasında, Osmanlı Devleti Fransa hükümeti nezdinde durumu protesto etmiştir. Bunu 1872'de "Eses" isimli Fransız kruvazörünün Şeyh Said'i işgal etmek adına karaya asker çıkarma girişiminde bulunduğu başarısız bir hamle takip etmiştir⁹⁴. Şüphesiz bu hamle ile Fransa, Şeyh Said arazisindeki meşruluğunu güçlendirmek istemişti. Öyle ki, bu satın alma işlemi Osmanlı Devleti nezdinde hiçbir girişim olmadan doğrudan bölgedeki kabilelerce yapılan ikili anlaşmayla gerçekleştirildiğinden, Osmanlı Devletince anlaşmanın hükmü yoktu. Osmanlı Devleti ilerleyen süreçte, Fransızların Şeyh Said'e yerleşmelerine engel olmaya yönelik bir dizi fiili hamlelerde bulundu. Buna karşı Fransa hükümeti, Osmanlı Devleti'nin bölgeden vergi alamadığını dolayısıyla bahsi geçen arazinin doğrudan Osmanlı kontrolünde olamayacağını ileri sürerek Osmanlı egemenliğinin meşruluğuna yönelik hamlede bulundu⁹⁵.

Fransa'nın Şeyh Said arazisini devletler arası bir meseleye dönüştürmesinde, Kızıldeniz'in girişinde Bab'ül Mendeb boğazının karşısında bulunan Perim Adası'nın 1857'de İngiltere tarafından ikinci kez işgal edilerek daimî bir nokta teşkil etmesi yer almaktaydı. Bu noktada İngiltere, Kızıldeniz'de giriş çıkışları kontrol eden bir mevkiye sahip olmuştu. Fransızlar Şeyh Said arazisini ele geçirerek bu nokta da İngiltere'yi dengelemeye ve Yemen ticaretine yön verebileceklerine inanmaktaydılar⁹⁶. Genel itibariyle Fransa-Prusya savaşı sonrasında Fransızların Şeyh Said'e olan ilgisi azalmış bulunuyordu. Hatta 1873'te İngiltere'nin Bab'ül Mendeb burnuna kadar uzanan sahada hâkimiyetini tasdik eden bir antlaşma, Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında imzalanmıştır. 1884'te Şeyh Said, Osmanlılar tarafından kesin olarak ele geçirilmiş, Türk birliklerinin Şeyh Said arazisinde kalıcı istihkamlar da inşa etmiş olmaları karşısında Fransa Hükümeti mevcut duruma rıza göstermek zorunda kalmış bulunmaktaydı⁹⁷. Fakat tam anlamıyla Fransa'nın bölgeye olan ilgisinin kaybolmadığını Türk-İtalyan Savaşı'nda, İtalya'nın Şeyh Said'i bombardıman etmesi karşısında

⁹⁰ Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmed Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s.19.

⁹¹ Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmed Nabi, *Şeyh Said Meselesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334, s.2.

⁹² Caesar E. Farah, *The Sultan's Yemen, Nineteenth-Century Challenges to Ottoman Rule*, I. B. Tauris & Co. Ltd. London 2002, s.131-132.

⁹³ İlhan Ekinci, "Kızıldeniz'in Güneyinde Rekabet – Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi", *Belleten* LXIX, 255, TTK Yay. Ankara 2005, s.571-572.

⁹⁴ Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmed Nabi, *Şeyh Said Meselesi*, s.2.

⁹⁵ Durmuş Akalın, "Yemen'de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı-Fransız Rekabeti (1868-1912)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/1, 2015, s.12-13.

⁹⁶ "Paris - January 22nd 1897", *Records of Yemen*, Vol. IV, (Ed. Doreen Ingrams and Leila Ingrams), Archive Edition 1993, s.493.

⁹⁷ Akalın, "Yemen'de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde", s.28.

İtalya’yı protesto ederek arazinin Türk toprağı olmadığını, kendilerine ait olduğunu ileri sürmelerinden anlamaktayız.

Sonuç itibariyle Osmanlı Devleti’nin, Şeyh Said meselesiyle Avrupa’nın bölgeye olan ilgisine karşı, bölgenin kendisine ait olduğuna dair birtakım önlemler alma ihtiyacı hissettiğini görmekteyiz. Özellikle iletişim sorununun varlığından dolayı telgraf hatlarına daha fazla önem vermeye başladı. Diğer bir girişim ise burada bir koğuş, bir istihkâm, bir bölüklük kışla, iki top ve tepenin üst noktasında bir karakol, cephanelik, bir telgrafhane ve cami inşa ettirildi. Karakolda resmi günlerde sancak çekilerek, Şeyh Said önünden geçen gemilere de selam merasimi yapılmaya başlandı. Böylelikle Osmanlı Devleti’nin arazi üzerindeki hakimiyetini meşrulaştıran hamlelerle Fransızların taleplerine karşı cevap verilmeye çalışıldı⁹⁸.

3.3. Farasan Adaları Ve Alman İstekleri

Farasan Adaları Yemen Vilayetinin kuzeybatı sahilleri karşısında bulunan irili ufaklı birçok ada grubundan oluşmaktadır. Osmanlı idari taksimatında Yemen Vilayeti sınırları dahilinde bulunmaktaydı. Farasan su ve tarım bakımından sınırlı imkanlara sahip olduğundan az bir nüfus sahipti ve yerleşik halk genel itibariyle balıkçılık ve inci ticareti üzerinden geçimini sağlamaktaydı. Farasan Adaları, Kızıldeniz sahilleri ve adaları gibi Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla birlikte lojistik ve stratejik açıdan önemli bir nokta haline gelmiştir. 1900’lü yılların başında Almanya, Farasan’ın Kum Adası’nda Uzak Doğu’daki savaş nedeniyle gidip gelen savaş gemilerine kömür sağlanması adına bir kömür deposu inşası için Babiâli’den imtiyaz talep etmiştir. Fakat Osmanlı Devleti bu imtiyazın diğer ülkeler için bir emsal teşkil edeceğini ve diğer ülkelerin de böyle istekleri olacağından bu talebi reddetmiştir⁹⁹. Fakat bu diplomatik girişimden bir netice alamayan Almanya, 20 Ekim 1900’de Kum Adası’na 20 ton kömür ve depo malzemeleri sevk etmişti¹⁰⁰. Sonraki süreçte Almanya, Türk tarafına, burada inşa edilecek deponun arazinin kiralınmasını ve Alman askerlerinin de korumasına olanak sağlayacak bir imtiyaz talebinde bulundu. Osmanlı hükümeti ise burada bir kömür deposu inşa ederek onlara kömür depolarının kiralanabileceğini ve ancak buranın güvenliği için iki adet Alman askerinin görev yapabileceği alternatif bir seçenekle Almanya’ya cevap verdi¹⁰¹.

Bu alternatif adım Almanya ile gelişen ilişkilerin bozulmasının önüne geçmek adına bir oyalama girişimiydi. Hükümet daha sonrasında adadaki egemenliğine mal olacak bir zemine mahal vermemek adına kömür deposunun kendisi yaparak kömür satmayı teklif etmiştir¹⁰². Fakat bu fikre Almanların sıcak bakmadığını, onların herhangi bir girişimde bulunmayarak burayı terk etmelerinden anlamaktayız. Öyle ki 1905 tarihli bir raporda, istediklerini elde edemedikleri için 100 ton kadar kömürün ve buraya bir iskele inşa etmek adına getirdikleri kerestelerin çıkarıldıkları sahile dağılmış vaziyette olduğunu görmekteyiz¹⁰³. Almanya’nın buradaki yığınağını tahliye etmeyerek defacto bir durum yaratmak niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki 1905’te ve 1908 tarihlerinde dahi Babiâli nezdinde girişimlerde bulunarak isteklerinin karşılanmasını talep etmekteydiler. Fakat 1. Dünya Savaşı’yla birlikte adanın İngilizler tarafından işgali nedeniyle 1901 yılında Almanya ile varılan anlaşmanın yerine yeni bir anlaşmanın yapılması gündeme gelmiştir¹⁰⁴.

Sonuç

⁹⁸ Ekinci, “Kızıldeniz’in Güneyinde Rekabet”, s.577-579.

⁹⁹ Fahreddin ve Mehmed Nabi. *Fersan Adaları Meselesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334, s.3.

¹⁰⁰ “Particulars regarding the acquisition of Farasan by the German Government furnished by a respectable native at Hodeida, an employe of well-known local firm at Aden”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.791.

¹⁰¹ Rumbeyoğlu Fahreddin ve Mehmed Nabi. *Fersan Adaları Meselesi*, s.4.

¹⁰² Ekinci, “Kızıldeniz’in Güneyinde Rekabet”, s.589-590.

¹⁰³ “Commander Hill to Senior Naval Officer, Aden”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.795.

¹⁰⁴ Fahreddin ve Mehmed Nabi. *Fersan Adaları Meselesi*, s.4.

XIX. yüzyıl dünyanın hızlıca küreselleştiği ve bu küreselleşmeye bağlı yeni pazarların, ticari yolların ortaya çıktığı bir yüzyıl olmuştur. Bu küreselleşmenin ortaya çıkardığı en önemli gelişmelerden biri de dünya ticaretini büyük ölçüde değiştirmesi bakımından Süveyş Kanalı'nın açılmasıdır. Süveyş Kanalıyla birlikte eskiden büyük oranda Osmanlı İmparatorluğu hakimiyeti altında bulunan Kızıldeniz, artık uluslararası bir statüye yükselmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yol üzerindeki topraklarını koruması güçleşmiştir. Kızıldeniz'de güçlü kıyıdaş ülkelerin bulunması büyük sorunları da beraberinde getirmekteydi. Güçlü komşular sorununun yanında, isyanların yarattığı anarşi ortamından memnun olmayan bir halk kitlesi de oluşturmuştu. Bu hoşnutsuzluk görevini kötüye kullanan idari memurların varlığıyla da zaman zaman isyanlara neden olmaktadır. Osmanlı idaresine karşı hoşnutsuzluk ise 1902'de başlayan kuraklığın yarattığı kıtlık ile en yüksek noktasına ulaştı. Öyle ki kıtlığın toplum üzerinde yarattığı manevi ve ahlaki çöküntü inanılmaz bir boyuta çıkmıştı¹⁰⁵. Kıtlık sonrası dönemde toplumun daha radikal inançlar çevresinde örgütlendiği görülebilmekteydi, kıtlık öncesinde Şii imamlara karşı Osmanlı idaresini destekleyen Şafii mezhebine mensup yerliler arasında, Seyid İdrisi'nin yarattığı "ilahi" imaj geniş bir taraftar toplayabilmişti. Yemen'de kabilelerinin kendi başlarına hareket etmeleri de başlı başına bir sorun yaratmaktaydı. Yemen'e ekonomik ve siyasi ilginin arttığı bu süreçte isyancılara, yabancı ülkeler tarafından sempatiyle yaklaşılmaktaydı¹⁰⁶. Emperyal devletlerin bu süreçte kurdukları ilişkiler Türk-İtalyan Savaşı'nda ve I. Dünya Savaşı'nda iş birliğine gidecekleri kabileleri tanıma fırsatı sağladı. Yemen'de Osmanlı yönetimine sadık kabileler de bulunmaktaydı. Zeydiler ve İdrisi'nin isyanlarına dahil olan kabileler çoğunlukla isteksiz bir şekilde bu isyanlarda bulunuyordu¹⁰⁷. Yine İmam Yahya'nın 1911 Dean Anlaşmasıyla kazanılması I. Dünya Savaşı' süresince, Yemen'de Türk birliklerinin tutunması açısından önemli bir müttefiklik yaratmıştı¹⁰⁸. Fakat İmam'ın sadakati en nihayetinde İngiltere ve İdrisi'nin politikalarına karşı duyduğu rahatsızlıktı.

Yemen İsyancıları Osmanlı Devleti için büyük kayıplara neden olmuş ve çözülmesi zor bir mesele olarak içinde bulunduğu son yüzyıla damga vurmuştur. Anadolu ve Balkanlardan getirilen insan kaynağı isyanların bastırılmasında harcanmıştır. Fakat tam manasıyla kesin başarılar elde edilemediğinden, Arap coğrafyasının güvenliği için devletin kaynakları kesintisiz bir şekilde harcanmaktaydı. Öyle ki sadece 1905 isyanında Yemen'e 55 bin asker sevk edildi, bunlardan 30 bini Yemen'de hayatını kaybetti. 30 bin askerin, 9 bini sadece kolera salgını nedeniyle hayatını kaybetmişti. Osmanlı Devleti yılda ortalama 10 bin adam ve 500 bin Pound'u Yemen'de isyanları bastırmak için harcamaktaydı¹⁰⁹. İnsan ve mali kaynaklardaki kayıpların yüksekliğinden dolayı askeri operasyonlar, asilerin çıkardığı isyanları bastırıp mühimmatları toplanamadan sonlandırılmak zorunda kalınmaktaydı. Bölge silahlardan arındırılmak yerine kabile şefleri nezdinde girişimlerle devlete bağlılıkları tekrardan sağlanmaya çalışılırdı. Bu kapsamda kabilelere ayrı ayrı para ödenerek

¹⁰⁵ İngiltere'nin Hudeyde Viskonsülü G. A. Richardson, raporlarında açlığın boyutunu çarpıcı şekilde aktarmaktaydı. Onun kayıtlarından gümrük binası ve çevresinde birçok insanın gemilerle ithal edilen ürünlere erişmek adına konakladığını, sokakta açlıktan hayatını kaybeden birçok insan cesedinin yer aldığını öğrenmekteyiz. Notlarında Yemen'de yaşanan kıtlığın boyutunu daha iyi anlayabileceğimiz kayıtlara da yer vermektedir. Öyle ki kıtlık ve savaş gibi olağan üstü durumlarda her toplumda görülebilecek toplumsal ahlaki çöküntüye 1903-1905 Yemen kıtlığında rastlamak mümkündür. Richardson, gıda maddelerine ulaşmak amacıyla yerliler arasında eşlerini ve kızlarını Osmanlı memurlarına satma hadiselerinin yaygınlaştığına dikkat çekmekteydi. *Records of Yemen*, Vol. V, s.419-420; Açlığın toplumlarda yozlaşmaya ve bireyler üzerinde ahlaki yıkımlara neden olduğu II. Dünya Savaşı'nda ve sonrasındaki çalışmalarda daha iyi anlaşılmıştır. Özellikle ailevi bağlar çocuk-ebeveyn ilişkisindeki kopukluklar açısından geniş bilgi için bkz., Helene J. Sinnreich, *The Physical, Mental, and Social effects of Hunger, The Atrocity of Hunger, Starvation in the Warsaw, Lodz, and Krakow Ghettos during World War II*, Cambridge University Press (Çevrimiçi Baskı February 2023).

¹⁰⁶ Baldry, "al-Yaman and the Turkish Occupation", s.175.

¹⁰⁷ Yaccob, "Yemeni opposition to Ottoman rule", s.416.

¹⁰⁸ Ü. Gülsüm Polat, *Türk-Arap İlişkileri, Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.155.

¹⁰⁹ Baldry, "al-Yaman and the Turkish Occupation", s.176-179.

sadakatleri satın alınma yolu hükümet tarafından daha ekonomik bir çözüm olarak değerlendirildi¹¹⁰. Yemen’de Osmanlı hükümeti sadece Avrupalı güçlerle veya isyanlarla uğraşmamaktaydı. İsyanların Yemen ekonomisi ve tarımı üzerinde yarattığı tahriplerin iyileştirilmesi için de mücadele etmekteydi. Osmanlı nüfuzunun sağlanması açısından ıslahat hamleleri kapsamında okul, yol ve ibadethane yapımı ile ekonomik gelişim açısından tarımın geliştirilmesi adına hamlelerde bulunulmaktaydı. İslahat kapsamında yerlilerden oluşturulmak üzere bir ordu dahi teşekkül edilmesi planlanmıştır ve bu kapsamda Milli Taburlar organize edilmiştir¹¹¹. Diğer bir taraftan telgraf ve demir yolu projeleriyle merkez ile olan iletişimini güçlendirerek denetimin sağlanması amaçlanmıştır. Fakat bu girişimler de sık sık yaşanan isyanlar ve en nihayetinde I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla muvaffak olunamamıştır.

¹¹⁰ İnönü, *Genç Subaylık Yıllarım*, s.86-87.

¹¹¹ “Sir N. O’Conor to the Marquess of Lansdowne”, *Records of Yemen*, Vol. V, s.432.

EKLER:**Ek-1:**

BRITISH MONETARY SYSTEM (for calculations contained within the Roseboom Books):

Given: Pound (£)
 Shilling (s) - 20 shillings = 1 pound.
 Pence (d) - 12 pence = 1 shilling.
 240 pence = 1 pound.
 Farthing (f) - 4 farthings = 1 pence.
 48 farthings = 1 shilling.
 960 farthings = 1 pound.

The Roseboom Books, when recording account information, usually have three (3) columns representing Pounds, Shillings, and Pence. For example:

	£	s	d
One widget	3	2	1

This would be pronounced: "three pounds, two, & one" (representing three pounds, two shillings, and 1 pence).

In some instances when recording money outside of the three column format and when pounds are not listed the 18th century format of £/3 is used. This would be pronounced: "six and three (representing six shillings and three pence).

It is important to remember that 13 pence = 1 shilling and 1 pence; and 21 shillings = 1 pound and 1 shilling¹.

A calculation example using the above is as follows:

115 Gal's of Rum @ 3/4 = 19 Pounds, 3 Shillings, 4 Pence

Step 1: Gal's X's shillings

¹ One pound and one shilling is also represented by a coin known as a guinea. For our calculation purposes, however, we won't concern ourselves with the Guinea. The Guinea is a gold coin, originally made of gold from the Guinea coast of Africa. The Guinea came into existence in 1663, under Charles II, when first issued they were worth one pound, or twenty shillings. The value of the guinea had fluctuated over the years from 20 to 30 shillings. A Royal Proclamation of September 1717 fixed the value of the guinea at 21 shillings. In the Great Re-coinage of 1816, the guinea was replaced as the major unit of currency by the pound. Although the last guinea was minted in 1813, the guinea as a monetary unit continued until decimalization in 1971 (http://www.dicamillocompanion.com/british_money.html).

$$115 (3) = 345 \quad \frac{345 \text{ shillings}}{20} = 17.25 \text{ Pounds}$$

$$20 (.25 \text{ Pounds}) = 5 \text{ Shillings}$$

Step 2: Gal's X's pence

$$115 (4) = 460 \quad \frac{460 \text{ Pence}}{12} = 38.333 \text{ Shillings}$$

$$12 (.0333) = 3.99 \text{ or } 4 \text{ Pence}$$

Summary:	£	s	d	
	17	5		
	0	38	4	
	17	43	4	
	+2	-40	0	Convert excess shillings to pounds (20
Shillings = 1				pound). Then add the number of pounds that
were	19	3	4	converted.

<https://www.nps.gov/fost/learn/historyculture/upload/BRITISH-MONETARY-SYSTEM.pdf> erişim tarihi [08.05.2024]

Bibliyografya

Basılmış Arşiv Belgeleri

Records of Yemen, Vol. IV (1872-1899), Vol. V (1900-1914), Vol. VI (1914-1923) (ed. Doreen Ingrams and Leila Ingrams), Archive Edition 1993.

Qatar Digital Library

IOR/L/MIL/17/16/14

Hatırat, Kitap ve Makaleler

ABİŞ, Recep Ali, *I. Dünya Savaş’ında Kızıldeniz’de Osmanlı Adaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya 2021.

AKALIN, Durmuş, “Yemen’de Şeyh Said Adlı Arazi Çevresinde Osmanlı-Fransız Rekabeti (1868-1912)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/1, 2015, s.1-44.

AKALIN, Durmuş, “Kızıldeniz’de Cibuti Üzerinden Yapılan Silah Kaçakçılığının Yemen’e Etkileri ve Osmanlı Devleti (1898-1914)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.34, Sayı.58, 2015, s. 651-686.

BALDRY, John, “al-Yaman and the Turkish Occupation 1849-1914”, *Arabica*, T.23, Fasc. 2, 1976, s.156-196.

BARLAK, Yasemin, *Dinî ve Siyasî Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2013.

BAYTAR, Fatıma Hilal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yemen’de Zeydi İmam Yahya’nın İsyanı (1904-1914)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2015.

BURY, George Wyman, *Arabia Infelix or the Turks in Yamen*, Macmillan and Co., Limited, London 1915.

CENGİZ, Kübra, *Birinci Dünya Savaş Arifesinde Nevahi-i Tis’a Meselesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2018.

ÇAKAR, Sinan, *Kızıldeniz’de İnsan ve Silah Kaçakçılığı (1890-1910)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019.

DRESCH, Paul, *Tribes, Government and History in Yemen*, Clarendon Press, Oxford 1989.

DUYSAK, Cabir, *Osmanlı Belgelerine Göre Asîr Bölgesi’nde Seyyid İdrisî İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

EKİNCİ, İlhan , “Kızıldeniz’in Güneyinde Rekabet – Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi”, *Belleten* C. LXIX, Sayı: 255, TTK Yayınları., Ankara 2005.

FARAH, E. Farah, *The Sultan’s Yemen, Nineteenth-Century Challenges to Ottoman Rule*, London: I. B. Tauris & Co. Ltd, 2002.

GÖKALP, Yusuf, “Zeydiyye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul, 2013.

GREEN, Thomas, *Italian Relations with Yemen, 1904-1912*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Department of History and Archaeology of the American University of Beyrut, Lübnan Beyrut, 1967.

- GROHHMANN, Adolf “Yemen”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul, 1986.
- İNÖNÜ, İsmet *Genç Subaylık Yıllarım, 1884-1918*, (S. Selek, Haz.) İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi, 1997.
- İZZET PAŞA, Ahmet, *Feryadım*, (Haz. S. İ. Furgaç,- Y Kanar), C.1, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- KORKMAZ, Mehmet, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz’de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.
- KURT, Halil, “Yemen”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.43, İstanbul 2013.
- PAŞA, Rüştü, *Ah O Yemen’dir Yemen Hatıratı*, Haz. F. Yılmaz, Berikan Yayınevi, Ankara 2004.
- POLAT, Ü. Gülsüm, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yemen ile İlişkiler (1911-1938)” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33 (2): 96, 2017, s.113-154.
- POLAT, Ü. Gülsüm, *Türk-Arap İlişkileri, Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- ROBBINS, R. Robert, “The Legal Status of Aden Colony and the Aden Protectorate”, *The American Journal of International Law*, Vol. 33, No. 4, 1939, s. 700-715.
- RUMBEYOĞLU, Fahreddin, Mehmed NABİ, *Aden ve Nevâhi-i Tis’a Meselesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul (1334a)
- RUMBEYOĞLU, Fahreddin, Mehmed NABİ, *Fersan Adaları Meselesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul (1334c).
- RUMBEYOĞLU, Fahreddin, Mehmed NABİ, *Şeyh Said Meselesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul (1334b)
- WEIR, Shelagh, *A Tribal Order, Politics and Law in the Mountains of Yemen*, Texas: University of Texas Press, 2007.
- YACCOB, A. Rauh, “Yemeni opposition to Ottoman rule: an overview”, *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, Vol. 42, Papers from the fifth meeting of the Seminar for Arabian Studies held at the British Museum to 30 July 2012, s. 411-419.
- YEŞİLYURT, Yahya, *Yemen’de Osmanlı - İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

Cilt/Vol.: 2-Sayı/Issue: 3
Haziran 2024/June 2024

Başvuru/Submitted: 30 Nisan 2024/ 30 April 2024
Kabul/accepted: 14 Mayıs 2024/14 May 2024

<https://tarihtetkikleri.com>

DOI Number: 10.5281/zenodo.11366915

Araştırma Makalesi

Altı ayda bir yayınlanan hakemli, tarih dergisi
A refereed history journal published every six months

Yeni Belgelerin Işığında Kıbrıs'ta Kanlı Noel

Simge ALAN*

Özet

16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle adadaki İngiliz egemenliği sona ermiştir. Yeni Cumhurbaşkanı III. Makarios, Cumhurbaşkanı Muavini Dr. Fazıl Küçük ile adadaki Türk ve Rum cemaatlerini birlikte yönetmeye başlamıştır. Yönetimdeki fikir ayrılıkları, 1961 yılında, vergi problemleri ve Türklerin kamu hizmetlerinde 70/30 oranında çalışma kanununu bulunmasına rağmen uygulanmaması gibi sebeplerle gerginlikler artmıştır. 30 Kasım 1963 tarihinde Makarios, anayasanın 13 maddesi ile ilgili değişiklik önermiştir. Bu değişiklikler, Türkleri adada bir azınlık olarak göstermiş ve Türk cemaati tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İki toplum arası gerginliğin zirvede olduğu bu dönemde 4 Aralık 1963 günü Baf Kapısında bulunan, Rumlarca 'kahraman' ilan edilen EOKA mensubu Markos Drakos heykeline saldırı gerçekleştirilmiştir. Saldırı failinin Türkler olduğu iddiası ile Rumlar, 'Akritas Planını' uygulamaya koymuştur. Kurulduğu günden beri yeraltında kalan TMT, Türkleri koruma amacıyla yer yüzüne çıkmıştır. 21 Aralık 1963 günü, Tahtakale mahallesinde 10 kişilik bir Türk grubunu aramaya tabi tutmak amacıyla durduran EOKA'lı Rumlar, Türkler tarafından direnişle karşılaşınca iki Türkü öldürmüşlerdir. Katliamlar günden güne bölgede artmıştır. Küçük Kaymaklı ve Kumsal bölgelerinde acımasızca öldürülen Türkler arasında Kıbrıs Türk Kuvvetleri alayında görevli Binbaşı Nihat İlhan'ın ailesi de vardır. Bu çalışmada, Kıbrıs Türkü'nün katledildiği tarihe 'Kanlı Noel' olarak geçen olay, döneminde Kıbrıs'ta Rumlar tarafından, Rumca çıkarılan Eleftheria ve sahibi EOKAcı Nikos Sampson olan İ Mahi gazeteleri incelenmiş ve Türk kaynakları ile karşılaştırılarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Kanlı Noel, Rum Basını, Türk Basını, EOKA

Bloody Christmas in Cyprus in the Light of New Documents

Abstract

With the declaration of the Republic of Cyprus on August 16, 1960, British sovereignty over the island came to an end. The new President Makarios III, together with his Vice President Dr. Fazıl Küçük, started to govern the Turkish and Greek communities on the island together. Tensions increased in 1961 due to differences of opinion in the administration, tax problems and the fact that the law on the 70/30 ratio of Turks in public services was not implemented despite its existence. On November 30, 1963, Makarios proposed amendments to 13 articles of the constitution. These amendments portrayed Turks as a minority on the island and were met with reaction by the Turkish community. During this period when the tension between the two communities was at its peak, on 4 December 1963, the statue of EOKA member Markos Drakos, who was declared a 'hero' by the Greeks, was attacked at the

* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir/Türkiye, simgealan17@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-4593-8548>

Paphos Gate. With the claim that the perpetrators of the attack were Turks, the Greeks put the 'Akritas Plan' into practice. TMT, which had operating in shadows since its establishment, stepped out of the shadows to protect the Turks. On 21 December 1963, Greek EOKA members stopped a group of 10 Turks in Tahtakale neighbourhood in order to search them and killed two Turks when they encountered resistance from the Turks. Massacres increased day by day in the region. Among the Turks who were brutally murdered in Küçük Kaymaklı and Kumsal areas was the family of Major Nihat İlhan, a member of the Turkish Cypriot Forces forces. In this study, Eleftheria, a Greek language newspaper published by the Greek Cypriots in Cyprus during the period of the event known as 'Bloody Christmas', in which the Turkish Cypriots were massacred, and I Mahi, owned by EOKA member Nikos Sampson, were examined and analysed by comparing them with Turkish sources.

Keywords: Cyprus, Bloody Christmas, Greek Press, Turkish Press, EOKA

Giriş

16 Ağustos 1960 günü Vali Konağında imzalanan Lefkoşa Antlaşması ile Kıbrıs Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçilen Makarios, imza töreninde adanın ilk defa Yunan idaresine geçtiğinden bahsetmiştir.¹ Oysaki Kıbrıs, tarihinde hiçbir zaman Yunan egemenliğinde olmadığı gibi Makarios'un bahsettiği garantörlük haklarını Yunanistan, Türkiye ile de paylaşıyordu. Kabinede ise Polikarpos Yorgacis, Spiros Kiprianou ve Tassos Papadopoulos² gibi EOKA (Ethniki Organosis Kypriakon Agoniston/Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü) ile anılmış isimler de bulunmaktadır.

Yıllardır birlikte yaşamaya çalışan Türk ve Rum cemaatleri arasında anlaşmazlıklar zaman zaman meydana gelmiştir. Rum cemaati, Megali İdeanın bir parçası olan Enosis için başta İngiliz hükümetine daha sonra Türk cemaatine isyan başlatmıştır. Enosis, Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşme ülküsüdür. Daha önceleri Girit Adası ile anılan bu amaç başarılı olmuştur. Enosis için yapılan ilk ayaklanmalardan biri 18 Ekim 1931 yılında başlayan isyandır. İsyan, İngiliz egemenliğine karşı başlatılmış ve sonucunda 7 kişinin ölümü ve 67 kişinin yaralanmasıyla bastırılmıştır.³ 15 Ocak 1950 tarihinde Rum Ortodoks Kilisesinde yapılan, Katolik Rumların ve Türklerin katılmadığı plebisit de Yunanistan ile birleşmeyi oylamıştır. Hukuki geçerliliği olmayan bu plebisitte %96 oy ile Yunanistan ile birleşmeyi kabul etmiştir.⁴ 1955 yılının Nisan ayında kurulan EOKA da (Ethniki Organosis Kypriakon Agoniston\Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü) Enosis amacı için kurulmuştur ve şiddet kullanarak nihai hedefe ulaşmayı arzulamıştır.

1961 yılı itibariyle Kıbrıs Cumhuriyeti'nde sorunlar başlamıştır. Bunlardan biri vergi sorunudur. Yeni bir vergi düzenlenmesi getirilmesi gereklidir ancak Rum yöneticiler bu sorunu mümkün olduğunca ertelemiştir. Sonunda Makarios vergi yasalarında eskiye dönük bir değişiklik yaparak gelirden vergi almaya karar vermiştir. Bu kararın anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle Denктаş, kararın iptal edilmesi için Anayasa Mahkemesine dava açmıştır.⁵

1. Anlaşmazlıklar ve Akritas Planı

Makarios, 30 Kasım 1963 tarihinde anayasanın 13 maddesi ile ilgili değişiklik önermiştir. 'Makarios'un 13 Noktası' olarak bilinen öneriler, Cumhurbaşkanı Yardımcısının vekalet görevlerinde

¹ Nihat Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara 1975, s. 172.

² Giasemi Ververi, *Yunanistan Perspektifinden Kıbrıs Sorunu*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2015, s. 45.

³ Abdulhaluk Çay, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel 1963*, Sevinç Matbaası, Ankara 1989, s. 27.

⁴ Çay, age., s. 36.

⁵ Fatime Nas, *Uluslararası Alanda Kıbrıs Sorunu (1960-1965)*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış yüksek Lisans Tezi, Niğde 2013, s. 39.

değişiklik yapılması, belediyelerin, adalet mekanizmasının ve güvenlik kuvvetlerinin birleştirilmesi, veto haklarının kaldırılması ve anayasal değişikliklerde her iki toplumun da çoğunluğunun sağlanması gibi kabul edilmesi mümkün olmayan değişikliklerdir.⁶ Nitekim söz konusu değişiklik teklifi Türk liderliği tarafından 6 Aralık 1963 tarihinde reddedilmiştir.

Makarios, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni Enosis yolunda bir basamak olarak görmüştür. Türkler, bu amaç yolunda adada bir engel idi. Önce Türkleri sindirme girişimleri başlatılmıştır. Adada bir azınlık olduklarını bu nedenle ada yönetiminde söz sahibi olanın Rumlar olduğunu iddia etmişlerdir. Anayasal yollar ile Enosis'e ulaşamayacağını farkında olan Rumlar, şiddet kullanarak Türkleri göçe zorlamıştır. İngiltere'nin Kıbrıs politikaları ve Rumların tedhiş hareketleri nedeniyle son verilere göre Türkiye'de 235.000, İngiltere'de 120.000, Avustralya'da 40.000, Amerika ve Kanada'da 17.000 civarında Kıbrıslı Türk yaşamaktadır.⁷ İçişleri Bakanı Yorgacis, iki toplum arası gerginliğin zirvede olduğu bu dönemde "İ Organosi" (Örgüt)⁸ isimli yeni bir oluşum kurmuştur. Örgütün üye sayısı 1963 sonlarında 1800'e kadar ulaşmıştır. Akritas isimli bir planla örgütün amaçları listelenmiştir. Aynı zamanda Yorgacis de bu kod adını kullanmıştır. Kıbrıs Rumları, Yunanistan ile birleşme ülkeleri, yani Enosis için 21 Aralık 1963 tarihinden itibaren "Akritas Planını" uygulamaya başlamışlardır. 2 Haziran 1968 tarihinde Beyrut'ta yapılan görüşmelerde Kıbrıs Rum lideri Glafkos Kleridis, plan hakkında şunları belirtmiştir:⁹

"O planı biliyorum. Akritas namı müstearının Yorgacis'e ait olduğu doğrudur, fakat planı yazan ve hazırlayan o değildir. Sizde olduğu gibi bizde de Yunan subayları gençlerimizi eğitime tabi tutuyorlardı. Bir teşkilat kurmuşlardı. Her şeyi hazırlarlar, imza için Yorgacis'e getirirlerdi. Yorgacis de bunları imzalardı."

Akritas planını, ilk kez Patris gazetesi 21 Nisan 1967 günü sansürlü şekilde yayınlansa da Glafkos Kleridis'in Anılar isimli kitabında bütün halinde yer almıştır. Haberde planın genel hareket kısmından bahsedilmiştir. Örgütün başkanının İçişleri Bakanı Polikarpos Georgatzis, Başkan Vekili Çalışma Bakanı Tassos Papadopulos, Kurmay Başkanı Mebus Nikos Koççis ve Kurmay Daireleri Müdürü Temsilciler Meclisi Başkanı Glafkos Kleridis olduğu belirtilen planda aynı zamanda teşkilatlanma, görevler ve yerleri, silahlar, cephaneler ve Türklere nasıl saldırılacağı ile ilgili bilgiler verilmiştir.¹⁰

Planın genel prensiplerden oluşan bölüm dışta kullanılacak metot ve iç cephe olarak ikiye ayrılmıştır. Dışta kullanılacak metotta ilk hedef, Kıbrıs meselesinin çözülmediğini, yapılan antlaşmaların adil olmadığını ve bu antlaşmaların iki toplumun da rızası olmadan yapıldığını ve Türklerin adada bir azınlık olarak olumsuz davranışlar sergileyen taraf olduğunu dünya kamuoyuna kanıtlanmasıdır. Kıbrıs Rumların, self-determinasyon haklarını kullanabilmeleri için Garanti ve İttifak Antlaşmalarından kurtulmaları gerekmektedir. Planın bu kısmında amaç budur. İç cephe kısmında ise kullanılacak yöntemin milli ülkelerini etkilememesi için uygulanacak taktikler bulunmaktadır. Türklerle uzlaşma çabalarının yetersiz kaldığı, birlikte yaşamının artık mümkün olmadığı ve tüm bu çabalara rağmen Türklerin şiddetle ve saldırı kullanarak karşılık verdiğini, bu durumda Türklerin bu girişimlerinin yine şiddet kullanarak önlenmesi gerektiği gibi iddialar belirtilmiştir.¹¹ Örgütün elindeki

⁶ Ahmet Tolgay, *Kanlı Noel*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1993, s. 25-36.

⁷ Gökhan Karakaya, 1964 Kıbrıs Krizi ve Türkiye Kamuoyunun Tepkisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı 2018, s. 10

⁸ Niyazi Kızılyürek, *Daha Önceleri Neredeydiniz?*, Birikim Yayınları, İstanbul 2009, s. 19.

⁹ Ulvi Keser, "21 Aralık 1963 Kanlı Noel, Kumsal Faciası ve Bugüne Yansımaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.11, S. 23, (Güz 2011), s.97.

¹⁰ Ayhan Cankut, "Rumların Akritas Soykırım Planları ve Kıbrıs'ta Çözumsuzlüğün Başlangıcı", *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, C. 8 S. 9, (2021), s. 75; Rauf R. Denктаş, *Kıbrıs Girit Olmasın*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 157.

¹¹ Cankut, agm., s. 75

silahlar, Rum kaynaklara göre EOKA'dan kalan ve Yorgacis'in kaçak getirttiği silahlardır.¹² Ancak Yunanistan, Mısır ve Rum dostu ülkelerden de silah temin edilmiştir.¹³

2.Kanlı Noel

4 Aralık 1963 tarihinde EOKA üyeleri, eski bir EOKA “kahramanı” olan Markos Drakos'un Baf Kapısı'nda bulunan heykelini bombalamış ve Kıbrıs Türkleri, bu eylemi kendilerinin gerçekleştirdiğine dair itham altında bırakılmıştır. Bu olay sonucu gerginlik iyice artmıştır.¹⁴ Böylece Rumlar, Akritas Planını resmen uygulamaya koymuşlardır. 21 Aralık 1963 tarihinde Girne'den Lefkoşa'ya giden Türklere ait bir otomobili durduran Rum güvenlik kuvvetleri, bir neden belirtmeden yolcuları aramaya tabi tutma istemiştir. Kadın yolcuların yoklamayı kadın polislerin yapma talebini reddeden ve direnişle karşılaşan Rumlar rastgele ateş açarak olay yerinde iki Türk'ü öldürmüştür.¹⁵

Bu olaydan birkaç saat sonra Lefkoşa Erkek Lisesindeki öğrencilere ateş açmışlar, Atatürk heykeli etrafında toplanan Türklere de bomba atmışlardır. Kıbrıs Türk Alayına alarm verilmiştir.¹⁶ Kıbrıs Rum basınından İ Mahi'nin haberine göre Türkler, cemaatler arası gerilim yaratmak amacıyla ile olayları kışkırtmıştır. Cumhuriyet Hükümeti, kalabalığın ve düzenin sağlanması ve olayların bastırılması için Rum güvenlik güçlerinden oluşan bir genel seferberlik düzenlemiştir.¹⁷ İçişleri Bakanı Yorgacis'in talimatıyla, Kıbrıs Radyo Yayın Korporasyonuna olaylar hakkında sadece Bakanlıktan gelenler haricinde hiçbir yorum ve haberin yayımlanmaması hususunda direktif verilmiştir.¹⁸ Makarios, 21 Aralık 1963 günü yayınlanan, Atina'da çıkarılan Akropolis gazetesine verdiği mülakatta, 1960 yılında imzalanan Garanti Anlaşmasının hükümsüz olduğunu ve bu konuyu Birleşmiş Milletlere taşıyabileceğini söylemiştir. Makarios'a göre Antlaşma, Birleşmiş Milletler Anayasasına uymamaktadır.¹⁹

22 Aralık 1963 günü, yaşanan olayı protesto amacıyla toplanan Kıbrıslı Türkler, Lefkoşa- Girne yolunda yürüyüş yapmış ve Rumların araçlarını taşlamış, ateşe vermişlerdir.²⁰ Eleftheria gazetesinin haberine göre, bir Türk yoldan geçen Rum-Türk sivillere rastgele ateş etmiş ancak vurularak yaralanmıştır.²¹ İ Mahi gazetesi 22 Aralık 1963 günü manşetinde “yasadışı silahlı Türk direnişinden” (Παρανομών Ενοπλών Αντιστασιν Τουρκων) bahsetmiştir.²² Ancak haberde bahsedilmeyen, söz konusu Türk direnişinin, uğradığı tacizler sonucu oluşmasıdır. Şehirlerde ve taşrada yaşanan olaylar sonucunda Türkler tarafından Rumlara karşı saldırılar yaşanmıştır. Yetkili makamlar ve kurumlar tarafından durum kontrol altına alınmış, Lefkoşa sakinleri günlük yaşamlarını aksatmamıştır. Türk mahallelerinden silah sesleri duyulmuş olsa da Rumlar tarafından tepkiyle karşılanmamıştır.²³ Rum köylerinde yaşayan Türkler, böylece göçe başlamıştır. Aysezomo köyünde beş Türk jandarmasına ateş açılmış ve bir jandarma ağır yaralanmıştır.²⁴ 23 Aralık 1963 tarihinde EOKA saldırılarına devam

¹² Makarios Druşotis, *Kıbrıs*, Galerî Kültür Yayınları, Lefkoşa 2006, s. 46.

¹³ Cankut, agm., s. 74.

¹⁴ Druşotis, age., s. 48.

¹⁵ *Akın*, 22 Aralık 1963; *Cumhuriyet* 22 Aralık 1963.

¹⁶ *Milliyet*, 22 Aralık 1963

¹⁷ *İ Mahi*, 22 Dekemvrios 1963 (22 Aralık 1963).

¹⁸ *Akın*, 22 Aralık 1963

¹⁹ *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1963.

²⁰ Stanley Mayes, *Makarios Yaşam Öyküsü*, Kalkedon, İstanbul 2019, s. 190.

²¹ *Eleftheria*, 22 Dekemvrios 1963 (22 Aralık 1963).

²² *İ Mahi*, 22 Dekemvrios 1963 (22 Aralık 1963)

²³ *Eleftheria*, 22 Dekemvrios 1963 (22 Aralık 1963).

²⁴ *Milliyet*, 23 Aralık 1963.

etmiş, Lefkoşa'da bulunan Türk Büyükelçiliğine ateş açmıştır. Olay anında 1 kişi ölmüş 5 kişi yaralanmıştır.²⁵ İ Mahi o günlerdeki kaosu şöyle anlatmaktadır:

“Kulakları sağır eden silah sesleri devam ediyordu. Silahların sesi sağır edici patlamalar başkentin atmosferini sarsıyor. Her türden silahın fırtınalı ateşi, makineli tüfek sesleri, ambulansların siren sesleri ve başkentin sokaklarından savaş alanına doğru hızla geçen polis araçları yoğun bir çatışma atmosferi oluşturuyorlar. Kurşunlar zaman zaman ofislerimizin yakınından geçiyor. Bazen savaşın başka bir noktasında yeni bir makineli tüfek sesi ile bölünen ölümcül bir sessizlik oluyor. Gazetemizin tüm yazı işleri kadrosu çalışmakta ve sizlere yayınlamaktadır:

Kıbrıs'ın başkenti, bağımsızlık savaşının en kanlı günlerinin yaşandığı dönemden beri, Pazar gecesinden sonraki gece yarısına kadar en dramatik 24 saatini yaşıyor. Büyük Lefkoşa'daki Rum ve Türk toplulukları arasındaki tüm temas noktalarında, Rum yerleşimlerini yok etmeyi amaçlayan Türk yasadışı örgütü TMT'nin organize güçleri arasında can sıkıcı sokak çatışmaları yaşanıyor. Rum polis güçleri, kanun ve düzenin uygulanması için kahramanca ve örnek bir özveriyle savaşıyor.”²⁶

Rum basını TMT'yi “yasadışı örgüt” olarak tanıtmış, savaş olarak tanımladığı katliamın bir tarafı ilan etmiştir. Türk Mukavemet Teşkilatı, kurulduğu 1 Ağustos 1958 tarihinden beri bir yeraltı örgütü olarak kalmış, Kıbrıs Türklerini savunma amacıyla açığa çıkmıştır. Kıbrıs'ta 1958 yılında hüküm süren İngiliz yönetimi de TMT'yi yasadışı ilan etmiştir. TMT'nin kurulduğu dönemden beri Alevkaya, Bozdağ, Mansur, Selçuklu ve Erenköy'de çanaklar içinde gömülü tuttuğu silahları Noel faciasıyla çıkartan TMT mücahitleri, silahların paslı ve eski olduğuyla karşılaşmıştır. TMT daha sonraları da silah sıkıntısı yaşamaya etmiştir. Eleftheria gazetesi, Türklerin gerçekleştirmiş olduğu saldırıların hesabının kanlı olduğu ile ilgili bir manşet yapmıştır. Aynı habere göre Larnaka'da hırslarından gözleri kör olan Türkler, silahsız İngilizleri öldürmüştür. Rum-Türk cemaatlerinden beklenenin daha fazla provokasyondan kaçınmak olduğu belirtilmiştir.²⁷ 24 Aralık 1963 akşamı, Terezepulos kod adlı Yunan subayı komutasındaki Rumlar Severis Un Fabrikasındaki Rumların desteğiyle Kumsal bölgesine saldırmıştır. Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayında görevli Binbaşı Nihat İlhan'ın evine saldıran Rumlar, İlhan'ın eşi Mürüvet İlhan'ı ve oğulları Murat, Kutsi ve Hakan'ı saklandıkları küvetin içinde katletmiştir. Daily Mail gazetesinin muhabiri bölgeden şöyle bildirmiştir:

“Kuşatılmış Türk tarafını dolaşmama izin verilmişti. Kumsal bölgesine götürüldüm ve kırık cam parçaları üzerinden yürüyerek bahçesinde portakal ağaçları olan ve etrafında sahipsiz siyah beyaz bir kedi dolaşan yeşil beyaz bir eve girdim. Bu evin banyosu sanki mezbahaymış gibi her taraf kan içindeydi ve banyoda birbirine sarılmış kan içinde bir kadın ve üç çocuğu ölü yatıyordu. Buna bitişik odada da bir başka ölü kadın vardı. Rehberim bu ikinci kadının ve çocukların seçkin bir Türk'ün ailesi olduğunu ve Kıbrıslı Rumlar tarafından öldürüldüğünü söyledi. Türk tarafında nereye baktıysam her yerde savaştan çıkmış kasaba görüntüsü veren trajik işaretler vardı. Kum torbaları, nöbetçilerin konumları, ellerinde silahlar, yüzlerinde yorgunluk ifadesi olan kederli insanlar. Yoksullara yardım merkezinde yaralarının üzerine yaslanan kadınlar, erkekler tanımadıkları bir dünyaya boş boş dikkatlice bakarken anlatıyorlar: ‘Onlar domdom kurşunları kullandılar. Bizim askerlerimiz ise Ankara'dan gelen ‘Hareket etmeyin.’ emrine uydular. Yunanlılar sivil giyinmişlerdi ve bize saldırdılar”²⁸

Yine Kumsal bölgesine yapılan saldırıda, Severis Un Fabrikasında, Rumları durdurmak için görevli olan 5 mücahit, 55. Bölük Komutanı, günümüz TMT Mücahitler Derneği Genel Başkanı Yılmaz Bora da yaralanmıştır. Baskının ertesi günü İ Mahi gazetesinin manşetinde, karşı saldırı yapıldığı ve

²⁵ Cumhuriyet, 24 Aralık 1963.

²⁶ İ Mahi, 24 Dekemvrios 1963 (24 Aralık 1963).

²⁷ Eleftheria, 24 Dekemvrios 1963 (24 Aralık 1963).

²⁸ Daily Mail, 28 Aralık 1963.

isyancıların her cephede ezildiği yazmaktadır.²⁹ 23 Aralık 1963 günü Cumhurbaşkanı Makarios, Cumhurbaşkanı Muavini Dr. Fazıl Küçük, İçişleri Bakanı Yorgacis, Sağlık Bakanı Niyazi Manyera ve Ziraat ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fazıl Plümer, Polis ve Jandarma Kumandanları ve Lefkoşa Polis Kumandanının da katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Toplantı sonunda Dr. Fazıl Küçük olaylar ile ilgili şu beyanati vermiştir:

“Son müessif hadiselerden üzgün olduğu muhakkaktır. Dün de size, şehitlerimizi toprağa verirken sükunet ve itidal tavsiye etmişim. Haklı davalar ancak sabır, metanet ve büyük fedakarlıklarla kazanılır. Karşı tarafın ısrarlı tahrikleri karşısında halkımızın gösterdiği büyük teenni ve itidal takdire şayandır. Memlekette dün akşamdan beri başlatılan huzursuzluk, emniyetsizlik ve vuruşmalara son verilmesi gerekmektedir. Bugün Reisi Cumhur Makarios’la buluşarak durumu müzakere ettik. O da aynı fikirde olduğunu gördüm. Müşterek, öğleden beri radyoda da söylenen beyanatımız bunun neticesinde olmuştur. İleride Polis kuvvetlerinin ne şekilde hareket edeceklerini, sivil hiçbir şahsın kendisine polis süsü vererek yollarda Türk fertlerini yoklama bahanesiyle rahatsız etmeyecekleri noktasında mutabakata vardık.

Memleketin ve vatandaşın emniyet, sükun ve selameti her şeyin üstündedir. Vatandaş korkmadan, can ve mal emniyeti içerisinde olduğuna muhakkak surette emin olarak işinde gücünde olması lazımdır. Bugünkü durum karşısında maalesef bunların hiçbirisi yoktur. Reisi Cumhur da ayrıca kendi halkına vuruşmadan vazgeçilmesi için müracaat edeceğine beni temin etti. Sulha sulhla cevap vermek şart olduğuna inanan bir milletin çocukları olduğumuzu ispat edelim. Sivil veya polis her vatandaşın teenni ve soğukkanlılık içerisinde memleket nizamına hürmet etmek vazifesidir. Memleketin selameti, vatandaşın emniyeti için hepimizin ağır başlı ve hakkından emin vatandaşlar olarak hareket etmesini hassaten rica ederim”³⁰

Rum basınında ise görüşme ile ilgili alınan kararlardan şu şekilde bahsedildi:

“Görüşmenin ardından şu resmi açıklama yapıldı: "Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı duruma başa çıkmak için alınması gereken pratik önlemleri görüşmek üzere bir araya geldi. ABD Büyükelçisi Mr. Fraser Wilkins ve İngiltere Yüksek Komiser Yardımcısı Cleary'nin hazır bulunduğu toplantıda Cumhurbaşkanı ve Başkan Yardımcısı, Kıbrıslı Rum ve Türklere bir kez daha güç kullanımına son verilmesi ve ateşkes çağrısında bulundu.”³¹

Aynı zamanda Kıbrıs Cumhuriyeti Temsilciler Meclisi üyesi Orhan Müderrisoğlu’nun karakoldan ayrılan Türk polislerin görevlerine dönmeleri ve asayişin sağlanabilmesi için Rum ve Türklere oluşan devriye ekipler oluşturulması önerisi Türklerin güvenilmezliği nedeniyle reddedilmiştir.³² Ateşkes çağrıları devam ederken Rum basını, Kıbrıslı Türklerin şiddete devam ettiğini ve Rum vatandaşlara ve polis güçlerine saldırıların devam ettiğini belirtmiştir. Türk isyancıların çok sayıda kayıp verdiğini ancak bu sayıyı sakladıkları da yazılmıştır.³³ ‘Türk Saldırısı’ başlıklı makalede yaşanan olaylar şu şekilde ele alınmıştır:

“Kıbrıs Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios’un üçlü yaklaşım girişimine, İngiliz politikası ve diplomasisini dikte eden iyi niyetin farkına vardık. Ona ve hükümetine, Kıbrıs’taki gerilimi azaltmak ve düzeni sağlamak için mümkün olan her şeyi yapmalarını tavsiye ediyoruz. Ancak diyalog şeklindeki yaklaşım Lefkoşa’da değil Ankara’da gerçekleşmek zorunda kalıyor. Çünkü Kıbrıs’taki gerilimin ve yaşanan kanlı gelişmelerin sorumlusu Ankara’dır. Kıbrıslı Türklerin, Kıbrıs Devleti’ne karşı silahlı isyanı, gerçeklerin de gösterdiği gibi, küstahça ve hatta hükümetin Başkan Yardımcısı aracılığıyla ‘hak Türklerin lehinedir’ diyerek kışkırtılmıştır. ‘Türk Milleti,

²⁹ *İ Mahi*, 25 Dekemvrios 1963 (25 Aralık 1963).

³⁰ *Bozkurt*, 24 Aralık 1963.

³¹ *İ Mahi*, 25 Dekemvrios 1963 (25 Aralık 1963).

³² *İ Mahi*, 25 Dekemvrios 1963 (25 Aralık 1963).

³³ *İ Mahi*, 25 Dekemvrios 1963 (25 Aralık 1963).

Kıbrıs Türkü'nü haklı davasında desteklemeye kararlıdır' diyerek Kıbrıs halkını tehdit etmeye devam etmektedir.

Kıbrıs Devleti Cumhurbaşkanı ve Başkan Yardımcısının daha fazla hukuka aykırılığın önlenmesi yönündeki çağrılarını Kıbrıs Türk tarafının dün akşama kadar yanıt vermemesi, provokasyon, Kıbrıs Devleti'ni harekete geçirebileceklerini düşünenlerin suçluluğunu çok açık bir şekilde dile getiriyor. Kıbrıs, Noel arifesinde minarelere yerleştirilen Hıristiyanlara saldırıyor.

Ankaralıların kanlı saldırıları ve provokasyonları karşısında Rumların gösterdiği neşe takdire şayandır. Psikolojik olarak bu, kanun ve düzene uymakla görevlendirilen kurumların kahramanlık ve fedakarlıklarla karşı karşıya kaldıklarını ve bu durumla yüzleşebilecek konumda olduklarının farkındalığından kaynaklanmaktadır. Ama Kıbrıs Rum halkının sabrının da bir sınırı var. Kıbrıs konusundaki bulimiasını hiçbir zaman gizlemeyen bu ülkenin, yeterli donanıma sahip olması ve donatılması, Türklere karşı daha fazla hoşgörü gösterilmesi, vatanseverlik vicdanıyla bağdaşmaz. Ankara, buradaki vatandaşlarına şiddeti derhal durdurmaları talimatını vermeyen tavrını değiştirmese, bir bütün olarak Kıbrıs Rum halkı, kahraman evlatlarının saflarına rağmen kendilerini ateş hattına atmak, mihrapları ve ocakları savunmak zorunda kalacaktır. Azınlık hedefinin dışarıdan kıskırttığı saldırılara karşı savunma yükünü şimdiye kadar üstlenmişlerdir.

Büyük Kıbrıs, kendi organlarının yetkisi altında yabancı bir gücün işgaliyle karşı karşıyadır. Bu gerçeği göz önünde bulundurarak, öncelikle İngiltere ve üyesi olduğu İngiliz Milletler Topluluğu ile her türlü görüş alışverişini engellemenin ve muhtemelen komploya karşı askeri yardım talep etmenin Kıbrıs Hükümetinin görevi olduğunu düşünüyoruz. Aynı zamanda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne giden yol da açık kalmalıdır. Çünkü Türkiye'nin saldırısı sadece bu barışı bozmadı. Kıbrıs'ta daha önce barışı sağlayan örgüt olan Birleşmiş Milletlerin, fiilen kurulduğu Orta Doğu'nun daha geniş coğrafi alanlarında da istikrarı bozdu. Halkın huzur ve sükunetini arayanlara ders vermek için mekanizmanın devreye sokulması gerekmektedir. Türkiye'nin İngiliz Milletler Topluluğu topraklarına yönelik planı spesifikdir. Bu nedenle Britanya ve İngiliz Milletler Topluluğunun tepki vermemesi ancak Kıbrıs'ın Güvenlik Konseyi'ne herhangi bir itirazını desteklemesi beklenmelidir."³⁴

Cumhuriyet gazetesinin 25 Aralık 1963 günü yaptığı habere göre 4 gün içinde 12 Türk öldürülmüş, 50'ye yakını yaralanmıştır.³⁵ Daha sonra, Rauf Denктаş'ın yaptığı açıklamalardan anlaşıldığına göre 99 Kıbrıs Türkü öldürülmüş, 470 yaralı ve 154 kayıp vardır. Bu sayı gittikçe artacak 6 ay içerisinde kayıp sayısı 957, yaralı sayısı 750-800, ölü sayısı 187'ye varacaktır.³⁶ Görüşmeler devam ederken Rum tedhişçiler, Türk köylerine saldırmaya devam etmiş, diğer kasaba ve köylerle irtibatlarını kesmiştir. Abluka altındaki Türk yerleşimlerinde yiyecek sıkıntısı baş göstermiştir. İngiliz Reuters haber ajansının muhabiri adadaki gelişmeleri şu cümleyle özetlemiştir: "*Kıbrıs Türkü en korkunç gecesini yaşıyor*"³⁷

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, İngiltere, Yunanistan, Amerika Birleşik Devletleri, Federal Almanya ve Fransa hükümetlerine şöyle yazmıştır:

"Kıbrıs'ta gözleri dönmüş Kıbrıslı Rum tedhişçileri, kendi ırkdaşlarından müteşekkil muntazam zabıta kuvvetlerinin de yardımıyla, kadın ve çocuk gözetmeksizin, Kıbrıs Türklerine karşı önceden hazırlanmış bir planın idraki maksadıyla mezalime girişmiş bulunmaktadırlar. Türk cemaatine vaki ve vahşice tecavüzler 21 Aralık Cuma akşamından beri gittikçe artan bir şiddetle devam etmiş ve gayesi Kıbrıs Türklerini ortadan kaldırmak olan hareket şekline girmiştir. Bu katliamı durdurmak maksadıyla gerek tek taraflı olarak bizim teşebbüs ettiğimiz gerek Kıbrıs Antlaşmalarına taraf olan devletlerce müştereken yapılan müracaatlar hiçbir netice vermemiştir. Garanti veren devletler

³⁴ *Eleftheria*, 25 Dekemvrios 1963 (25 Aralık 1963).

³⁵ *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1963.

³⁶ Rauf R. Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Hatıraları*, C.1, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s. 323-324.

³⁷ *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1963.

olarak Türkiye, İngiltere ve Yunanistan taraflarınca müştereken yapılan son teşebbüs olan beyanat, Kıbrıslı Rumlar tarafından kale alınmamış ve feci durumda hiçbir değişiklik meydana getirmemiştir. İnsan hak ve hürriyetlerinin evrensel resmi belgelerde teminatını bulduğu bu yirminci asırda Kıbrıs Türklerine karşı girişilmiş bulunan bu alçakça katliam hareketini yüksek bilginize sunar ve kan dökümüne derhal son verilmesi için elinizde bulunan her imkanın kullanılmasının temin buyurulmasını en ciddi bir şekilde rica ederim.”³⁸

Türkiye Cumhuriyeti, 25 Aralık 1963 gecesini, Kıbrıs Garanti Antlaşmasına dayanarak “nizamı yeniden tesis etmek” ve “Türklerin katledilmesini önlemek” amacıyla 4 jet uçağını Kıbrıs semalarına göndermiştir. Türk donanması da Kıbrıs sularına açılmıştır. İngiliz Genel Valisi Sir Clark, Başpiskopos Makarios, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fazıl Küçük, Milli Savunma Bakanı Osman Örek ve Temsilciler Meclisi Başkanı Glafkos Klerides arasında 25 Aralık 1963 günü yapılan ateşkes görüşmesine rağmen yer yer çatışmalar devam etmiştir. 26 Aralık 1963 günü III. Makarios, Yunanistan Büyükelçisi Miltiades Delivanis ve Türkiye Büyükelçisi Mazhar Özkol’un katılımıyla bir toplantı gerçekleştirildi. Bu toplantıda Kıbrıs’taki üçlü kuvvetlerin birleşik komutanlığı konusunda anlaşmaya varılmıştır. Aynı gün İngiltere ve Libya’dan İngiliz askerleri adaya takviyeye gelmiş, Türk çıkarma gemisi Girne kıyılarına yaklaşmıştır.³⁹

26 Aralık 1963 gecesini çatışma durmuştur. İ Mahi gazetesi “Türk provokasyonuna” yanıt olarak ve olası çıkarma hazırlığı amacıyla Yunanistan silahlı kuvvetlerinin alarma geçtiğini bildirmiştir. Gazeteye göre Kıbrıs meselesi öncelikli olarak Britanya ve ABD Hükümetini ilgilendirmektedir. Birleşmiş Milletler Rum delegesi Zinon Rossidis, Birleşmiş Milletler Sekreteri U Thant ile yaptığı toplantı sonrasında Türkiye’nin Kıbrıs’a yönelik müdahalesini kınamıştır.⁴⁰ Noel haftası boyunca soykırımı uğradıklarını dünyaya duyurmaya başlayan Türkler hakkında, Kıbrıs Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis iddiaları reddederek şu açıklamayı yapmıştır:

“Türk kadın ve çocukların Kıbrıs’ta rehin tutulduğu ve sürekli katledildiği yönündeki Türkiye iddiası tamamen yanlış ve asılsız. İlk olarak Kıbrıs Türk liderliği tarafından ortaya atılan bu asılsız iddiaların daha sonra (Türkiye) Cumhurbaşkanı tarafından benimsenmesi oldukça üzücüdür. (Cemal) Gürsel, devlet başkanlarına yazdığı mektupta, Kıbrıs’ta iddia edilen soykırımın sona erdirilmesi için müdahale talebinde bulundu.

Asılsız iddiaların Yunanlar aleyhinde izlenim yaratmak amacıyla kasıtlı olarak dış dünyaya yayınlandığı açıktır. Kesin olarak belirtmek isterim ki, Kıbrıs’ta yaşanan üzücü olaylar sırasında hiçbir gönüllü veya organize şiddet eylemi, kadın ve çocukların öldürülmesi yaşanmamıştır. Nüfusun yoğun olduğu bölgelerdeki silahlı çatışmalarda elbette masum insanların ölmesi ne yazık ki kaçınılmazdır. Yunan ve Türk kadın ve çocukların başıboş ateş ve mermilerin kurbanı olduğunu biliyorum. Ancak bu, çoğu zaman iddia edildiği gibi organize bir kadın ve çocuk cinayeti veya soykırım teşkil etmez.

Eğer gerçekten soykırım niyeti olsaydı, Türk nüfusunun adadaki diğer şehir ve köylerden daha fazla olduğu Lefkoşa’da bu uygulama yapılmazdı. Diğer şehir ve köylerde Türkler daha az ve izole edilmiş durumda olmasına rağmen, bugün kendilerine atfedilen bu tür insanlık dışı eylemleri kolaylıkla gerçekleştirebilecek olan Rumlardan kimse zarar görmemiştir. Bu gerçek, soykırım iddialarının asılsız olduğunu kanıtladığı gibi Kıbrıs’ta bugün yaşanan trajik olayların sorumlularının kim olduğunu da göstermektedir.

İddiaların aksi doğrudur. Tehlikeli bölgelerde evlerini terk eden kadın ve çocuklar ile ailelerin korunması ve güvenliğin sağlanması vatandaşlar ve polis onları (Türkleri) güvenli yerlerde topladı.

³⁸ Bozkurt, 26 Aralık 1963.

³⁹ Eleftheria, 27 Dekemvrios 1963 (27 Aralık 1963)

⁴⁰ İ Mahi, 27 Dekemvrios 1963 (27 Aralık 1963)

Rum kadın ve çocuklar, akraba veya dostlarına dağıtılırken Türkler güvenli koruma ve bakım için Kıbrıs Kız Lisesi'ne götürüldü.

Sayıları yaklaşık 500 olan bu kadın ve çocuklar rehin tutulmuyor. Bugün korundukları ve bakıldıkları güvenli yerlere nakledilmezlerse belki çoğu trajik olayların kurbanı olacak. Bu kadın ve çocukların güvenli koşulların sağlandığı anda evlerine nakledilecekleri Kıbrıs Türk liderliğine zaten bildirildi. Ayrıca Kızılhaç'a da bilgi verildi. En iyi bakım için her türlü çaba gösterilmektedir. Kıbrıslı ve yabancı gazeteciler, kadınları ve çocukları ziyaret etmek, onlarla konuşmak ve yaşam koşullarını tespit etmekte özgürdür.

Dolayısıyla Türklere soykırım yapılmadığı, Türk kadın ve çocukları rehin tutulmadığı gibi tam tersine Türk kadınları ve çocukları ve sivil Türk nüfusu korunmakta ve hayatları garanti altına alınmaktadır. Aksi iddialar asılsız ve kötü niyetlidir."⁴¹

Yorgacıs'ın bahsettiği Kıbrıs Kız Lisesinde tutulan, sayıları yaklaşık 500 olan Türklerin akıbeti ile ilgili literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Rumları aklayan bu açıklamada olayların faili ile ilgili bilgi de verilmemiştir.

Kıbrıs Rum basını sıklıkla Türk gazetelerinin haberlerine de yer vermiştir. İ Mahi gazetesi 28 Aralık 1963 tarihli sayısında, Son Havadis gazetesinde yer alan, Yunan Ordusundan aldığı silah taşıyan birinden terörist diye bahsedildiğini; Hürriyet gazetesinde Türk savaş gemilerinin Kıbrıs sularında olduğu haberinden; Milliyet gazetesinin Kıbrıs meselesinde en iyi çözümün taksim olacağı haberinden ve Cumhuriyet gazetesinin Makarios iktidarda kaldığı sürece adada barış şansının asgari düzeyde olduğundan bahsetmiştir. Bu gazeteye göre iktidar, muhalefet ve bağımsız gazeteleri Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini desteklemektedir.⁴²

Tarafsız dünya basını "Kanlı Noel haftası" için iki tarafın birbirini öldürdüğü şeklinde bahsetmiştir. Bunun sebebi Rum tarafının kendi ölü sayılarını açıklamamasıdır. Yalnızca, "kahraman" ilan edilen altı Rum'un cenaze töreni binlerce Rum'un katılımıyla gerçekleşmiştir.⁴³ Harita Terkurafi, Aikaterini Mujianni, Erotokritos Lazaru, Yannis Aeroporos, Andreas Toulos ve Haralampos Muyaninnis isimli bu Rumlardan "şehit"⁴⁴ ve "Türk barbarların kurbanları"⁴⁵ olarak bahsedilmiştir. Bu görkemli cenaze töreninin aksine Türkler kendi ölümlerini bulabildikleri bahçelere gömebilmiş, cenaze töreni yapmaya imkan bulamamıştır. Kıbrıs Türkleri, gördükleri soykırım üzerine ada içerisinde bir göç hareketi başlatmıştır. Bu hareket adayı fiilen ikiye bölmüştür.

Sonuç

Rumlar, Türk askerinin bölgede bulunduğu yönündeki haber sonucunda Lefke'ye ancak 11 Mart 1965 günü; Mağusa'ya 10 Mart 1964 tarihinde; Kurutepe'ye 9 Mart 1964 tarihinde; Limasol'e 10 Şubat 1964 tarihinde; Baf'a 9 Mart 1964 tarihinde saldırmışlardır. 6 Ağustos günü Rum kuvvetleri, 8. Taktik Gruptan 3 Bölük, 12. Taktik Gruptan 2 Bölük, 206. Piyade Taburu, 31. Komando Bölüğü, 6 zırhlı araç, 185. Sahra Topçu Birliğinden 1 Batarya, 81 milimetrelik Havan Takımı ve 3 hücumbotla Birleşmiş Milletlere ait gözetleme noktaları işgal ederek BM görevlilerini saf dışı bırakmıştır.⁴⁶ Böylece Erenköy'deki Türklerin tüm dünyayla irtibatı kesilmiş, silah ve gıda teminatı engellenmiştir. 7 Ağustos akşamı Türkiye, uyarı amaçlı denize bomba bıraksa da Rumlar çatışmaya devam etmiş ve Rauf Denktaş'ın da aralarında bulunduğu az sayıda mücahit bölgeyi başarıyla savunmuştur. 8 Ağustos 1964 sabahı Türk uçakları belirlenen hedefleri vurmaya başlamıştır. Bu harekatta Yüzbaşı Cengiz

⁴¹ *Eleftheria*, 28 Dekemvrios 1963 (28 Aralık 1963).

⁴² *İ Mahi*, 28 Dekemvrios 1963 (28 Aralık 1963).

⁴³ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı*, Cumhuriyet Arşivi, 30.1.0.0/64.394.29.

⁴⁴ *İ Mahi*, 29 Dekemvrios 1963 (29 Aralık 1963).

⁴⁵ *Eleftheria*, 29 Dekemvrios 1963 (29 Aralık 1963).

⁴⁶Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Türk-Yunan Fırtınası*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, s. 384.

Topel, uçağının düşürülmesi sonucu Rumlara esir düşmüş daha sonra şehit edilmiştir. Erenköy'de 32 yaralı ve 12 şehit verilmiştir.

Kıbrıs Rumlarının, adadaki Türkleri yok etme isteğinin sebebi, adayı Yunanistan ile birleştirerek Enosisi gerçekleştirmek ve böylece Megali İdea'nın bir kısmını başarı ile sonuçlandırmaktır. Rumların Türk nefreti, tamamen etnik sebepten kaynaklı olup Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından itibaren ve daha yakın bir tarihte gerçekleşen Küçük Asya Hezimetini gibi Türk-Yunan karşılaşmalarından büyüyüp Kıbrıs'ta açığa çıkmıştır.

Birçok Kıbrıs Türkü bahsedilen olayların ardından yurdundan göç ederken adada kalan Türkler yıllarca Rum korkusuyla yaşamışlardır. 15 Temmuz 1974 tarihinde Makarios'a yapılan darbe ile birlikte cuntanın başına geçen EOKA mensubu Nikos Sampson'un terör yanlısı hareketleri sebebiyle Türkiye, garantörlük haklarını kullanarak 20 Temmuz 1974 günü adaya çıkarma yapmıştır. Harekat akabinde Kıbrıs Türk Federe Devleti ve ardından 15 Kasım 1983'te ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulmuştur.

Bibliyografya

1.Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyeti Arşivi, 30.1.0.0/64.394.29

2.Sürelî Yayınlar

Akın Gazetesi

Bozkurt Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Daily Mail Gazetesi

Eleftheria Gazetesi

İ Mahi Gazetesi

Milliyet Gazetesi

3.Telif-Tetkik Eserler

ÇAY, Abdulhaluk, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel 1963*, Sevinç Matbaası, Ankara 1989.

DENKTAŞ, Rauf R., *Kıbrıs Girit Olmasın*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.

DENKTAŞ, Rauf R., *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, C.1, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.

DRUŞOTİS, Makarios, *Kıbrıs*, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 2006.

ERİM, Nihat, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara 1975.

KESER, Ulvi, *Kıbrıs'ta Türk-Yunan Fırtınası*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2006.

KIZILYÜREK, Niyazi, *Daha Önceleri Neredeydiniz?*, Birikim Yayınları, İstanbul 2009.

MAYES, Stanley, *Makarios Yaşam Öyküsü*, Kalkedon, İstanbul 2019.

TOLGAY, Ahmet, *Kanlı Noel*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1993.

CANKUT, Ayhan, "Rumların Akritas Soykırım Planları ve Kıbrıs'ta Çözumsuzlüğün Başlangıcı", *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, C. 8 S. 9, (2021), ss. 71-87

KESER, Ulvi, "21 Aralık 1963 Kanlı Noel, Kumsal Faciası ve Bugüne Yansımaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.11, S. 23, (Güz 2011), ss. 93-121

NAS, Fatime, *Uluslararası Alanda Kıbrıs Sorunu (1960-1965)*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış yüksek Lisans Tezi, Niğde 2013.

VERVERİ, Giasemi, *Yunanistan Perspektifinden Kıbrıs Sorunu*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2015.